

نہنضال و نامرتسی کورہ

ئەنفال و ئافرهتی كورد

عهدالەت عومەر صالح

ناوی کتیب: نه نغال و نافرده تی کورد
دانانی: عهدالمت عومر صالح
بلاو کراوهی ناراس - ژماره: ۱۹۴
دهر هیتانی هونه ری: به دران نه محمد حبیب
دهر هیتانی بهرگ: ناراس نه کرم
خوشنوسی بهرگ: هونه رمند محمده زاده
پیت لیدان: لیزان سامی
هله گری: شیرزاد فهقی نیسماعیل
هله گری سر کومپوتەر: عزیز عهبدو الخالق
سه ره رشتی چاپ: ناو ره حمان مه محمود
چایی به کم - چاپخانه ی وه زارده تی په روره ده، هه ولتر - ۲۰۰۲
له کتیبخانه ی بهر توبه رایه تی گشتی رۆشنیری و هونه له هه ولتر
ژماره (۹۲) ی سالی ۲۰۰۳ ی دراوه تی

پيشه‌کي

کاتیک مرۆڤ له مېژووی کوردستان ورد ده‌بیته‌وه، زۆر به‌چاکي بۆی ددرده‌که‌ویت که نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌دریژایی مېژوو دووچاری سیاسه‌تی قاتوقری و چه‌وساندنه‌وه و سرپنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی بۆته‌وه و به‌زه‌ریابه‌ک خوین نه‌م پڼگایه‌ی به‌پوه، راگواستی به‌کۆمه‌ل و سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌به‌کردنی ناوچه‌ کوردنشینه‌کان و تیکدان و پرووخاندنی گوند و دیهاته‌کان و له‌ دوا قۆناغیشدا کیمیا‌باران کردنی کوردستان. زنجیره‌ یه‌ک له‌ دوا یه‌که‌کانی تاوانی پڼیمی عیراق بووه که ده‌ره‌ق به‌کورد نه‌نجام‌دراوه، وه‌لێ لوتکه و ترۆپکی نه‌م زنجیره‌ تاوانانه و درنه‌انه‌ترین شتیه‌ی قاتوقری کوردان نۆیه‌راسیۆنی نه‌نفاله‌ به‌دناوه‌کانه که دنیا لیتی بیده‌نگ بوو، به‌لێ کاره‌ساتیک که چه‌ند مانگیک له (شوبات تا نه‌یلولی ۱۹۸۸) له‌ به‌رچاوی ولاتانی جیهان و کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌وله‌تی و پڼیک‌خراوه‌کانی مافی مرۆڤیش پرووی دا که چی هیچ که‌س و لایه‌نیک یان ده‌زگایه‌ک یاخود نا‌ژانسیکی ده‌نگوباسیش باسی لینه‌ نه‌کرد. شالاوه‌کانی نه‌نفال بۆ سه‌ر کوردستان و به‌کۆمه‌لکۆپی خه‌لکی بی‌دیفاع پڼۆسه‌یه‌کی ستراتیژی داپڼژراوی پڼیمی عیراق بوو، بۆ (پاکتاو‌کردنی نه‌ژدای) کورد و سرپنه‌وه‌ی ناسنامه‌ نه‌ته‌وايه‌تیبه‌که‌ی بۆیه‌ پڼیوسته‌ نه‌م تاوانه‌ بی‌وتنه و بی‌هاوتایه - که به‌رواناکه‌م له‌ وه‌پیش له‌ هیچ شوپنیک پرووی دابیت - به‌خرتته‌ پال تاوانه‌کانی جه‌نگ و تاوان‌بارانیش بدرتته‌ دادگای نیوده‌وله‌تی و مامه‌له‌ی (تاوان‌بارانی جه‌نگ) یان له‌ گه‌لدا بکرتت، له‌م پروه‌شه‌وه‌ ده‌زگا‌کانی راگه‌یانندن و ده‌وله‌تان و حکومه‌ته‌کان و ده‌زگا‌کانی (UN) و پڼیک‌خراوه‌کانی مافی مرۆڤ و خودی راگه‌یانندی کوردیش نه‌رکی سه‌ره‌کی نه‌م هه‌وله‌یان ده‌که‌ویتته‌ نه‌ستۆ، نه‌م کتیبه‌ش به‌شداری و هاوکاریبه‌کی تره‌ بۆ زیاتر ناساندنی نه‌م تاوانه‌ به‌جیهان و رای‌گشتی که به‌ناوی (نه‌نفال و نافرته‌)ه، کتیبه‌که‌ له‌ (حه‌وت به‌ش) پڼیک‌ها‌تووه، (به‌شی یه‌که‌م) سێ بابه‌تی له‌ خووه‌ گرتووه، یه‌که‌میان باس له‌مان و چه‌مکی نه‌نفال له

روانگهی نایینی نیسلاموه دهکات، دووهمیش خالیکئی یه کلاکه ره دوه له
 نیوان نه نفال و جینۆسایددا، هی سئیه میس کورد و میژووی جینۆساید
 پروون دهکاته وه، (بهشی دووهم) ی کتیبه که تهرخانکراوه بۆ کیمیاباران
 کردنی شار و شارۆچکه کانی کوردستان که وهک سه ره تایهک بۆ نه نجامدانی
 نه نفال بووه، (بهشی سئیه میس) ستراتیژی پژییمی عیراق له نه نجامدانی
 پرۆسه ی نه نفال ددخاته پروو، له کاتی کدا (بهشی چواره م) قۆناغه کانی
 شالای نه نفالی له خۆوه گرتووه، که شش هیرشی جیا جیا بووه بۆ سه ر
 کوردستان. (بهشی پینجه میس) رۆلی نافره تی له کۆمه لی کورده واریدا
 خستۆته پروو، (بهشی شه شم) ی کتیبه که باس له نامانجی پژییمی عیراق
 له نه نفال کردنی نافره تدا دهکات و (بهشی حه وه میس) که دوا بهشی
 کتیبه که به باس له نه نجام و کاریگه ریه کانی پرۆسه ی نه نفال له سه ر باری
 کۆمه لایه تی نافره تی کورد دهکات که نه ویش کراوه ته دوو بهش، یه که میان
 باس له و نه خۆشیه دهروونیانه دهکات که که سوکاری نه نفال کراوه کان
 دوو چاری هاتوون، له دووهمیشان نه و دیارده و گیروگرفته کۆمه لایه تیانه
 ددخاته پروو که نه مرۆ به شیوه یه کی زهق له و که سوکارانه به دی ددکرت،
 کتیبه که کۆتایی دیت به گرنگترین نه و نه نجامانه ی پیتی گه یشتوه له گه ل
 هه ندیک له پیشنیار و پاسارده به و هیوایه ی جیگای خۆیان گرتبیت و
 به دوا داچوونیشی له دوا دا هه بیت، له گه ل پاشکۆبه کی تایهت به هه ندیک
 (به لگه نامه و دیکۆمیت) که بۆ یه که م جاره بلاو ددکرتنه وه، و پرای
 لیستی سه رچاوه کان به زمانی کوردی و عه ره بی ههروه ها داوای لیجوردن
 ده که م نه گه ر هاتو هه ر که سوکو پیه که له کتیبه که به دی کرا، هاوکات
 به رده خه و تیبینییه کان کتیبه که به هیزتر و پوختر ده بیت، له کۆتاییدا
 هیوادارم توانیبیتم به شیک له و نه رکه نه ته وایه تییه ی که له سه ر شانه
 سه بارت به خستنه پرووی هه ندیک له و زانیاری و راستیی و نه و
 نه هه مه تی و مهینه تیانه ی که که سوکاری نه نفال کراوه کان به دهستیانه وه
 ده نالین نه نجام به ده م، خوا ی گه وره ش پشت و په نای هه موو لایه ک بیت.

کوردستان - هه ولتیر به هاری ۲۰۰۲

بەشی یەكەم

یەكەم: مانا و چەمكەن نەفەل لە ڕوانگەن نایینن نیسلا مەوه

پەنگە چەمك و پێناسەى نەفەل لە ڕووی زمانەوانى (لغە) و زاراوەیەى (الاصطلاح) تاوێكو نیستا لەلامى زۆرەى زۆرى خەلك شتیكى نادیار و نامۆبیت و ناوەرۆكەكەشى - مەبەست لە بنج و بناوانى نۆبەراسیۆنەكەیه - ناشكرا نەبووبیت و بگرە هەر كاتێك نەم وشە عەرەبییه سەرمەرە باس بكریت نەوا دەسەجێ دیمەنى نەو دەیان هەزار مەرۆكە كۆردە بێ تاوانەمان بێتە بەرچاوكە بەپەرۆسەیهكى داپێژراو و نەخشە بۆ كێشراو لەلایەن ڕژیمی عێراقەوه بەچەند قوناغیكى جیا جیا - كە دواتر باسیان لێوه دەكەین - لەناوبردان.

نەفەل لە ڕووی زمانەوانییهوه كۆى (نقل)ە بەواتای (غنیمة) دەستكەوت دیت. ^(١) كە لە كاتی شەر و تالان كردندا بەدەست شەر كەران كەوتوو، لە ڕووی زاراوەیەى ماناكەى زیادە دەستكەوت دەگەیهنیت، نەویش نەو مال و سامانیه كە بەشەر لە موشریك و كافران دەسەنریت، لەم بارهیه شەوه بۆچوونى زانایانى نیسلا مەبارەت بەواتا و چەمكى نەفەل نەوێه كە «الأنفال هو الغنیمة ای كل نیل ناله المسلمون من اموال اهل الحرب». ^(٢) واتە بریتییه لەو مالەى كە لە خەلكى شەر كەر دەست موسلمانان دەكەوتیت، كەواتە نەفەل لە ڕوانگەى نایینى پیرۆزى نیسلا مەوه نەو دەستكەوت و سامان و سەر و مالیه كە موسلمانان بەزەر و هێز لە موشریك و بت پەرستان و بێ باوەڕان سەندوویانە.

(١) خلیل بن احمد الفراهیدی، كتاب العین الجزء (٨)، ط ٢، مؤسسه دار الهجرة ١٩٩٠، ص (٣٢٥).

(٢) الامام العلامة محمد جمال الدین القاسمی، المصی محاسن التأویل، المجلد الخامس ط ١، دار الکتب العلمیة، بیروت لبنان ١٩٩٧، ص (٢٥٣).

نه‌نفال ناوی سوورده‌تی همه‌شتمی قورنانی پیروژه، زۆریه‌ی نایه‌ته‌کانی باس له شهر و جیهاد دژی موشریکه‌کان و بئ بر واکانی قورده‌یش ده‌کات خوای گه‌ورده له سه‌رده‌تای سوورده‌ته‌که‌دا ده‌فه‌رمویت: «یسألونک عن الأنفال قل الأنفال لله والرسول فاتقوا الله واصلحوا ذات بینکم واطيعوا الله ورسوله ان کنتم مؤمنین». ^(۱) واته ده‌رباره‌ی نه‌نفال پرسیارت لئ ده‌که‌ن - مه‌به‌ستی له پیغه‌مبه‌ره (د.خ) - بلی نه‌نفال هی خودا و پیغه‌مبه‌ره ترسی خوداتان بیت و کاروباری نیوان خو‌تان چاک بکه‌ن و ملکه‌چی خودا و پیغه‌مبه‌ره بن نه‌گه‌ر نیوه بر وادارن. هه‌ر له‌م سوورده‌ته‌دا خودای گه‌ورده باس له چۆنیه‌تی و ڕێگای دابه‌شکردنی ده‌سته‌که‌وته‌کان (غننام) ده‌کات که موسلمانان له شهردا له‌گه‌ل بئ بر واکان و بت په‌رستان وه‌ده‌ستییان ده‌که‌ویت و ده‌فه‌رمویت: «واعلموا انما غنمتم من شيء فان لله خمسة وللرسول ولذي القربى والیتامى والمساکین وابن السبیل». ^(۲) واته بزائن نه‌و ده‌سته‌که‌وتانه‌ی که له شهردا وه‌ده‌ستان ده‌که‌ویت پینجیکی بۆ خوا و پیغه‌مبه‌ره و خزم و کهس و یه‌تیم و هه‌زار و ڕێبوار و نه‌داره‌کانه، چوار به‌شه‌که‌ی تریش دابه‌شی سه‌ر جه‌نگاوهران ده‌کرت. دیاره‌ هۆی هاته‌نه خواره‌وه‌ی نه‌م سوورده‌ته‌نانه‌ت بایه‌خدانی خودی پیغه‌مبه‌ره (د.خ) به‌م بابه‌ته‌وه‌ مه‌سه‌له‌یه‌که‌ پێوستی به‌وه‌ستان هه‌یه له سه‌ری و له هه‌مان کاتیشدا شیکردنه‌وه‌یه‌کی زانستی و بابه‌تیانه‌شی گه‌ره‌که‌.

نه‌گه‌ر بیت و بگه‌ر پێنه‌وه بۆ هۆی هاته‌نه خواره‌وه‌ی (سبب نزول) ی نه‌م سوورده‌ته‌ نه‌وا به‌ته‌واوی له بنج و بناوانی نیشه‌که‌ ده‌گه‌ین و چه‌مکی نه‌نفالمان به‌چاکی بۆ روون ده‌بیته‌وه که ناخۆ چیه‌ه و ڕێوشوونی له چی هاتوو و ناوه‌ڕۆکه‌که‌شی له چ سۆنگه‌یه‌که‌وه نۆقره ده‌گرت؟ (عباده‌ کوری صامت) که هاوه‌ڵتیکی پیغه‌مبه‌ره (د.خ) بوود راستی و دروستی به‌سه‌ره‌ات و چیرۆکی نه‌نفالمان بۆ ده‌گێرتنه‌وه که له چیه‌وه هاتوو و

(۱) سوورده‌تی نه‌نفال، نایه‌تی (۱).

(۲) هه‌مان سوورده‌تی، نایه‌تی (۴۱).

دەلالت: لەگەڵ پیڤه مەبەر (د.خ) چووین بۆ شەری بەدر و کەوتینە بەرامبەر کافران، خودا دۆزمنی تیکشکاند و کۆمەڵیک لە موسلمانان نیشته سەریان و بەدوایان کەوتن بۆ ئەوەی زیاتر تیکیان بشکێنن، هەندیکێ تر دەوری پیڤه مەبەر گرت نەبادا هیچ زیانیکی پێ بگا، کۆمەڵیکێ تر کەوتە دواى ئەو دەستکەوت و پاشماوانەى کە بپەرستان لە دواى خۆیان جێهێشتبوو گلێریان کردەو، بەم جۆرە کۆمەڵی موسلمانان بوونە سێ بەش، دواى ئەوەی دۆزمن راوکەرەکان گەڕانەووە گوتیان دەبێ ئەم دەستکەوتانە بۆ نیشمە پێ چونکە دۆزمنمان بەزاند و تیکمان شکاندن، نەوانەش کە لە چوار دەوری پیڤه مەبەر (د.خ) مابوونەو مافی ئەو دەستکەوتانەیان بەخۆیان دا لەبەر ئەوەی کە پیڤه مەبەرمان لە مەترسی پاراستوو، کەچی ئەو بەشەى دەستیان بەسەر دەستکەوتەکان داگر تێبوو مکوێ بوون لەسەر ئەوەی کە مادام خۆیان دەستکەوتەکانیان کۆ کردۆتەووە تەنھا مافی خۆیانە بیەن).^(۱)

نا لەم کەین و بەینەدا لەسەر پاتال و دەستکەوت دابەشکردن سوورەتی نەنفال کیشەکان یەکلادەکاتەو، بەم جۆرە و بەپێی فەرمانی خودا پیڤه مەبەر (د.خ) دەستکەوتەکانی دابەش کرد.

رەنگە هەندیک کەس وای بۆ بچن کە جەنگاوەرانی نیسلام مافی خۆیان بوو دەست بەسەر ئەو دەستکەوتانە دابگرن و بۆ خۆیانى گل بکەنەو، بەتایبەتی لە کات و بارودۆخی کدا کە موسلمانەکان لەو پەڕی باری ناهەمواری و هەژاری و بێداریدا بوونە و هیچ داھات یان سەرچاوەیەکی دارایی یان بازرگانییان نەبوو کە پشتی پێ ببەستن بۆ ئەوەی یارمەتییان بدات تاوێکو خۆیان پێ بەهێز بکەن بۆ هەر رووبەر و بوونەوێک کە دووچاری بوونەتووە بەتایبەتی کە ئەو کات سەردەتای دروستبوونی دەولەتی

(۱) ابو عبدالله محمد بن احمد الانصاري القرطبي. الجامع لاحكام القرآن، المجلد الرابع، الجز، (۸) دار احبا، التراث العربي بيروت لبنان، ۱۹۶۵، ص(۵-۶).

نیسلامی بووه، ههروهها بلاوکردنهوه و چهسپاندنی لۆژیک و نایدیبیاپهک بووه دژی بیروبۆجوون و بیروپرای قورهیش و بتپه‌رستان که نه‌مه‌ش مه‌سه‌له‌یه‌ک بووه دژی ماددیه‌ت و بنه‌ماکان.

له راستیدا نێمه لێرده‌دا قسه و گفتوگۆمان له‌سه‌ر نه‌رک و ماف و روبه‌پروبوونه‌وه و ده‌سته‌سه‌ر داگرتن و کۆنتڕۆل‌کردن و مه‌نه‌ه‌ج و تێروانینه‌کان و چه‌سپاندنی لۆژیکه‌کان نیه‌ه چونکه (نه‌گه‌ر مه‌سه‌له‌کان تهنها و تهنها مه‌سه‌له‌ی نیسلامی رۆحی و سه‌رکه‌وتنی لۆژیکه‌کانی نیسلام بویه به‌سه‌ر باوه‌رده‌ باوه‌کانی سه‌رده‌می خۆیدا، نه‌گه‌ر هه‌یج گه‌رت و کێشه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ پێگه‌ری سه‌رخستنی لۆژیکه‌ی نیسلام نه‌بویه، نه‌گه‌ر په‌رده‌سەندنی نیسلام و بلاوکردنه‌وه‌ی نه‌وها ناسان و ناسایی بویه نه‌پیتووستی به‌له‌شکرکێشی ده‌کرد که له‌شکرکێشی کراوه، نه‌پیتووستی به‌و شه‌رعیه‌ته‌ی قورنانی پیروۆز و شه‌رعی نیسلام ده‌کرد که به‌که‌رۆکی نه‌ف‌ال سوپای نیسلام هان به‌دن بۆ (فتوحات) و له‌ فتوحاتیشدا پاسا بۆ نه‌و هه‌موو کوشتار و تالان و پێگه‌ری و هه‌لمه‌ت بردنه‌ سه‌ر قافلله‌ و کاروانی بازرگانی له‌ناو خێله‌ ده‌وارنشینه‌ عه‌ره‌به‌کاندا هه‌بووه). (١)

له‌وه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وتت که‌وا (نه‌ف‌ال) نۆپه‌راسیۆنیکه‌ دژی بێ پروا و موشریکه‌کان نه‌نجامدراوه، هاوکات بۆ سه‌رده‌می‌یک بووه که ده‌سه‌لاتی نیسلام نه‌و‌ه‌نده‌ به‌هێز نه‌بووه و له‌ سه‌ره‌تای جێگه‌یر بوون بووه نه‌و‌یش بۆ خۆ چه‌سپاندن و خۆ گه‌رتنه‌وه‌ و ده‌ریاز بوون له‌ له‌ناوچوون ده‌گه‌رێته‌وه، به‌لام ناخۆ کاتیک نه‌و نۆپه‌راسیۆنه‌ به‌دناوه‌ به‌ناوی نیسلام دژی نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌شێوه‌یه‌کی پراکتیکی نه‌نجامدرا و گه‌لی کورد بووه قوربانی رقی پزیمی عێراق و تاوانیکه‌ی نه‌وتۆی ده‌ره‌ه‌ق نه‌نجامدرا که مه‌حاله‌ له‌ میژوودا رووی دا‌ییت به‌ ج هه‌قیق‌ت و له‌ پای چی بوو.؟ تۆ بلیتی نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌بۆجوون و عه‌قیده‌ی نه‌وان خوا نه‌خواسته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی به‌ده‌ر بیئت له‌ نیسلام تا نه‌و

(١) هه‌مان سه‌رچاوه‌، لاپه‌ره (٢٤).

ناشكرایه نزیکه‌ی ۱۴۰۰ سال پێش نێستا نه‌ته‌وه‌ی كوردی موسلمان نایینی پیرۆزی نی‌سلامی به‌ویست و ناره‌زووی خۆی هه‌لبژاردوو و به‌بروایه‌کی پته‌و و تۆكمه‌شه‌وه له‌گه‌ڵ پیرانسییه‌ سه‌ره‌کیه‌كانی نهم نایینه هه‌لسوكه‌وتی كردوو و فه‌رمانه‌كانی خوا و پێغه‌مبه‌ر (د.خ) به‌بێ سێ و دوو په‌یره‌و كردوو، نه‌وه‌تا له سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی (عوومه‌ری كورێ خه‌تاب) (ر.خ) كاتی له‌شكری موسلمانان گه‌یشه كوردستان گه‌لی كورد به‌بێ شه‌ر و شو‌ر و دوودلی قه‌بوولی نایینی پیرۆزی نوێی كرد و هه‌تا نێستاشی له‌گه‌ڵدا بێت هێچ سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌ر پێكراوی راسته‌قینه نییه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی كه‌وا بیسه‌لمینیت كه‌ كورده‌كان له‌گه‌ڵ له‌شكری موسلمانان كه‌وتبته شه‌ر و كوشتار و له‌ رووی هێزی موسلمانان وه‌ستا بن، هه‌روه‌ها نه‌ته‌وه‌ی كورد رۆلێکی گرنگ و به‌رچاوشی بینیه‌و له‌ پته‌وكردن و ده‌وله‌مه‌ندكردن و فراوانكردنی بازنه‌ی شارستانییه‌ت و مه‌ده‌نییه‌تی نی‌سلامی له‌سه‌ر هه‌ردوو ناستی زانستی و له‌شكركێشیشدا، نه‌وه‌ته میژوو زۆر به‌روونی بۆمان ده‌گێرته‌وه و دیاری ده‌كات كه‌ زانایانی كوردی موسلمانان له‌ نمونه‌ی (نیه‌ن خه‌له‌كان) و (نیه‌ن سه‌لاحی شاره‌زووری) و (نیه‌ن ناده‌م) و ده‌یان و ده‌یانی تر چ رۆلێکیان له‌ به‌ره‌وپێش بردنی زانسته‌كانی نی‌سلامی بینیه‌و، له‌هه‌مان كاتدا سه‌ركرده‌ی سه‌ربازی قاره‌مانی وه‌ك (سه‌لاحه‌دینی نه‌یوبی) لێ هه‌لكه‌وتوو كه‌ سه‌ره‌به‌رزی و سه‌رفرازی بۆ نی‌سلام گه‌رانده‌وته‌وه له‌ كاتێكدا نی‌سلام ژێرده‌سته و زه‌لیل بوو، كه‌چی زۆر به‌داخه‌وه ده‌سه‌لاتدارانی موسلمانان له‌ژێر په‌رده‌ی نایینی پیرۆزی نی‌سلامه‌وه نه‌ته‌وه‌ی كوردیان له‌ هه‌موو ماف و نازادیه‌کی نه‌ته‌وایه‌تی بێبه‌ش كردوو و به‌ناوی نایینی نی‌سلامه‌وه كوردیان چه‌وساندۆته‌وه و هێچ دانیا ن به‌بوونی نه‌و نه‌ته‌وه سه‌مه‌دییه‌ نه‌ناوه به‌لكو هه‌موو كاتێك هه‌ولی قاتوقه‌ر كردنیا ن داوه و هه‌موو جۆره شینوازیکی قه‌لاچۆك كردنیا ن به‌رامبه‌ر به‌كاره‌یناوه و به‌هه‌موو شتیه‌یه‌ك ویستویه‌انه

ناسنامه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی بـسـر نه‌وه، پرۆسه‌ی به‌دی نه‌فـالیش دوا نۆیه‌راسیۆنی به‌رفـراوانی نه‌م قـاتوقـسـه‌یه بوو که دنیا بـیـده‌نگی لیکرد، بۆیه له‌م پیتودانگه‌وه زۆر به‌دلنیا بـیـه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که نه‌وه‌ی پرۆژمی عیراق به‌سه‌ر نه‌ته‌وه‌ی کوردی هیتا له‌ درێژه‌ی نه‌و زنجیره‌ شالاوانه‌ی به‌ناو نه‌فـال بۆ سه‌ر کوردستان پیتچه‌وانه‌ی مه‌فهومی نایینی پیروۆزی نیسلاسه بۆ نه‌فـال چونکه نه‌فـال به‌واتای نه‌و ده‌ستکه‌وتانه دیت که جه‌نگاودرانی موسلمانان له‌شه‌پدا به‌ده‌ستی دیتن و ددیگرن که‌واته نه‌فـال بریتیه له‌ مال و سامان و چه‌ک و زه‌خیره و ناژه‌ل (زۆر له‌ ناودارانی میژووی نیسلا میش هه‌ن و ده‌ک نیبن وه‌کیع، محمه‌دی کوپی عه‌مر، موسه‌نا، یونس و نه‌حمه‌دی کوپی نیسحاق... تاد، له‌ خه‌لکانی پیتش خۆیان به‌چه‌ندين پشت ده‌گێر نه‌وه که نه‌فـال بریتی بوو له‌ کۆیله‌ی نیر و می، دیل و که‌لوپه‌ل، تیر و ڤم، شمشیر، نه‌سپ و ماین... تاد).^(۱۱)

هه‌روه‌ها نه‌و لایه‌نه‌ی نه‌و ده‌ستکه‌وتانه‌ی لێ ده‌گيرت ده‌بێ کۆمه‌لێکی بیتاوه‌ڤ و کافر بن به‌زاراوه‌ی شه‌رعی نه‌ک به‌گۆته‌ی سه‌رزاری خه‌لک و کاربه‌ده‌ستان، (له‌ هه‌مان کاتدا ده‌بێ ده‌ستکه‌وته‌کان به‌شه‌ر و له‌ مه‌یدانی شه‌پدا و له‌ کاتی ڤووبه‌روو بوونه‌وه بگيرتن له‌لایه‌ن نه‌و موسلمانانه‌ی که مه‌به‌ستیان له‌ شه‌رکردن بلاوکرده‌وه‌ی نایینی پیروۆزی نیسلاسه نه‌ک هتیش کردنه سه‌ر گوندنشینه‌کانی بیتاوان و تالانکردنی مال و سامانیان).^(۱۲)

هه‌روه‌ها زانایانی نیسلاسه له‌ پیتناسه‌ی نه‌فـال و ده‌ستکه‌وته‌کانی شه‌ر به‌م شتیوه‌یه ده‌دوین، له‌ کتیبی (صفوة البيان لمعاني القرآن) دا هاتوه که:
(الانفال هي الغنائم المأخوذة من الكفار قهرا بالقتال) واته نه‌فـال نه‌و ده‌ستکه‌وتانه‌یه که به‌شه‌ر له‌ کافران وه‌ر بگيرت، هه‌روه‌ها نه‌بو هیلال

(۱) ابو جعفر محمد جبر الطبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، الجزء التاسع،

ط ۲ شركة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، ۱۹۵۴، ص (۱۷۱).

(۲) یوسف دزه‌بی، نه‌فـال کارسات، نه‌نجام و زه‌هنده‌کانی، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولتیر،

۲۰۰۱، لاپه‌ره (۲۸).

نه‌عه‌سه‌که‌ری ده‌لێت: (الفنیمه‌ اسم لما اخذ من اموال المشركين بالقتال).^(١١) واته ده‌سته‌که‌وت نه‌و وشه‌یه‌یه‌ که له مال و مولکی بته‌رستان به‌شه‌ر وه‌ر بگێردیت.

دووهم: نهنفال یان قهرکردن به‌کۆمه‌ل (جینۆساید) Genocide

دوای نه‌وه‌ی نه‌م په‌رۆسه‌ نه‌گه‌رێسییه‌ به‌دناوه‌ دژی نه‌ته‌وه‌ی کورد نه‌نجامدرا و به‌ده‌یان هه‌زار مرۆف له‌به‌ر چاوی کۆمه‌لگه‌ی نێوده‌وله‌تی نه‌نفالکرا و نێستاشی له‌گه‌لدابێت هێچ باس و خواستیکیان نییه‌ و شون بزرن، وشه‌ی نه‌نفال خۆی خسته‌ ناو فه‌ره‌ه‌نگ و نه‌ده‌بیات و بلاوکه‌راوه‌کان و هاوکات شتواز و قابلیکی ناسایی وه‌رگرت به‌کاره‌ینانیشی هه‌م‌دیس بووه‌ شتیکی ناسایی، (ه‌رووداوی نه‌نفال که وه‌ک جفه‌ره‌یه‌کی سه‌ریازی په‌سه‌می له‌ به‌یاننامه‌ گه‌ستییه‌کان و نووسراو و یاداشته‌ ناوخۆیییه‌کانی ه‌کومه‌تدا به‌کار ده‌هات له‌ ناو عێراق و به‌تایبه‌تیش له‌ هه‌رته‌مه‌ کوردنشینه‌کاندا زۆر باو و به‌خه‌لک ناشا بوو، که ته‌واوی لایه‌نه‌ ترسناکه‌کانی مه‌سه‌له‌که‌ش ناشکرا بوو ناوه‌که‌ خۆی له‌ هه‌ست و وێژدانی میلییدا چه‌سه‌پاند به‌زۆری وه‌ک نه‌وه‌ی که هۆلۆکۆستی نه‌لمانه‌ نازییه‌کان له‌ هه‌ست و وێژدانی ده‌ریاز بووانیدا که‌وته‌وه‌، له‌به‌ر نه‌وه‌ی هه‌ردووکه‌ چۆن یه‌ک بوون و ترس و سامیشیان له‌یه‌که‌وه‌ نزیک بوو).^(١٢)

ته‌نانه‌ت په‌ژێمی عێراق بۆ چه‌سه‌پاندن و په‌شازۆکردنی نه‌م وشه‌یه‌ له‌ ناخی کورددا هه‌ولێکی زۆری دا و وه‌کو چه‌که‌تیکی ده‌روونی بۆ دژایه‌تی کردن و بۆ نه‌وه‌ی نه‌م وشه‌یه‌ له‌ هه‌ز و بیری تاکی کورد له‌یاد نه‌که‌رت

---

(١١) ابو هلال العکری، الفروق فی اللغة، ط ٦، دار العربیة للکتاب، ١٩٨٣، ص (١٦٤).

(١٢) (MEW) میدل نیست وۆچ، جینۆساید له‌ عێراقدا په‌لاماری نه‌نفال بۆ سه‌ر کورد، وه‌رگێترانی سیامه‌ندی موفتی زاده، چ ١، چاپخانه‌ی خاک، سلێمانی، ١٩٩٩، لاپه‌ره‌ (١٣).

هه‌لسا به‌ناونانی چەندین شوێن و جێگا به‌و ناوه‌ به‌ده‌وه‌ هەر وه‌ک «ناوی چەند کۆمپانیایا و ده‌زگا و قوتابخانه‌ی به‌نه‌نفال ناو نا وه‌ک کێلگه‌ نه‌وتیک و کۆمپانیایه‌کیشی که‌ کاری وشک‌کردنی زۆنگاوه‌کانی باشووری عێراق بوو، هه‌روه‌ها دامه‌زراندنی که‌رتیکی تایبەت حزبی به‌عس له‌ کاتی بیره‌وه‌ری نەم کاره‌ساته‌دا و له‌ کۆمه‌لگای حاجیاواش قوتابخانه‌یه‌کی دوا ناوه‌ندی به‌نه‌نفال ناونا». (١) به‌لام ناخۆ تا چەند بۆ نێمه‌ی کورد راست و دروسته‌ که‌ نەم وشه‌یه‌ (نه‌نفال) وه‌کو خۆی له‌ بلاوکراوه‌کان و گفتوگۆکاندا به‌کاربێنێن بێ نه‌وه‌ی له‌ دوا‌ی نه‌لته‌رناتیفیک بگه‌ڕێن که‌ گوزارشت له‌ شالاوی قه‌رکردنی به‌کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌ی کورد بکات، له‌ کاتی‌کدا رژێم به‌مه‌به‌ستیکی نه‌گرس و چه‌په‌ل نەم وشه‌یه‌ی به‌کاره‌یتاوه‌ و وای له‌ هه‌ست و نایدیای گه‌لانی عێراق و ولاته‌ عه‌ره‌بیه‌کان گه‌یاندوه‌ که‌ شالاوی قه‌رکردنی به‌کۆمه‌لی گه‌لی کورد ده‌خزێته‌ پال نه‌و نه‌نفالانه‌ی که‌ له‌ سه‌ره‌تای ده‌سه‌لاتی نایینی نیسلام نه‌نجامدراوه‌ دژی کافر و بێ باو‌ده‌ره‌کان. ره‌نگه‌ ده‌سته‌واژه‌ی (قه‌رکردنی به‌کۆمه‌ل) یان به‌واتایه‌کی تر (جینۆساید) وشه‌یه‌کی له‌بار و گونجاو بیت بۆ نه‌وه‌ی له‌ شوێنی وشه‌ی (نه‌نفال) به‌کار بیت، هاوکات نه‌نجامدەرانیشی ده‌چنه‌ خانه‌ی تاوانبارانی جه‌نگ (مجرمی الح‌رب)، بۆ زیاتر ناساندنی شالاوه‌کانی نه‌نفال وه‌کو پرۆسه‌یه‌کی قه‌رکردنی به‌کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌ی کورد و نیشاندانی نەم کرده‌وه‌ نامرۆقانه‌یه‌ پێویست ده‌کات چەند پێناسه‌ و بیره‌ و بۆچوون له‌م باره‌یه‌وه‌ بخه‌ینه‌ رووه‌وه‌ و له‌ نزیکه‌وه‌ له‌ ناوه‌ڕۆکی کرداره‌که‌ بگه‌ین.

(Middle East Watch) چاودێری رۆژه‌لاتی ناو‌ده‌راست که‌ به‌شیکه‌ له‌ رێک‌خراوتیکی جیهانی گه‌وره‌تر به‌ناوی چاودێری مافی مرۆف (Human Rights Watch) باره‌گای سه‌ره‌کی له‌ شاری نیویۆرکی ویلایه‌ته‌ یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌م‌ریکایه‌ و له‌ سالی ١٩٩٢ سه‌ردانی کوردستانیان کرده‌وه‌ و گه‌لیک به‌لگه‌ و دیکۆمیننت و زانیارییان له‌مه‌ر شالاوه‌کانی

(١) هه‌مان سه‌رچاوه‌، لاپه‌ره‌ (١٢٥).

نهفاله کۆکردۆتهوه و دواتر له دووتوتی کتیبێکدا بهناوی (جینۆساید له عێراقدا و پهلاماری نهفاله بۆ سههر کورد) (Genocide in Iraq The Anfal Cam Paign against the Kurds) له ساڵی ۱۹۹۳ بۆ کۆکردۆتهوه. بهم شتیهیهی خوارهوه نهفاله پێناسه دهکات که (ناویکه بۆ زنجیرهیهک هێرش و پهلاماری چروپهری سهربازی که سهرحهم ههشت پهلامار بوو له شەش ناوچهی جوگرافی جیاوازا دا بهرپۆه چوو، فههماندیهی گشتی عهمهلیاته که له دهست نووسینگهی باکووری رێکخراوی حیزبی بهعسدا بوو بنکهکهی له شاری کهرکووک بوو، له مارتی ۱۹۸۷ بهدواوه له لایهن عهلی حهسهن مهجیدهوه سهروکایهتی دهکرا. ^(۱) بهلام نایا نهفاله یان پرۆسهی قهرکردن و بهکوولهکوژی نهتهویهک دهچێته خانهی جینۆسایدوه؟! بهر له هههوهو شتییک با بزانی و شهی جینۆساید چییه و له چییهوه هاتوه؟ دهبن کۆمهلهگی نێودهولهتی چ بهربار و رێککهوتنیکی لهم بارديهوه مۆر کردبێ؟ نهگهر بگهڕینهوه بۆ تهعریف و پێناسهی جینۆساید نهوا نهم وشه نوێیه بهمانای کردوهیهکی کۆن بهشتیه نوێ باو و گۆراوهوه (modern deve Lop- ment) له وشهی کۆنی یۆنانی (Gnos) رهگهز عهشیرهت و وشهی لاتینی (Cide) کوشتار پێک هاتوه.

نهم دهستهواژهیه بۆ یهکهم جار له ساڵی ۱۹۲۳ له کۆنفراستییک له شاری مهدرید له لایهن پرۆفسیۆر (رافایل لیمکین) (Rafael Lemkin) بهکار هاتوه و بهنووسینیش له ساڵی ۱۹۴۴ دا تۆمار کراوه، نهو ههلهومهرحه رامیاری و کۆمهلایهتی و نابووویهی که دواي شهری دووهمی جیهانی هاته ناراوه و ولاتانی بهگشتی بهرهو باریکی دیکهی ههلسوکهوت و کارکردن له پرووی زۆر بابهتی جیا جیاوه برد، دواي نهو دی نازییهکان قهلاچۆی جولهکه و پرۆمانهکانیان کرد و لهگهڵ کۆتایی هانتی شهر و دامهزاندنی نهتهوه یهکگرتوهکان نهم وشهیه له ساڵی ۱۹۴۸ له بهلگهیهکی نهتهوه یهکگرتوهکاندا بهناوی (پهیمانی پێشگری و

(۱) ههمان سهرحاوه، لاپههه (۱۲۶)

تهنیتکردنی جینایه تی جینۆساید) (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide) ناسرا کوه نوهش پتکه و تننامه یه که بۆ قه دهغه کردن و سزادانی تاوانی جینۆساید به پیتی بهیاری ژماره (۲۶۷۰) له ۲۹ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۴۸ دا له لایهن کۆمهله ی گشتیه وه په سهند کرا و له ۱۲ ی کانوونی یه که می ۱۹۵۱ دا چووه بواری کاریتکردنه وه، نهم پتکه و تننامه یه پیناسه ی جینۆساید و شی ده کاته وه که نه و کارانه ی به مه بهستی تیکدان و هه لته کاندنی گشتی یان بهش بهش نه نجام ده درتین دژ به کۆمه لیکه نه ته وه یی نه تنیکه یی یا نایینی و شتی لهم چه شه .

دیاره نهم پتکه و تننامه یه شیوازیکه یی یاسایی به خۆوه گرت وه کو زاره وه یه کی یاسایی به کار هیترا، به لام هه موو کوشتار و په شکوژییه کی به جینۆساید دانه نا، چونکه جینۆساید کوشتاریکی تایه تیه که له ماده ی دووه می په میانه که دا به م شیویه هاتوه: ^(۱)

جینۆساید به مانای هه ر کام لهم کرده وانه ی خواره وه یه که به نییه تی له نا و بردنی ته و او یان به شیک له گروپیکه نه ته وه یی و نیتنی ره گه زی یان نایین نه نجام بدری.

یهکم: کوشتنی نه ندامانی گروپه که .

دوهم: زیان گه یاندنی چه سته یی به نه ندامانی گروپه که .

سێتیم: به نه نه سه ت دانانی گروپه که له ژیر بارودۆخی واکه به بژاره ته و او ی گروپه که یا به شیکه له باری فیزیکییه وه له ناو بیا .

چوارهم: داسه پاندنی نیجراناتی واکه مه بهستی پیشگرتن بێ له زان (مندال بون) له ناو گروپه که .

پینجم: به زۆر راگواستی مندالانی گروپه که .

(۱) د. نه میری چه من پوو، به ره تیکه یشتن و به ره ره کانیکردنی نه نفال، کوشتاری نه نفال، سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره (۱۱).

دیاره به پیتی شیکردنوهی نهم پیتناسهیه تنها نهم کوشتارهی که نییه تی له ناوبردنی گروپیتیکی نه ته وهی، نیتتی و رهگزی و نایینی بی به جینۆساید دادهری، چونکه بۆ نهوهی کوشتارتک وهک جینۆساید بناسرئ دهبی به ملتندری که بهرپرسانی بهرنامهی جینۆساید نییه تی له ناوبردنی گروپه قه لاجۆکراوه که میان هه بووه، بهلام تۆمارکردن و سهلماندنی نییه ت (intent) نه رکیتیکی گرانه، چونکه بکوژان به راشکاوی نییه تی خۆیان دهرناهرن ته نیا نازیه کانی نهلمان نییه تی خۆیان بۆ له ناوبردن و قاتوقم کردنی جوله که کان و رهۆمانه کان به وردی و به راشکاوییه وه دهربرپوه و به هیچ جۆرتیک نکۆلیان لی نه کردوه، ههروه ها، له سه ره تای په میانه که دا هاتوه که جینۆساید تاوانیتکه ده که ویته ژیر یاسای نیتو نه ته وهی و له دژی گیان و نامانجی نه ته وه یه کگرتوه که انه و دنیای شارستانییه ت مه حکوم دهکا، بیگومان تاوانیتیکی وا گه وره و تۆقینه ر ده بیت سزاشی بۆ دانرابی، مادهی سینی په میانه که ده لیت: (۱۱)

ا- جینۆساید.

ب- پیلان گهران بۆ جینۆساید.

ج- هاندانی راسته وخۆ به گشتی بۆ جینۆساید کردن.

د- هه ولدان بۆ جینۆساید کردن.

ه- هاودهستی له جینۆساید دا.

نه و کرده وانهی خواره وه سزا دهرتین:

بیگومان هه ر جینۆسایدیک تایبه قه ندی خۆی هه یه که پتیوسته بۆ لیکدانه وهی نهم دیاره یه و بۆ به ره ره کانی کردن و به ره ره چدانه وهی هیله تایبه تی و گشتیه کانی بزانی و له کیشه کانی ساخ بوونه وهی ورد بینه وه، له چند سالی رابردوودا هه ندیک پرۆفیسۆر و په یوه ددارانی نهم باه ته پیتنیا ریان کردوه که وشه ی (گهل کوزی) (Domi Cide) وهک وشه یه کی

(۱) هه مان سه رچاوه، لاپه ره (۱۲).

گشتی بۆ هه موو رهشكۆرئيهك بهكار بهتيرئى و جينۆسايد وهك چه شنيك
گهل كۆرئى چاوى لئى بكرئى، كيشه يهكى تر په يوه ندى نيوان پاك تاوى نيئتى
(ethnic Cleaning) و زمانكۆرئى (Linguicide) و كواتور كۆرئى
(ethnocide) و شتووى ترى له ناوبردنى گروپيئىك يان گهلنيكه.

پاك تاوى نيئتى برتسيه له راگوئزتنى به نه نقه مست به نه زم و به زهبرى
گروپيئىكى نيئتى تايبه ته له ناوچه يهكى تايبه ت. پاك تاوى نيئتى يان
پاك تاوى نفوس (Population) ده كرى وهك درتزه ي جينۆسايد دا بئرئى بۆ
له ناوبردنى گهلنيك يان وهك به رنامه يهك بۆ راپيئچان و وده رنانى. (1)

كه واته له ناوبردنى به نه نقه ستى زمانى گهلنيك و قه دهغه كردنى
به كار هيتانئى له خوتندن دا يان له نوسين و گوزار شت دا، يان رئى پينه دانئى
بلا و كراوه ي (بيستراو، بينراو، خوتتراو) وهك له زۆر به ي پارچه كانئى
كوردستان دا نيستا رچاو ده كريت، جوئزنيكه له جوئزه كانئى سياسه تى
جينۆسايد و ده كرى به تيرۆرئى كلتوريش ناوزه ده بكرتت.

بۆيه له م روانگه يه وه پنيوسته زياتر بايه خ به هونەر و وئزه به تايبه تى
زمان بدرت چونكه زمانى نه ته وه يئى ژئيرخانئى كۆمه ل و به لگه ي بوونئى
نه ته وه يه، هه ر وهك جه لاد هت به درخان له م باره يه وه ده لئيت: (نه ته وه
ژئيرده ست بوونئى خوئى به دوو شت به دوو چهك ده پارئزئيت، نايين و زمان،
گه ر نايينئى هه ردوو نه ته وه ي سه ر ده س و بن ده س يهك به ئى نه وا زمان تاكه
چهك ده به ئى). (2)

چونكه نه وه نه ته وه يه ي كه زمان و كه لتور و ميئژووئى خوئى بپارئزئى و
ليئى كۆلئينه وه ي نه ده بيبان له سه ر بكا نه وا هه ستيشئى به ره و نازادئى و
سه ربه خوئى زياد ده به ئى، له م باره يه وه مسته فا كه مال نه تا توئرك له كۆنجره ي

---

(1) له گۆفارى نه نفال ژ (1)، لاپه ره 13، وه رگيراهه Eriemar Kusen Ethnic cleansing' Encyclopedia of Genocide, 1999, p. 12

(2) گۆفارى به ريانگ، ژماره (87) سالى 12، سۆكهلۆم، 1993.

نه کادیمیای میژووی تورکدا که له سالی ۱۹۳۰دا به ستراروو له نه ندامانی کۆنگره که دهکات و راشکاوانه پیتیان دهلتیت: (نایا ده زانن بۆچی نیتمه به لقاغمان له دهست چوو، بیرکردنه وه له کاره شتیکی به که لکه، گهلانی به لقان، بولگاری، سربی، رۆمانی، ههر له سه ره تاوه پیتی نووسینیان بۆ خۆیان دروستکرد، لیکۆلینه وه بیان ده رباره ی زمان و نه ده بی خۆیان نه نجام دا، بایه خیان پیتا، زمان و نه ده ب و که له پوری خۆیان پیشخست، ناخافتن و نووسینیان به زمانی خۆیان کرد، بایه خیان به زمانی تورکی و فرههنگی عوسمانی نه دا، کاتی بینیان له م بواره دا پیشکه وتنیان و ده ده ست هیتا نه وا به رباربندا جیا ببنه وه له عوسمانیه کان و ده ستیان کرد به خه باتکردن). (۱)

ههر بۆیه له م باره یه وه زانای تورک و دۆستی نه ته وه ی کورد نیسماعیل پیشکچی دبیتیت: (پتگه گرتن له پیشکه وتنی زمان، فرههنگ، نه ده ب، فۆلکلۆر، سه رکه و توو ترین شیه ی کۆیله کردنی گه له). (۲)

سینیم: کورد و میژووی دینۆساید:

ناشکرایه نه ته وه ی کورد له نه ته وه هه ره دیرینه کانی ناوچه ی خۆره لاتنی ناوه راست دژمیردریت و یه کتیکه له وه نه ته وانه ی که له سه ر خاکی خۆیدا دژیت بی نه وه ی ولاتیکی سه ره به خۆی هه بی و خراوه ته دۆزتیکی نه وه او ده که مه به ست بووه ژیرده ستیه کی هه تا هه تای بی و بی ناسنامه ی نه ته وایه تی بیتیته وه، دژمنانیسه ههر که بۆیان ره خسابیت که وتونه ته گیانی و له له ناو بردن و قاتوقر کردنی نه م گه له سه مه دیدیه نه وه ستاون، بۆیه پتیسته زۆر به روون و ناشکرایه ی باری داگیرکرای کوردستان و بارودۆخی راهیاری کۆمه لایه تی و نابووری به خرته روو و ژیر ده ستی و

(۱) حسین محمهد عه زیز، کورد و شۆرش و هه لی میژووی، لیکۆلینه وه یه کی میژووی راهیاری ره خه گرانه یه، ج (۲)، کوردستان، سلیمان، ۲۰۰۰، لاپه ره (۹۹).

(۲) هه مان سه رچاوه، لاپه ره (۹۹).

به هوی نه‌ویشه‌وه - دوا که وتوویی نه‌ته‌وه‌یی کورد که هیچ کاتیک له دسه‌لاتی نمو دانه‌بووه - بز هه‌موو لایه‌ک روون بکرتیه‌وه و کوردستان به‌کۆلژنیا‌یه‌کی نیوده‌وله‌تی بناسیتین که (یه‌کیتکه له هه‌ره رووداوه تر لژیدییه دلته‌زتنه‌کان له میژووی خۆزه‌له‌لاتی ناوه‌راست و جیهاندا له یه‌که‌م چاره‌گی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا نه‌نجامدرا و تیایدا گه‌لی کورد له پیتناو وه‌ده‌پیتانی مافه‌کانیدا که‌وته ناو خه‌باتیککی بی‌وچانی مان و مه‌رگه‌وه درمی گه‌وره‌ترین هیزی کۆلژنیالی جیهانی و ها‌وپه‌یمانه ناو‌خۆ‌بییه‌کانیان» (۱).

دیاره میژووی له‌ناوبردن و قه‌رکردنی نه‌ته‌وه‌ی کورد دیرینه و هه‌ر له رۆژگاری میدیه‌که‌انه‌وه و چه‌ندین سه‌ده پیتش زایین بگره تا‌کو نه‌مه‌رۆ له‌لایمن دوژمنانیه‌وه هه‌ولی قه‌رکردن و تواندنه‌و‌دیان به‌رده‌وا‌مه.

نه‌وه‌ته (فارسه‌کان به‌و ناوه‌وه که کورد به‌شیکه له نه‌ته‌وه‌ی فارس و له‌ژیر په‌رده‌ی پان نیرانیزم و ناریزمدا دژایه‌تی کوردیان کردووه و ده‌یکه‌ن، به‌لگه‌ی میژوویی ناو رووداوه‌کانی ده‌یان سه‌ده نه‌وه ده‌سلمیتن بز نمونه له سه‌رده‌می هه‌ر یه‌کیتک له شا نیسماعیلی سه‌فه‌وی، شا ته‌ه‌ماسب، شا عه‌باسی یه‌که‌م، شا سه‌فی، نادر شا، ناغا محمد خان، ده‌یان هه‌زار کورد کوژران یان راگوتیزران، له تورکیاش هه‌ر له سه‌رده‌می عوسمانیه‌که‌انی دویتنی و تۆرانییه‌که‌انی نه‌مه‌رۆ نه‌وه‌ی نه‌وانه به‌کوردیان کرد تا نه‌و کاته هیچ دوژمنی نه‌ی کردووه، له سه‌رده‌می مسته‌فا که‌مال نه‌تاتۆرکدا و له نیتوان سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۷ دا نزیکه‌ی ۱۰۰۰ هه‌زار گسوند وێران کران، به‌سه‌دان که‌س له سێداره‌دران و ده‌یان هه‌زار که‌س له پرۆسه‌که‌انی جه‌نگدا له‌ناوبردان و سه‌دان هه‌زاری تر نا‌واره و ده‌ربه‌ددر کران و به‌ره‌و نا‌وچه‌که‌انی تورک راگوتیزران و زیاتر له سه‌د رۆشنبیریش خرا‌نه‌گۆمی وانه‌وه) (۲).

(۱) نیسماعیل بێشکه‌جی، کوردستان کۆلژنیه‌کی نیوده‌وله‌تی، وه‌رگێرانی له نینگلیزیه‌وه ریتوار ره‌شید، به‌رگی یه‌که‌مه، وه‌زاره‌تی رۆشنبیری، چاپخانه‌ی رۆشنبیری هه‌ولێر، ۱۹۹۳ لاپه‌ره (۶۲-۶۳).

(۲) مه‌حمود مه‌لا عه‌زه‌ت، بازنه‌که‌انی مملاتی ستراتیجی ناسایشی نه‌ته‌وه‌ی کورد، ج (۱)، سلیمانی، ۱۹۸۸، لاپه‌ره (۸۰-۸۱).

له سوریاش هه‌رده‌م نوکلی له‌وه کراوه که گه‌لێک هه‌بێ به‌ناوی کورد و پارچه زه‌وییه‌کیش هه‌بێ ناوی کوردستان بێت ته‌نانه‌ت هه‌میشه (هه‌ولداوه بۆ نه‌ودی هه‌موو بوونیکێ نه‌ته‌وه‌یی کورد به‌سپه‌نوه که نه‌مه‌ش بێتگومان جینۆسایده، بۆیه قه‌م‌کردنی کورد به‌چه‌ندین شیتواز پیا‌ده کراوه، جارێک به‌پێگای پرۆگرامه‌کانی خوتندن که گوايه کورد له‌سه‌ر خاکی خۆی نا‌ژی نه‌مه‌ش هه‌ولدا‌نه بۆ سه‌په‌نوه‌ی ناسنامه‌ی کورد و دا‌هه‌ینی له‌ به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستان و جارێکی تریش به‌هۆی سیاسه‌تی پشتینه‌ی عه‌ره‌بی و نه‌منی قه‌ومی عه‌ره‌ب حکومه‌تی سو‌ری سو‌وری عی‌راق و تو‌رکیای له‌ کورد قه‌ده‌غه‌ کرد و پ‌ایگواستن، نه‌مه‌ش بۆ ته‌ع‌ریب و لێکدا‌هه‌رانی نا‌وچه‌کان بوو).^(١١)

(هه‌روه‌ها له‌ یه‌کیته‌ی سو‌قیه‌تی رو‌وخا‌و‌شدا که ده‌گوترا هه‌موو نه‌ته‌وه و گه‌ل و که‌مینه‌یه‌کی نه‌ته‌وايه‌تی خاوه‌ن مافی خۆیان بوون، کورد نه‌ک هه‌ر کو‌مار و نو‌تۆنۆمی و مافی رو‌ش‌نبه‌ری کامل و په‌رسی نه‌بووه و به‌س، به‌لکو ده‌گوت‌ری که تا ده‌هات ژماره‌ی کورد له‌ جێگه‌کانی خۆیاندا که‌م ده‌بوونه‌وه و بلاوه‌یان پێ‌ده‌کرا، کورد له‌ لوبان و نه‌رده‌ن و نه‌فغانستان به‌نامۆ و نه‌بوونی مافی ها‌وولاتی مامه‌له‌یان له‌ گه‌لدا ده‌کرت).^(١٢)

له‌وه‌وه ده‌رده‌که‌وێت که هه‌ر یه‌کی‌ک له‌ وولاتانه‌ی که کوردستانیان به‌سه‌ر دا‌به‌شکراوه و به‌زۆره‌ملیته‌ی پێ‌یان‌ه‌وه لکێنه‌راوه، به‌پێی بارو‌دو‌خ و هه‌لومه‌رجی تابه‌تی خۆیان کوردیان چه‌وساندۆته‌وه و له‌ خسته‌یان بردووه، دو‌ات‌ریش به‌په‌رۆژه‌ی تابه‌تی دا‌په‌ژراو له‌ناویان بردووه.

چونکه نامانجی دو‌ژمنانی نه‌ته‌وه‌که‌مان هه‌رده‌م نه‌مانی په‌چه‌له‌ک و

---

(١) د. په‌شاد میران. م. یوسف دزویی، تاوانی نه‌نفال به‌رامبه‌ر به‌کورد، گو‌فاری سه‌نته‌ری براهه‌تی، ژ (١٩٩)، ده‌زگای پرۆژنامه‌نووسی براهه‌تی و خه‌بات، هه‌ولێر، به‌هاری ٢٠٠١، لاپه‌ره (١٥).

(١١) مه‌حمود مه‌لا عه‌زه‌ت، سه‌رچاوه‌ی پێشرو، لاپه‌ره (٨١).

نەژادی کورد بووه، بەلام دێندانەترین شێوازی کوردقەران کە بەر هەر یارچە یەک لە پارچەکانی کوردستان کە وەتەنیت نەوا بەر کوردستانی عێراق کە وەتوو، پڕۆژمە یەک لە دوایەکانی عێراق هەر لە سەرەتای دروستبوونی دەولەتی عێراقییەوه تا وەکو نەمەرۆ لە دژایەتیکردن و لەناوبردنی نەتەوێ کورد لەم بەشێ کوردستان نەوێستان (خۆ نەگەر خەلاتیک هەبوایە لە خەلاتی نۆبێ بەرزتر و گەورەتر و بەبەهاتر بۆ کاری تیرۆر و جینۆساید، ڕەگەزپەرستی، شوڤیتیزم و فاشیزم، بەخشرایە نەوا گومانی تێدا نییە پڕۆژمی عێراق پێشی هەموو پڕۆژمیکێ تر لە جیهان نەو خەلاتەیان وەرەگرت). (١)

وێلی گەورەترین و جەرگەرترین تاوان کە نەم پڕۆژمە دەرەق بەکوردی نەنجام داویت تاوانی بەدی (نەفاله) کە جینۆسایدیکە وێنە لە دنیا دا نەبوو و نیشه، بەلێ تاوانیک کە دنیا بێدەنگی لیکرد، لەم پڕۆژە نەگرسییەدا قەرکردنی کوردان شێواز و قۆناغیکێ تایبەتی بەخۆزە گرت، چونکە ناوەرۆک و شیوی تاوانەکە و زیانەگیانی و مادییەکانی کاریگەرتر و دێندانەتر بوو گەیشتە ترۆپیک، لە سالی ١٩٨٧دا کاتن: (عەلی حەسەن مەجید) دەسلاتی مۆتلەقی ناوچەیی باکووری کەوتە دەست و بوو بە سکریتیری گشتی نوسینگەیی باکووری حزبی بەعس دەسبەجێ کەوتە گیانی هاوڵاتیانی کورد و بەزنجیردیک لە بێباری رامالین و فەرمانی نێداری پەتی لەمەل دانیشتوانی دێهاتەکانی کوردستاندا جەراند و تەنگی پێ هەلچنن، تەنانەت چارەسەرکردنی کێشەیی کوردی بەسەرپێنی تیکدەرەن - کە مەبەستی پێشمەرگەیه - دانا، بەلامارەکانی سانی ١٩٨٧-١٩٨٩ نەم خاسیەتانی خوارووی پێشلکردنی بەربلاوی مافەکانی مەرقیانی لە خۆگرتوو. (٢)

* نیعدام کردنی تیکرا و بەکۆمەل و بێسەر و شوێنکردنی دەیان هەزار

(١) حوسین محەمەد عەزیز، سەرچاوەی پێشو، لاپەرە (٣١٦)

(٢) (MEW)، سەرچاوەی پێشو، لاپەرە (٤٨-٤٩).

خه‌لکی شه‌ر نه‌کهر له‌وانه ژماره‌یه‌کی زۆر نافرته و مندال و هه‌ندی جار ته‌واوی دانیشه‌توانی چه‌ند گوندیک.

* به‌کاره‌یتانی به‌رفراوانی چه‌کی کیمیاویی له‌وانه گازی خه‌رده‌ل و ده‌ماره‌گاز (GB)، سارین، دژ به‌شاری هه‌له‌بجه و ده‌یان گوندی کوردنشین و کوشتنی چه‌ند هه‌زار که‌میک له‌ خه‌لک و به‌تایبه‌تی نافرته و مندال.

* تیکرا ویرانکردنی نزیکه‌ی (۲۰۰۰) (*) هه‌زار گوند که له به‌لگه‌نامه‌کانی حکومه‌تدا و ناویان هاتوو ده (سووتاو ده)، (تیکدراوه)، (ته‌ختکراوه)، (پاکساز کراوه) لانی که‌میش ده ده‌وازده شارۆچکه‌ی گه‌وره و مه‌له‌بندی به‌په‌په‌ردن (قه‌زا و ناحیه) هه‌مان شتیان به‌سه‌ر هاتوو ده.

* تیکرا ویرانکردنی نیشه‌نه مه‌ده‌نیسه‌کان له‌لایهن نه‌ندازیاری سوپاو له‌وانه ته‌واوی قوتابخانه‌کان و مزگه‌وته‌کان و بیره‌کان و گه‌لنی داموده‌زگا و پیکه‌هاته‌ی تر له‌و گوندانه‌ی بووبوون به‌مه‌به‌ست و نیشه‌ن له‌گه‌ل ژماره‌یه‌ک ویشه‌تگی سانه‌ودی کاره‌بادا.

* تالانکردنی مال و سامانی هاوالاتیسه مه‌ده‌نیسه‌کان و ناژیل و مالاته‌کانیان به‌نه‌ندازه‌یه‌کی به‌ر فراوان له‌لایهن هیشه‌زکانی سوپا و میلیشیای سه‌ر به‌حکومه‌ته‌وه. (**)

* گرتنی هه‌رده‌یه‌کی گوندنشینان له (ناوچه قه‌ده‌غه کراوه‌کان) (***)

(*) نه‌و ژماره‌یه (۲۰۰۰) هه‌زار گوند له به‌لگه‌نامه‌کانی رژیمدا و هاتوو ده، ده‌نا له راستیدا زیاتر له (۴۰۰۰) هه‌زار گوند و دینه‌تی کوردستان له ئه‌یه‌راسیونه‌که ویرانکران.

(**) له ۶ نیسانی ۱۹۸۷ به‌پینی فرمانیکه‌ی عه‌لی کیمیاوی ته‌واوی تیکده‌ران مافی خاوه‌ندارتیان (ملکيه) له ده‌ست دا، نه‌له‌جید له نووسراوتیکدا ده‌نووسیت (به‌پینی نه‌و ده‌سه‌لاته‌ی به‌یاری ژماره ۱۶۰ ی نه‌نجومه‌نی سه‌رکردایه‌تی شه‌رش له ۲۶ ی مارتی ۱۹۸۷) پینی داوین به‌یارمان دا سه‌رۆکی لیژنه نه‌میسه‌کانی (رؤسا، اللجان الامنيه) پارێزگاکان سه‌ریشک به‌کهن له مه‌سه‌له‌ی ده‌ست.

(الناطق المحظورة) له گه ل نهو راستیه شدا که نم شوتانه زید و مال و زهوی خویان بووه.

* به بند کردن و دستبسته سرکردنی دهیان هزار نافرته و مندال و خه لکی به ته من بۆ چه ندین مانگ و له بارودوختیکی نهویه پی سهخت و ناره حه تدا بی فرمانی دادوهری و بی هیچ هویه ک، له وه زیاتر که وایان له قه له م دابوو گوايه هه و او ناسووده بی سر به نه یارانی کورد بوون، سه دانیشیان به هوی به دخوراکي و نه خوشیه وه لی مردن.

* به تویری راگواستی سه دان له خه لکی دتهاته کان، پاش ویرانکردنی مال و حالیان له به ندیخانه به ردانیان و له ناواریبی گه رانه وه یان نم مه ده نییانه بۆ هندی جیگه له کوردستاندا بار کران که دور بوو له شوتن و پتی خوینانه وه و له وی سویا تووری دان بی نه وه ی هیچ قه ره بوویه ک بکرته وه و گه رانه وه شیان لی قه دهغه کردن بۆ گونده کانی جارانی خویان و پیچه وانه ش سزای مردن بوو له بار و زرووفیکی نه و هادا زوریان له میانه ی سالیکی به زور راگواستیاندا مردن.

* تیک و پیکدانی به ما و ژیرخانی نابوری دتهاتی کوردستان.
نه وه ش وای کرد که بارودوختی نابوری کوردستان به ره نه هاهمه تی و ناپتیکی و ناهه مواری به حیثت و دوو چاری نیفلیجی بییت و نه توانی خوی له سر پی را بگری، بیگومان نه وه ش بووه هوی به ربلا و بوونه وه ی بیکاری و همزاری له نیتو کومه لگه ی کوردستاندا و ناسه واره نیگه تیشه کانیشی تاو دکو نه مرۆ دیار و له بهر چاون.

بهمه رداگرتنی مال و سامانی گوتیزاوه و نه گوتیزاوه ی تیکده راندا ده بی له ماوه ی یک مانگدا له روژی ده رچوونی به یاری ده ست به سر داگرتنه وه نهو کاره نه عجم بدریت.

*** دوا ی نه وه ی گوند و دتهاته کان ویرانکران نم شرتانه نه کران به (ناوچه ی قه دهغه کراو) به کۆتیه ر و فرۆکه ده شکستیران بۆ کوشتی هه کس و نازه لیک که تیایاندا بییریت.

دیاره پرۆسه‌ی جینۆسایدی کورد له‌لایهن پزۆمی عیراقه‌وه به‌به‌نامه و پرۆگرام به‌پتوه چوو و له‌لایهن سه‌رکرده‌ی سوپا‌کانیشه‌وه حساباتی ستراتیژی تایبه‌تی بۆ کراوه، هه‌روه‌ها پزۆم وهک (نازییه‌کانی نه‌لمانیا کار و کرده‌وه‌کانی په‌رده‌پۆش ده‌کرد و له‌ژێر گوزارشتی ناسکدا ده‌یشاردنه‌وه له‌و شوتنه‌ی کاربه‌ده‌سته نازییه‌کان له (نیجراناتی راپه‌راندن) کار و چالاکی تایبه‌تی و (سه‌رله‌نۆی نیشته‌جێکرده‌وه له‌ رۆژه‌لات) دده‌وان، به‌عسییه‌ بیرۆکراته‌کانیش له‌ باره‌ی (نیجراناتی کۆکرده‌وه) و (گه‌رانه‌وه بۆ پزۆی نیثمانی) و (سه‌رله‌نۆی نیشته‌جێکرده‌وه له‌ باشوور) دده‌وان. هه‌ر چه‌نده هه‌ندیک وای بۆ ده‌چن که پرۆسه‌ی نه‌فعل به‌پیناسه‌کردنێکی ته‌سکبینه‌ ده‌ ژه‌ یاخیبوونیک بووه که زۆر له‌ ده‌وله‌تان و ولاتانی سه‌ربه‌خۆ نه‌وه به‌هه‌وا و مافی خۆیان ده‌زانن که دژی یاخیبووان بجه‌نگین، به‌لام نه‌وه هیچ له‌وه ناگۆریت که له‌ به‌هه‌تدا جینۆساید بووه و هیچ هاوبه‌شییه‌کیش له‌ نێوان ده‌ ژه‌ یاخیبوون و جینۆسایددا نییه (به‌خشینی ده‌سه‌لاتی ناناسایی به‌عه‌لی حه‌مه‌ن مه‌جید له‌ مارتی ۱۹۸۷دا کاری ده‌ ژه‌ یاخیبوونی پچه‌ر پچه‌ری دژ به‌کوردی کرده‌ په‌لاماریکی تینکدان و وێرانکردن وهک راول هیلبیرگ له‌ میژوووه بایه‌خدره‌که‌یدا سه‌باره‌ت به‌هۆلۆکوۆست تیبینی ده‌کات و ده‌لێت پرۆستی وێرانکردن شیوازتیکی به‌هه‌تی چونه‌کی هه‌یه‌ ته‌نها یه‌ک شتیه‌ هه‌یه‌ که ده‌گۆنجی کۆمه‌لێکی په‌رت و بلاوی کاریگه‌رانه‌ پین تیک بشکینتی، سن هه‌نگاو هه‌ن که له‌ پرۆسه‌که‌دا به‌هه‌رتین:

ده‌ستیشانکردن

کۆکرده‌وه

له‌ناو بردن

نهمه‌ پینکه‌اته‌یه‌کی نه‌گۆری به‌مه‌ی پرۆستیسه‌که‌یه‌ چونکه هیچ کۆمه‌لێک بی کۆکرده‌وه، یان گرتنی قوربانیه‌کان ناکوژتین و

قوربانیه کانیس ناتوانری بریکرین له پیش نه ودهدا که نه نجامددری تاوانه که
بزانتیت کتی سر به کومه له یه که. (۱)

---

(1) Raul Hilberg The Destruction of European Jews (New York: Holmes and Meier, 1985 student edition), P. 267.

سرچاوهی پینو، لاپه ره (۵۵) وەرگیراوه.

كيميا باران سەرھاتىمك بۇ نەزىمىدە نىسفال

گەورەترىن و كارىگەرترىن چەك كە بەدەست رېژىمى عىراقەوہ بوويىت بۇ نەوہى دەنگى كوردى پى نووساندىت و لەناوى بردىت چەكى كىمىيائى بووہ، كە بەپىيى بېيارە نىئودەولەتییەكان بەكارھىتائى بەھەموو جۆرىك قەدەغە و ياساولغە، (۱) بەلام نەم رېژىمە ھەر وەك چۆن ھەموو كاتىك بېيارەكانى كۆمەلگەى نىئودەولەتى پىشیل كوردووە و ھىچ كۆتى پىنەداون لەو مەسەلەيەشدا (كىمىيا باران) بەھەمان شىوہ كۆتى بەھىچ پىرانسىپ و بىنەمايەكى نىئودەولەتى نەداوہ و لە نەنجامدانى كار و كوردووە دېندەكانى دژ بەكۆمەلگەى نىئودەولەتى و سرۆقايەتى درىغى نەكردووە، تەنانەت دەسلەتداران و گەورە بەرپىرانى نەم رېژىمە لە گىفوتگۆ و لىداوانەكانىشان نكۆلىيان لە بەكارھىتائى نەم چەكە نەكردۆتەوہ و بەلكو شەرىعیەتیان بەبەكارھىتائى چەكى گەورەتر و زىاتر كاولكارىتر داوہ، نەوہتە (تارىق عەزىزى) گەورە لىپىرسراوى رېژىمى عىراق و وەزىرى دەروہى پىشوو لە كاتى سەردانى شاندى كۆنگرىسى نەمىكى لە بەھارى ۱۹۹۰ بۇ بەغدا و وروژاندنى نەم بابەتە لەگەلیدا كە نایا ولاتەكەى چەكى كىمىيائى دژى كوردەكان بەكارھىتاوہ، زۆر راشكاوانە لە وەلامدا دەلەت: (بەلەى نىمە چەكى كىمىيائىمان دژى نەو نەقام و دواكەوتووانە بەكارھىتاوہ. (۱))

عەلى حەسەن مەجىدیش نەندازبارى كىمىيا باران و نەنفال، بەكارھىتائى

(*) بەپىيى نەو رېتكەوتتنامە نىئودەولەتییەى كە لە سالى ۱۹۲۵دا نىمزا كىراوہ عىراقىش پابەبەندبوونى تەراوى خۆى پىئوہ راگەياندووە بەكارھىتائى چەكى كىمىيائى بەھەموو شىوہەك قەدەغەپە.

(۱) محمد احسان، كوردستان ودوامه الحرب، دار نارس للطباعة والنشر، ط ۲، اربىل، كوردستان، ۲۰۰۱، ص (۵۹).

چه‌کی کیمیایی به‌رتنگاچارده‌کی زۆر باش و له‌بار داناوه بۆ له‌ناو‌بردن و قهرکردنی کوردان، نه‌وه‌ته راشکاوانه ده‌لیت: (نه‌گهر توانیمان دوو له‌سه‌ر سیتی شوینه‌کانیان لێ بگرینه‌وه نه‌وه له‌که‌لین و قوژینی بچووک بچوو‌کدا ده‌وریان ده‌ده‌ین و نه‌وجا به‌چه‌کی کیمیایی لێیان ده‌ده‌ین، من ته‌نها رۆژتیک به‌کیمیایی لێیان ناده‌م به‌لکو به‌رده‌وام ماودی پانزه‌ رۆژ به‌چه‌کی کیمیایی ده‌یانکوتم، دوا‌ی نه‌وه رایده‌گه‌یه‌نم که هه‌ر که‌سیک ده‌یه‌وی به‌چه‌که‌یه‌وه خۆی بداته ده‌سته‌وه رتگه‌ی پێ ده‌درت نه‌و کاته من یه‌ک ملیۆن له‌م راگه‌یاننده چاپ ده‌که‌م و به‌سه‌ر باکووردا بلاوی ده‌که‌مه‌وه، به‌کوودی سوورانی و بادینی و به‌عه‌ره‌بیش، من نالیم نه‌مه له‌لایه‌ن حکومه‌تی عێراقه‌وه‌یه و نایه‌لم حکومه‌ت تیکه‌لی کاره‌که بیت، من ده‌لیم نه‌م لیتره‌وه‌یه واته نووسینگه‌ی باکوور جا نه‌وه‌ی چه‌ز ده‌کات بگه‌رتنه‌وه به‌خه‌رتیته‌وه، نه‌وانی نه‌گه‌رانه‌وه دیسانه‌وه به‌چه‌کی نوێ هێرشیان ده‌که‌مه سه‌ر، من ناوی چه‌کی کیمیایی نابه‌م چونکه نه‌وه قه‌ده‌غه‌یه، به‌لام ده‌لیم به‌چه‌کی کوشنده‌ی نوێ داتان ده‌رتنم)^(۱)، نه‌له‌جید ته‌نانه‌ت مال و دینه‌اته‌کانی جاش* و به‌کرتگی‌راوه‌کانی لێ له‌م هێرشانه‌وه پاراستووه، که چا و ساغ و پالپستی هێزه‌کانی سوپای عێراقی بوونه و ده‌لیت: (من به‌موسته‌شاره‌کانم.**) وت ره‌نگه بلتین نێمه گونده‌کانی خۆمان خۆش ده‌وی نامانه‌وی چۆلیان بکه‌ین، من وتم ناتوانم گونده‌کانتان به‌هێلمه‌وه

(۱) MEW، سه‌رچاره‌ی پێشو، لاپه‌ره (۵۶۹).

(*) جاش: جاشولکه یان جاشه‌که‌ر، وشه‌یه‌کی دزیو و توانج ناسێزه بۆ فه‌وجه‌کانی به‌رگری نیشمانی (افواج الدفاع الوطني) به‌کار هاتووه.

(**) موسته‌شار: راپۆرتکار، فه‌رمانده‌یه‌کی کوودی خه‌له‌کی فه‌وجی جاشه، له‌ سالی ۱۹۷۶ تا ۱۹۸۲ رۆژی عێراق له‌ژیر ناوی (مه‌فرزه‌ تایه‌تیه‌کان) (المفازز الحاصه) نه‌و کوورانه‌ی چه‌کدار ده‌کرد بۆ به‌گژداچوونه‌وه‌ی هێزه‌کانی پێشمه‌رگه‌ی کوورستان و کۆنتروڵکردنی گونده‌ دوورده‌کان، وه‌ک هاوکارانی سوپای عێراق، پاشان له‌کمل دزی‌ه‌کیشانی جه‌نگی عێراق - ئێران و کزیوونی ده‌سه‌لاتی رۆژی

چونکه به چه کی کیمیایی په لاماریان ددهم و بهمهش نیتود خوتان و مال و مندالتان تیادا دهجن). (۱۱)

ناشکرایه عیراق له شهړی ههشت ساله ی له گه ل نیراندا به نه ننداز به کی زور چه کی کیمیایی و بایلوچی به کارهیتاوه و له نه نجامیشتا دهیان هزار کس بوونه قوریانی و سووته مه نی نه و شهړد، له سالی ۱۹۸۷د و له گه رمه ی شهړی عیراق - نیراندا کوردستان دوو چاری دژوارترین بارودوخی سیاسی هات، دوا ی نه وه ی سویای نیرانی له به ره کانی جهنگی باشووردا به تاییه تی له (پوژ هه لاتی به مره) و (که ره لا) دا دوو چاری گه ورده ترین شکستی سهربازی هات و به ده یان هزار سهربازی لڼ له ناو چوو، هه لسا به کړنه ودی به ره په کی دیکه ی جهنگ له کوردستان نه وهش وای کرد که عیراق بیر له وه بکاته وه که هه رچی هیز و توانای سهربازی هه یه تی بینیته کوردستان بو به ره په رچدانه وه ی هه ر هیرشیتیکی نیرانی چاوده پوانکراو، بیتگومان نه و هه لومهرج و بارودوچه سهربازی به ی که له کوردستان گیرساوه و نه گه ری به ریابوونی شهړتیکی ناوا دژوار تیایدا وای له پوژیمی عیراق کرد که بکه ویته گیانی هاوالاتیانی مه دهنی کورد و ده سپتیکردنی زنجیره په ک هیرشی سهربازی بو سهربان، که بیتگومان به کارهیتانی چه کی کیمیایی کوشنده ترین و درندانه ترین کردار بوو، دۆله کانی جافایه تی و شارباژیر په کم شوتنه له کوردستان که پوژیم به گولله توپ له ۱۵ ی نیسانی ۱۹۸۷ کیمیابارانی کرد، خه لکی ناوچه کهش دیاره بهر له پروداوه که زانیویه تیان ناوچه که یان کیمیاباران ده کړت،، په کتیک له وانهی که له و کاته دا له

عیراق به سر زوری به ی گونده کانی کوردستاندا پوژیم ده تی کرد به پرتکختنی شیره به کی تری چه کدارکردنی کورده کان له ژیر ناوی (فهوجه کانی به رگری نیستانی) یان فهوجه سووکه کان (الافواج الخففة) که ژماره ی چه کدارانی له نینوان (۳۰۰-۱۰۰۰) نه ندای به خسووه ده کرت، فه رسانده که یان به ناوی (مورته شار) هود ناوبانگیان ده رکرد بوو.

(۱) MEW سرچاوه ی پیتشوو، لاپه ره (۱۶۳).

شوتنی بۆردومانه که دا بهوه ده لیت: نامۆژگاری نهوه کرابووین که و له حالهتی پهلاماردانی کیمیاییدا په رۆی تهه بدین به ده موچا و ماندا و ناگر بکهینهوه یان بچینه نهو شوتنه نهی کاربگه رییان له سهه که مه، که بۆردومانه که کرا نیته نه مانده زانی نهوه کیمیاییه، دهنگه که ی وهک دهنگی تۆبیرانی ناسایی زل نه بوو، بۆنی ستوی گهنیو و سیرمان ده کرد، بۆمیتکی له ژماره نه هاتوو به سهه رماندا بارین به لام کاربگه نه بوو. رۆژتیک دواي کیمیاباران کردنی دۆلی جافایه تی واته ۱۶ ی نیسانی ۱۹۸۷ نه سجاره یان ناوچهی خوشتاوه تی ههردوو گوندی (باليسان و شیخ وهسان) (*). بوونه نامانجی هیزهکانی رۆژیم و کیمیاباران کردن، دواي نیوه رۆی نهه رۆژه پاش نهوهی گوندنشینهکان له سهه زهوی و کیتلگهکانیان دهگه رتهوه مالهوه بۆ پشوودان و پیتش خوهر ناو ابوون به نیو سههات دهنگی فرۆکه پهیدا ده بیت و تا دێ و نزیک ده بیتهوه، خه لکه که هه ندیکیان ههه له مالهوه ده میتنهوه و هه ندیکي تریشیان به په له خو یان دهگه ینه کونه ته یاره کان (**). بهه جوهره فرۆکه کان ههردوو گونده که به چه کی کیمیایی بۆردومان دهکن، نهوانه ی شایهت عه یانی نهه رووداوه بوونه و به چاوی خو یان بۆردومانه که یان بینوه ده لێن ستوونی یان و پۆری دوو که لی گه واله ههه ور ناسای سپی و بۆر و په مه یی ناسمانی پۆشیوو نهو ده مه له چیاکانیشه وه شه بایه کی مه یله و ساردی لای نیواره هه لی کرد بوو بۆنیکی نامۆی له گه ل خو ی ده هیتنا، که

(* باليسان: گوندیکی گه وره بوو، تا نیسانی ۱۹۸۷ نزیکه ی (۲۵۰) مال ده بوو نزیکه ی (۱۷۵۰) که سی تیا دا دۆیا، چوار مزگهوت و قوتابخانه ی که سهه رته یی و یه کتیکي ناوه ندیشی تیا دا بوو. (۱۲) میل له رۆژه لاتی شه قلاوه دووره. شیخ وهسانیش گوندیکی به چو و کتره له باليسان و نزیکه ی (۱۵۰) مالتیک بووه و ده که ویته باکووری رۆژه لاتی شه قلاوه، له دهو روه بهری سالی ۱۹۸۳ دا دۆلی باليسان بوو به ناوچه ی قه دهغه کراو به هه موو شتیه که نابلۆقه ی خرابووه سهه ر و هیزی ناسمانی عێراقیش به ردهوام هیرشی ده کرد سهه ر.

(**) کونه ته یاره له شتیه ی ژێر زمین (ملجا) ی شارستانی نیستایه بۆ خو پاراستن و خو هشاردان له هیرشی ته یاره گوندنشینهکان به کاریان هیتاوه.

سەرەتا بۆنیتکی خۆشی هه‌بوو و ه‌ک بۆنی گۆل و ابوو، به‌لام دوايي بۆنی سێو و سیري لێ ده‌هات، شایه‌تی دیکه‌ پێ له‌سه‌ر نه‌وه داده‌گرن که بۆن و به‌رامی ده‌رهانی مێروو کوژی بووه، پیره‌ژنیتکی به‌سالاجووی خه‌لکی باليسان ده‌لێت به‌جاریک تاریکی داهاات و نه‌مانده‌توانی هه‌یج شتێک ببینین و که‌س که‌سی به‌دی نه‌ده‌کرد و یه‌ک پارچه‌ دنیا بوو به‌ ته‌موژ، له‌ دوایدا هه‌موو کوژر و نابینا بووین، هه‌ندیک ر‌شابوونه‌وه، ده‌موجاو هه‌موو ره‌ش داگه‌راو خه‌لکی به‌ده‌ست هه‌لاوسانی به‌نازاری بن بالیانه‌وه ده‌یان نالاند و ژێر مه‌مکی نافرده‌تانیش، له‌ نیشیتکی سه‌خت داوو دواتریش زه‌رداوێک له‌ چاو و لووتیانه‌وه ده‌هاته‌ده‌ر، زۆر له‌وانه‌ی که‌ له‌ مردن ده‌رباز بوون به‌سه‌ختی تووشی کیشه‌ی بینین بوون و هه‌ندیکیان ماوه‌ی مانگیک زیاتر هه‌ر به‌ته‌واوی کوژر بوون، هه‌ر له‌ گۆندی شیخ وه‌سان ده‌رباز بووان باس له‌ ژنیک ده‌که‌ن که‌ چۆن هه‌ردوو چاوی کوژر بووه و له‌و ناوه‌دا سووپاوه‌ته‌وه منداله‌که‌ی توند له‌باوه‌ش گرتوه و نه‌یزانیوه که‌وا مردووه، ژماردیه‌ک له‌ گۆندنشینان به‌رو چیاکان هه‌لاتن و له‌وێ مردن نه‌وانی که‌ له‌ شوێنی ته‌قینه‌وه‌ی بۆمه‌که‌نه‌وه نزیک بوون هه‌ر به‌پێوه گیانیان ده‌رچوو. (* نه‌وه‌ی شایه‌نی باسه و هه‌روه‌ک پزیشکانی مافی مرۆف (Physicians for Human Rightsm, loci. cit) ده‌لێن: نه‌و نیشانانه‌ی گۆندنشینه‌کان ده‌یگێته‌نه‌وه به‌شێوه‌یه‌کی گشتی له‌که‌ل کاریگه‌ریتی گازی خه‌رده‌لدا ده‌گۆنجی، نه‌گه‌رچی باسی نه‌وه هه‌یه که‌وا هه‌ندێ له‌ قوربانیان که‌ ده‌سه‌جێن مردوون پێده‌هه‌یت به‌هۆی به‌کارهێنانی ده‌ماره‌ گازشه‌وه بووبیت،

(* به‌پێی نه‌و ناما‌رانه‌ی که‌ له‌ نه‌جمی کیمیابازانکردنی دۆلی بالیان و شیخ وه‌سان و گۆنده‌ دراوستیکانی خه‌ملتیراون وا مه‌زنده‌ ده‌کریت که‌ له‌ بالیان (٢٤) که‌س کوژرابن و له‌ گۆزیتکی به‌کۆمه‌لی گۆنده‌که‌دا نیشراون له‌ گۆندی شیخ وه‌مانیشدا (١١٠) که‌س کوژراون که‌ زۆریه‌یان مندالن و نزیکه‌ی (٦٦) که‌میش بریندار و بن سه‌روشین کران، به‌روانه‌ پۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ ژ (٦٩) ١٧/٤/١٩٩٢ .

چونکه گازی خهردهل با زۆر خهستیش بیت و ازوو کوشنده نییه ، تا لانی کم دهبن نیو سهعاتی بهسهدا تیپهریت.

دوا بهدوای هیرشهکانی سهرد دۆلی جافهیهتی و شارباژتیر و دۆلی بالیسان رژیم تنهنا بهوده نهوهستا بهلکو بازنهی بهلامارهکانی فراوانتر کرد و هیرشهکانی قوتتر کرد، له ۷ / ۵ / ۱۹۸۷ بهفرۆکه و راجیمه و گولله توپ ناوچهکانی (جافهران، سهرد کۆله قهردهاخ، گوندهکانی بهرگهلوو، ههلهدن، یا خسهمههر، سیکانیان) ی کیمیاباران کرد که زهرهه و زانیکی نێجگار زۆری لی کهوتهوه، ههروهها له رۆژی ۲۷ / ۵ / ۱۹۸۷ واته (۲۰) بیست رۆژتیک دوای نهم هیرشانه رژیم هیرشی کرده سهرد دۆلی مهلهکان و گوندهکانی دهورو بهری که ماوهی چند میلیک له رۆژهلاتی بالیسان و شیخ وهساندایه، لهم کیمیابارانهدا نزیکهی (۳۰) سی کهس بینایی چاریان له دهست دا و خهلکی ناوچهکesh ناواره و پهراگهندهی جیگیان بوون.^(۱)

کیمیابارانکردنی ههلهبجه^(*) و هک زههوهنیکس جینوساید

لهدوا مانگهکانی شهردی نیتوان عیراق - نیراندا و ریک له ۱۶ / ۳ / ۱۹۸۸ شاری ههلهبجهی کوردنشین کهوته بهر درندانهترین شالووی قهرکردنی بهکۆمهلی نهم سهردهمه، له چاو قوچانیتکدا و لهبهردهم چاوی

---

(۱) بۆ زانیاری زیاتر لهسهرد نهم هیرشانه بهروانه MEW، سهردچاوهی پیشرو، لاپهرد (۳۹ تا ۱۶۰).

(*) ههلهبجه شارۆچکهیهکی کوردنشین قهلهبالغ بوو بازاریکی بازرگانی گهرمی ههبوو، ژمارهیهک دامودهزگای حکومهتشی تیدا بوو، ژمارهی دانیشترانی لهبهرد نهوهی دینهاتشینیکی زۆری بۆ راگویتزرا بوو له نیتوان ۴۰ تا ۶۰ ههزار کهس زیاتر بوون، بهر له کیمیابارانکردنهکه رژیمی عیراق وهک تۆله کردنهوهیهک له پشتگیری جهماوهی نهم شارۆچکهیه بۆ هیزی پیشمههرگی کوردستان له مایسی ۱۹۸۷ ههردوو گهرهکی کانی ناشقان و مۆردانهی تهخت کرد. نهم شارۆچکهیه چند میلیک له سنووری عیراق و نیران دورده.

هه موو دنیا پژی می عیراق به جوژدها چه کی کیمیایی له نمونه ی (خه رده ل، سیانید، سارین، تابون، V X) نهم شماره ناراهه ی بوژدومان کرد و به ته واری ویرانی کرد، نهم کاره ساته بی وینه به کوژرانی نزیکه ی (۵۰۰۰) پینج ههزار ها ولاتی مه ده نی بی دیفاع و نزیکه ی (۲۵) بیست و پینج ههزار بریندار و ناواره بوونی دهیان ههزاری تری له که وته وه و ناسه واره نیگه تیغه کانیشی که له دوای خو ی جیه یشت تا وه کو نه مرۆ به زه قی ماونه ته وه (کاره ساتی هه له بجه له گه له نه وه ی کاره ساتی کی گه ورده به که به سه ر گه لی کوژد دا هات، هاوکات کاره ساتی کی جیهانی به و به تاوانی کی دژی مرۆ قایه تی له قه له م ده دریت له بابه تی هیرۆ شیمایا و نا کازاکی، به جیا وازی به که نه و کاره ساتی هیرۆ شیمایا و نا کازاکیان نه نجام دا ده وله تی کی بیانی بوون، به لام نه نجام ده رانی تاوانه که ی هه له بجه له لایه ن که ساتی که وه بوو خو یان به خوا وه نی نهم ولاته ده زانی، نه نجام ده رانی ده سه لاتداری نه و ولاته بوون که خو یان ده یانگوت هه له بجه به شیکه له و ولاته) ۱۱۱.

رهنه گه کو مه لیک هوکاری جیا جیاش هه بوون که رو اله تی نه نجام دانی کاره ساته که دیاری بکن، له سه رووی هه مووشیانه وه سه روشتی پژی می عیراقه که له رو الهت و به چه وه پژی می کی فاشستی درندانه به، پژی می کی که تا وه کو سه ر نیسقان دژایه تی نه ته وه ی کوژدی کرد وه و (له روانگه به کی شو قینستی ره گه زه رسته انه وه ده روانی ته مه سه له ی کوژد و جولانه وه شو پشگیترا نه که ی، بو یه به گوژره ی ستراتیژی کی دیاری کرا و به بی نی تاکتیک و نه خشه و پلانی ورد و حساب کرا و ده یو ی نه ته وه ی کوژد له عیراق له ناو بیات و خاکی کوژدستانی عیراق داگیر و ته عریب بکات

---

(۱) مه محمود محمه د مه محمود، نه نداسی کو می ته ی نا وه ندی پارتی دیموکراتی کوژدستان، میزگر دی TV گولان له یادی کاره ساتی هه له بجه ۱۶ / ۳ / ۱۹۹۹، هه رو بها پروانه هه فه نامه ی گولان ژ (۲۱۸) ، ۲۰، ناداری، ۱۹۹۹، لاپه ره (۱۸).

نیازی نه‌ودی مه‌ترسی کورد له‌سه‌ر پاشه‌پوژی عیراق نه‌هیتلی و زه‌مینهی جیابوونه‌وه بۆ جولا‌نه‌وه‌ی رزگاری نیشتانی کوردستان له‌ عیراقدا ساز نه‌بی بۆ به‌دیهیتانی نه‌م مه‌به‌سته‌ش که‌لی نامراز و شیوازی به‌کاره‌یتاوه^(۱).

فاکته‌ریکی دیکه ده‌گه‌په‌ته‌وه بۆ شوین و جوگرافیای شاری هه‌له‌بجه و دانیشه‌توانه‌که‌ی که‌ میژوو‌یه‌کی شکۆدار و به‌رچاویان له‌ هه‌موو نه‌و په‌په‌ین و شوپشانه هه‌بووه که‌ بزوو‌ته‌وه‌ی رزگاریخوازی کوردستان به‌خۆیه‌وه بینیه‌ به‌تایبه‌تی رۆلی خه‌لکی نه‌م ناوچه‌یه له‌ پشتگیری و هاوکاریکردنی شوپشی بارزان له‌ سالانی ۱۹۴۵ و دوا‌ییدا نه‌مه‌ جگه له‌ رۆلی رۆشنیری دانیشه‌توانی هه‌له‌بجه، له‌ هه‌مووش گرنگتر نه‌م شاره‌ بنکه‌یه‌کی گرنگی شوپشی مه‌زنی نه‌یلولی سالی ۱۹۶۱ بووه که‌ توانرا نازاد بکری و‌هک که‌لیک ناوچه‌ی دیکه‌ی نازادکراوی کوردستان، هه‌روه‌ها په‌په‌ین و خۆیشه‌تواندانه‌کانی قوتایانی هه‌له‌بجه له‌ سالی ۱۹۸۲ و ۱۹۸۷ که‌واهی نه‌و راستیه‌ن، نه‌وه‌ی جینگای داخ و سه‌سه‌ره‌ته که‌ تاوه‌کو نیسته‌ش نه‌ته‌وه‌ی کوردی دوچاری بی‌نومیتدی و پشتگو‌تخراوی کردووه کړوکپی و بیده‌نگی جیهان بوو سه‌باره‌ت به‌و کاره‌سه‌ته‌وه‌ ته‌نانه‌ت (پۆتیه‌کانی ناوچه و ده‌سه‌لاتداریانی رۆژئاواش نه‌یانویست خۆیان لیتل بکه‌ن یان به‌تاوانبار بلین به‌ری چاوت کلی پی‌وده‌یه، نه‌و تۆزه‌ی کردیشیان له‌ژیر کاریگه‌ری چه‌ند گروپیتیکی پاراستنی مافی مرۆف و چه‌ند رۆژنامه‌نووسیتکدا بوو که‌ ویستیان دنیا ناگادار بکه‌نه‌وه، بۆیه چه‌ند ولاتیک له‌ جیاتی ناردنی سه‌ده‌ها پزیشک و داخوازییه‌کانی پزیشکی بۆ ناوچه‌که، هه‌ریه‌که‌یان چه‌ند برینداریکی وه‌رگرت بۆ تیمارکردنیان به‌ناوی مرۆفایه‌تییه‌وه، نه‌مه‌ش بۆ ده‌مه‌سته‌کردنی که‌له‌که‌یان له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی تریشه‌وه بۆ تاقیکردنه‌وه‌ی

---

(۱) نه‌مین قادر مینه، نه‌منی ستراتیجی عیراق و سیکوچکه‌ی به‌عیان، چاپی دووم، ۱۹۹۹، بلاوکراره‌کانی سه‌ته‌ری لیکۆلینه‌وه‌ی ستراتیجی کوردستان، لاپه‌ره (۱۱۳).

ددرمانییه‌کان و ناسینی گازه کوشنه‌که‌ی پژییمی به‌غدا بوو، نه‌گینا تیمارکردنی چهند که‌سیتک و وه‌لانانی هزاره‌های تر ده‌بیت چ مروّقایه‌تییه‌ک بیت؟! (۱۱).

وه‌لنی له هه‌مووشیان کاریگه‌رتر و ناخوشر نه‌و بیتده‌نگییه‌ ترسناکه‌ی ولاتانی ده‌ورو به‌ری به‌تایبه‌تی ولاتانی عه‌ره‌بی به‌نیسلامی و عه‌لمانی و نه‌ته‌وه‌دییسه‌وه بوو که (تاریکارییه‌کی ته‌واویان خسته‌سه‌مه‌سه‌له‌که و شوّقیینییه‌تی عه‌ره‌بی هه‌موو ده‌سه‌لاتی خوئی به‌کاره‌یتنا هه‌موو نیتجاهاتی فیکری خوئی به‌کاره‌یتنا بۆ نه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌که داپۆشن، هه‌موو نیتجاهاتی جیهانی عه‌ره‌بی نیسلامی که ناوه‌ندی بزوتنه‌وه‌ی نیسلامین سه‌ریاری نه‌وه‌ی نیران مه‌سه‌له‌که‌ی که‌شف کرد تیکرای نیتجاهاته‌کانیش که‌وته پال شوّقیینییه‌تی نه‌ته‌وه‌یی عه‌ره‌بی له پیتناوی داپۆشینی مه‌سه‌له‌که‌دا که نه‌مه‌ش خوئی مه‌سه‌له‌یه‌کی تایبه‌تی و زولیتیکی میژووسی زۆر گه‌وره‌یه له کورد کراوه‌ی زولیتیکی زۆر گه‌وره‌تره له مروّقایه‌تی و تاوانیتیکی کۆکوژی به‌و شیویه‌ ترسناکه و فراوانه داپۆشرا بۆ دوا‌ی راپه‌رین وه‌ک چۆن نه‌نفال بۆ دوا‌ی راپه‌رین داپۆشرا) (۱۲).

لیرده‌دا پتویسته دان به‌هه‌ندتیک راستی بنریت و هه‌روه‌ها به‌سادییی به‌سه‌ریاندا تیه‌ره‌نه‌بین چونکه ناوه‌ژووکردنی راستییه‌کان ده‌بیتسه‌ هوئی داپۆشین و په‌رده‌ خسته‌سه‌ر تاوانه‌کان و شارده‌وه‌یان. دیاره‌ ولاته‌ زله‌تیه‌زده‌کانی دنیا و به‌ریار به‌ده‌سته‌کان له یارمه‌تیدان و هاریکاریکردنی پژییمی عیراق هیچ کاتیک که‌مه‌ترخه‌میان نه‌کردوه و به‌هه‌موو شیویه‌که پالپستی بوونه به‌لکو له کاتی کیمیا بارانکردنی هه‌له‌بجه و دیته‌اته‌کانی تری کوردستانیش جله‌ویان بۆ عیراق شل کرد و ورته‌یان لیتوه نه‌هات

---

(۱) د. نه‌حمه‌د یابه‌کر میراوه‌لی، له گازیارانکردنی هه‌له‌بجه‌دا کتی تاوانیاره، گوکاری سرخۆ بوون، ژ (۸، ۷) هاوین و پاریزی ۲۰۰۱، لاپه‌ره (۳۵).
(۲) هه‌فته‌نامه‌ی گولان، ژ (۲۱۸) سه‌رچاره‌ی پیشوو، لاپه‌ره (۲۱).

نوه ته وليهم والډگريغف (Wiliam Waldgrave) وديزيرى دهوله تى بهري تانى
 بۆ كاروبارى دهره وهى ولاتى كۆمونيئلس له وتارىكدا بۆ پهرله ماني
 بهري تانى پيش شهري دووهى كه نداو له ۵ / ۴ / ۱۹۹۰ دا ده ليت: (خۆ
 دا برين له عيراق هيچ مومكين نييه، نهمه شتيكه دلى مونافيسه كاني
 نيمه خۆش دهكات و بي تكارى و بين نيشى له ولاته كه ماندا زياد
 دهكات).^(۱) دياره نهم ولاتانه له كاتى مامه له و نيش پرانسيپى (ليس
 هناك في السياسة صديق دائم او عدو دائم بل هناك مصالح دائمة) يان
 ره چاو كردوو و بهرژوهه ندييه كانيان له بهرايى و پيشينهى هه موو كار و
 ههنگاو تىك داناوه، نوه ته (چهندين كۆمپانياي نهمريكايى له نمونهى
 Phillip Petroleum USA و KBS يارمه تى عيراقيان دا له دروستكردى
 چه كى كۆكۆرئى ههر به ته نيا نهم دوو كۆمپانيايه له سالى ۱۹۸۳ دا بايى
 (۵۰۰۰۰۰۰) پينچ سه ده هزار پاوه ند كيميائيان فروشته عيراق بۆ
 دروستكردى ماسته ر گاز، هه روه ها گه ليك ولاتانى ديكه ش يارمه تى
 عيراقيان داوه بۆ به ره هم هينان و دروستكردى چه كه كۆكۆرئيه كان وه ك
 كۆمپانياي M Wlchemie Bv ي هۆله ندى كه (۱۲۰۰) هزار و دووه ست
 تن له و مادانه ي داوه به عيراق بۆ دروستكردى چه كى كيميائي و
 (۲۰۰۰۰۰) بيست هزار كيلو له Posphoe ous Tyichlorid يشى
 پيداوه، كۆمپانياي نهمانى chlore Thly Dime thyamine Thiodiglg col
 كارگه ي چه كى كيميائي سامه راي دروستكردوو هه روه ها نهم
 كۆمپانيايانه ي خواره وش به شداريان له دروستكردى كارگه ي چه كى
 كيميائي له عه كاشات كردوو كه سالانه (۲۰۰۰) دوو هزار تن
 كيميائي به ره هم بوو كه نهمانه ن Bebecock & Wilcoxon of Britain, monted
 ison of Italy, Fevost ahl of Germany, Messerschmitt- Bolk- Blohm
 به پيئى رۆژنامه ي نهمانى (DyngPigel) ي رۆژئى ۲۴/۹/۱۹۹۰ نهم
 كۆمپانيايانه جزئىك وقودى بۆمباي Fuelair plasic يان داوه ته عيراق كه

(۱) كوفارى سه ربه خۆ بوون، ژ (۸.۷). سه رچاوه ي پيشوو، لا په ره (۳۸).

هیزی بۆمبایه کی نه تۆمی بچووکی هه بووه. (۱۱) نهودی جیگای ناماژه پینکردن و سه رنجه نهویه که میژووی پته وکردن و بنیادنانی هیزه سه ربازی و پرۆسهی میلیتاریزه کردنی عیراق به شتیوهیه کی گشتی دهگه پتته وده بۆ سالی ۱۹۷۳، به تاییه تی دواي بهرزبوونه و دی نرخی نهوت، لهو ماوهدیه دا واته (له نیوان سالانی ۱۹۷۳-۱۹۷۸ دا عیراق پارده کی نیجگار زۆری بۆ کسپنی چهک خه رچ کردووه هه رگیزه به گوتیه دی زیادبوونی رتیه دی گه شه سهندنی تیکرای داها تی ناوخۆ نه بووه، به های چهک کرین له ۵۸ . . . بلیۆن دینار له سالی ۱۹۷۳ دا بۆ ۲۰۵ . . . بلیۆن دینار له سالی ۱۹۷۸ زیاد ی کردووه. نه مهش رتیه دی گه شه ی سالانه ی له ۲۹٪ پتک دینیت، ههروه ها نه گه ر سه ریتکی نه و چه که قورسانهش بکه ین که عیراق له ماو دی نیوان سالانی ۱۹۷۲-۱۹۸۰ دا بوویه تی ده بینین ژماره ی تانک، فرۆکه ی شه رکه ر، هه لیکۆتیه ر، زرتپۆش له ۹۲۵، ۱۸۹، ۴۸، ۳۶۰ هوه یه ک له دواي یه ک بۆ ۱۹۰۰، ۳۳۹، ۲۳۱، ۱۳۰۰ زیاد ی کردوه و زۆریه ی هه ره زۆری نه و چه کانهش یه کیتی سو فیه تی پتیشوو پتی فرۆشتوه، هه ر بۆ نمونه له سالی ۱۹۷۹-۱۹۸۰ دا له کۆی ۱۹۰۰ تانک، ۱۸۰۰ یان سو فیه تی بوون، بۆیه یه کیتی سو فیه ت پشکی شیری له نار دنی چهک بۆ عیراق هه بووه که رتیه دی له ۸۰٪ ی پتک هیناوه) (۱۲). له م پتیه دانگه وه ده کۆی مه به ستهی سه ره کی رژی می عیراق له کیمیا باران کردنی کوردستان له نیوان سالی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸ دا و پیاده کردنی سیاسه تی خاک سووتان دن (الارض المحروقة) له م خاله سه ره کی یانه ی خواری ده دا به ژیریت. (۱۳)

(۱) هه مان سه رچاوه، لاپه ره (۳۸-۴۱).

(۲) هیوا تاله بان ی، به عس و میلیتاریزه کردنی عیراق، گو فاری سه نته ری لیکۆلینه و دی ستراتیجی سیاسه تی ده ولی، ژ (۲)، سالی چوارم، ته مووزی ۱۹۹۵، لاپه ره (۵-۸).

(۳) MEW، سه رچاوه ی پتیشوو لاپه ره (۵۸۳-۵۸۴).

یەكەم: بۆ لێدان و تێكشكاندنی بنكه و بارهگا سه ره كیه كان و شوینه كانی كۆبوونه و دی هیزی پێشمه رگی كوردستان به گشتی بووه كه ژماره یه كی زۆری نهم هیرشانه بۆ سه ر دۆلی جافایه تی (نه نفالی یه كه م)، ناوچه ی قه ره داغ (نه نفالی دووهم)، دۆله كانی باليسان و سماقولی (نه نفالی شه شم و هه وته م) زێوه شكان (نه نفالی كۆتایی) نه نفالی بادینان بوو.

دووهم: بۆ په شوكاندن و كوشتن و له ناو بردنی نه و پێشمه رگانه وه كه له حاله تی پاشه كشه دا بوون له كاتی په ره سه ندن و به رفراوانی جوگرافیای پرۆسه ی نه نفالدا.

سێهیم: ترساندن و تۆقاندن و چاوشكاندنی به كۆمه لی خه لکی مه ده نی له سه ر پشگیری كردنیان بۆ پێشمه رگه، گه وره ترین حاله تی له ناكاو و دراماتیکی بۆردومان كردنی هه له به جه بوو.

چوارهم: بۆ به ریا كردنی ترس و سام له نیوان سه رتا پا دانیش توانی مه ده نیدا و بۆ نه وه ی گوندنشینان و دێهاتییه كان به یه كجاری مال و شوینی نیشته جیبوونیان چۆل بکه ن و به م شیوه یه ش گرتن و گواسته وه و كوشتنیان ناسان بیته، به زۆری ده ستپێكردنی هه ر قۆناغی كی په لاماری نه نفال نهم جۆره هیرشانه ی ده گرت ه خۆ، به لام له نه نفالی كۆتاییدا (نه نفالی بادینان) له ۲۵ نابی ۱۹۸۸ دا له ناوچه یه كی به رته سكد و له سه ر هیلێك له رۆژهه لاته وه بۆ رۆژئاوا كیمیا باران به شیوه یه كی خه ستر نه نجامدرا.

ستراتیژی‌های رژیم‌های عیراق له نهب‌امدانی پرؤسه‌س نضفالد

ناشکرایه گه‌لی کورد بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی مافه ره‌واکانی هیچ کاتیک له خه‌بات و تیکۆشان سلی نه‌کردوو و له‌و رتگا سه‌خت و ناهه‌مواره‌شدا گه‌لیک شوپشی به‌ریا کردوو و کۆمه‌لیک قوربانی داوه و خوینیکی نیجگار زۆرشی رشتوو، دیاره نه‌و خه‌بات و به‌رخودانه‌ی کوردان بۆ پاراستن و به‌رگریکردن له خاک و ولات و مۆزکی نه‌ته‌وایه‌تی بووه، به‌لام هه‌میشه دۆژمنان و داگیرکه‌ران بووه گه‌لی کورد و شوپشه‌که‌یان تاوانبار کردوو که گوایه نه‌م بزوتنه‌وانه جیاوازیخوازن و به‌کرتیگیروی زایۆنیزم و نیم‌په‌رالزمن و ده‌یان‌ه‌وێ خاکی ولات پارچه پارچه بکه‌ن و سه‌روه‌رشی بشیۆین، نه‌مه له کاتیکدا (میژووی ناوچه‌که تاکه یه‌ک رووداو ناگیرته‌وه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی کورد که‌ره‌ته‌نی نه‌رزی نه‌ته‌وه‌یه‌کی تری داگیر کردی یا ده‌ستدریزی کردیته سه‌ر مافی گه‌لیکی تر به‌لکو به‌دریزی میژوو هه‌ر کورد نه‌رزی داگیر کراوه و مافه‌کانی پیتشیلکراوه و ده‌ستدریزی کراوته سه‌ر و نه‌یان هیشتوو به‌و چه‌شه بۆی که خۆی نه‌یه‌وێ) (۱) یه‌کیتک له‌و زنجیره تاوان و ده‌ستدریزیانه (نه‌نفال) ده‌ به‌د ناو‌دکانه که پرؤسه‌یه‌کی داپۆژراوی ستراتیژی رژیم عیراق بوو بۆ له‌ناو‌بردن و پاک‌تاوکردنی ره‌گه‌زی کورد (التطهير العرقي) که له‌نیوان (مانگی شوپات و نه‌یلولی سالی ۱۹۸۸) نه‌نجامدرا و له نه‌نجامدا نزیکه‌ی (۱۸۲) سه‌د و هه‌شتا و دوو هه‌زار مرۆف (ژن و پیاو و مندال و پیر و لاو) بوونه قوربانی رقی رژیم و نزیکه‌ی (۴۵۰۰) گوند و لادێی کوردستانیش ته‌فروتوونا کرا و سووتیندران. به‌لام ده‌بی ناماژده به‌وه‌ش بکه‌ین که (جیبه‌جیتیکردنی

(۱) حوسین محممه‌د عه‌زیز، سه‌رچاوه‌ی پینشو، لاپه‌ره (۲۴۷).

جینۆسایدن له کوردستاندا له لایهن عیراقهوه بهرامبەر بهردهگهزی کورد هر بهتهنها بههیرشهکانی نهنفالهوه نهبهستراوهتهوه، نهگهرچی جینۆساید لهمهیاندا گهیشتۆته چلهپۆیه له چاو میژووی تازهی گهلی کوردستاندا، سیاسهتی کوچ پیکردنی زۆرهملیتی گوندنشینهکان و ویرانکردنی سهدان له ماوهی نیوان ۱۹۷۶ تا ۱۹۷۹ دوو دیاردهی ناشکرای جیبهجیکردنی جینۆساید که رژیمی عیراق کردوونی، ههروهها دیاردهکردنی کوچ پیکردنی زۆرهملیتی کوردهکانی کهرکووک و خانهقین و شهنکار و شوینهکانی تر بهمهبهستی بهعهربهکردنی نهو ناوچانه، دهکردن و شونبزر کردنی دهیان هزار کوردی فهیلی له سالهکانی ۱۹۷۱ و ۱۹۷۸ و ۱۹۸۹ بهرهو نێران، بی سهروشوتنکردنی نزیکه (۸) هزار بارزانی له سالی ۱۹۸۳دا، تا کیمیابارانکردنی ههلهبجه له ۱۶ / ۳ / ۱۹۸۸دا بهلگهی واقعین بۆ تاوانبارکردنی رژیمی عیراق بهتاوانی قهرکردنی بهکۆمهلی پهدهگهزی کورد).^(۱۱)

ناشکرایه کارکردن بۆ گهشهدان بهستراتیژتیکی پتهو و توکمه بۆ بهدیهیتانی هر نامانجیک کارتیکی ناسان نییه، نهم کاره بهقهده نهوهی پهیهوندی بهویستهوه ههیه بهقهده نهوهش پهیهوندی بهههلهومهرجی بابهتیسهوه ههیه (دارشتنی هر ستراتیژیکیش پتیوست بهوه دهکا بۆچوونیتیکی تایبهت سهباردهت پشت بهساق بهشیکردنهوهی داینامیکه نیقلیمیهکان گهلاله بکرتت، نهمهش پتیوست بهدۆزینهوهی توخمه گۆراو و نهگۆردهکانی بۆچوونهکه دهکا بینگومان هر نهم توخمانهش کۆلهگهی ستراتیژتیکی درێخایهن پیک دیتن)^(۱۲) لهم پروانگهوه نهگهر مانا و چهمکی نهلف و بی ستراتیژ بریتی بیت له (دهستنیشانکردنی هتلی گشتی

(۱) زیاد عبدهولرحمان، تونی مهرگ، هیرشهکانی نهنفال له بهلگهنامهکانی رژێمدا، چایی پهکهه، تهووتیز، ۱۹۹۵، لاپهه (۱۵).

(۲) فهريد نهمههرد، کورد و مههلهکانی نهمی قهومی، چاپی دووم سلیمانی، له بلاکراوهکانی سهنتهري لیکۆلینهوهی ستراتیجی کوردستان، لاپهه (۸۹).

پێکخراویکی دیاریکراو بۆ سەردهمیکی میژوویی و نامانجی جیه جێکردنی نەرکه سەرکهییه کانی قوناغیتیکی دیاریکراو بیت) (۱۱).

نوا نهم چه مکه له لایهن رژیمی عیراق نەک هەر شیوتیتر او د یان گۆزانی به سەردا هاتوو به لکو هەر وجودیسی نییه چونکه دید و بۆچوونی نهم رژیمه بۆ مسهله ستراتیژی و نه منیه کان و شیواز و پیتوشوتین و تاکتیکه کانیش ده بێ (هەر لهم چوار چیتوه به دا سهیر بکری که به شیکه له هیتله گشتیه کانی ستراتیژی گشتیان و له سهراوهی بیروباوه که یانه وه ههلقولاوه که تا نه ندادیه کی زۆر له چه ندين رووه وه له تاکتیک و پیتوشوتین و نسلویه کانی نازییه کان و فاشیه کان و سه هیونییه کان ده جیت له جۆری رهفاتر کردن له گه ل ژیرده سته کانیاندا به لام لیته دا به شیتوهیه کی دواکه وتوو تر و دپندانه تر). (۱۲)

ههروه ها نه منی ستراتیژی نیستای عیراق (له سه ر بنچینه ی جیاوازی په گه زیاته تی و جیاوازی حزبايه تی و جیاوازی مه زه به ی دانراوه، له سه ر زه وتکردنی مافه مرۆیی و دیموکراتیه کانی گه ل دانراوه، ههروه ک له سه ر بنچینه ی فراوانخوازی و ده سترتیژی و په لاماردانی گه لانی تر و نه ته وه ی تر و دهوله تانی تری ناوچه که دارپژراوه، واته نه منی ستراتیژی عیراق له پوانگه یه کی شوئینستی و په گه زیه رستانه ی په لاماردانه وه دامه زراوه که قهستی داگیرکردنی خاکی گه لانی تر و هه له وه شینی نه ته وه و که مه نه ته وه کانی سنووری دهوله تی عیراق و گشت نیشتمانی عه ره به). (۱۳)

نوه له کاتیکدا پرانسیپی تاکتیکی ستراتیژی ده بیت (تاودانه وه ی گۆرانکاری هه لومه رجه له بار و دیاریکراوی خه باتی رۆژانه بیت و هیتلی تاکتیکی هه موو پێکخراویک ده بێ هه میسه له چوارچیتوه ی گشتی

(۱) حوسین محمهد عه زیز، سه رچاوه ی پیتشو، لاپه ره (۲۷۴).

(۲) نه من قاده مینه، سه رچاوه ی پیتشو، لاپه ره (۶۸).

(۳) هه مان سه رچاوه، لاپه ره (۷۷).

ستراتیژی پرۆسهی نه‌نفال له‌ناوبردنی به‌کۆمه‌لی نه‌ته‌ودی کورد و برانه‌ودی په‌چه‌له‌کی مرۆفی کورد بوو، هاوکات پرۆسه‌یه‌کی درێدانه‌ی رقی رژیتم بوو بۆ شتیواندنی سروشتی کوردستان له‌رووی جوگرافی و دیموگرافیشه‌وه، (به‌پیتی ستراتیژییه‌کانی نه‌نفال به‌عه‌ره‌به‌کردنی شوتین و ناوچه‌کانی کوردستانیش بوو). (۲)

چونکه له‌نایدۆلۆژییه‌تی رژییمی به‌عس هه‌موو نه‌و که‌مه نه‌ته‌وانه‌ی که له‌ ناو خاکی عه‌ره‌هدا ده‌ژین بیانین و هیچ مافیکیشیان ناکه‌وتیت، نه‌وته‌نم بۆچوون و تێروانینه‌ شۆئینستییه له‌مه‌ر کیشه‌ی که‌مه نه‌ته‌وه‌دکان زۆر روون و ناشکرا له‌ نووسینه‌کانیان ده‌رده‌که‌وتیت که ده‌لێن: (که‌مه نه‌ته‌وه عاره‌به‌کان که ناتوانی له‌ کۆمه‌لی عه‌ره‌هدا بتوتێرنه‌وه و به‌شیتیه‌یه‌کی ته‌واو به‌عه‌ره‌به‌بکێرن ده‌خه‌رتنه‌ ژێر یاسای تایبه‌تییه‌وه که نه‌رک و مافه‌کانیان به‌شیتیه‌یه‌کی وا دیاری ده‌کا نه‌توانن زیان به‌ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی عه‌ره‌به‌بگه‌یه‌نن و هه‌ر به‌ بیگانه‌ش داده‌نرێن، مافی ده‌وله‌تی عه‌ره‌یه‌یه‌ که هه‌ر کاتی بیه‌وی نه‌وانه‌ی زیان به‌ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی ده‌گه‌یه‌نن ده‌ریان بکا و دروستکردنی قوتابخانه و دامه‌زاندنی رێکخه‌راو و رۆژنامه به‌زمانه‌که‌یان و بانگه‌وازی نه‌ته‌وايه‌تیشیان لێ قه‌ده‌غه بکا). (۳)

نم دید و بۆچوونه به‌ناو ستراتیژییه‌ی رژییمی عیراق به‌شیتیه‌یه‌کی پراکتیکیانه له‌ سالی ۱۹۸۸ نه‌نجامدرا و پرۆسه‌ی به‌دی نه‌نفال له‌ ناوچه کوردنشینه‌کان له‌به‌ر چاوی هه‌موو جیهان جێبه‌جێ کرا، سیاسه‌تی

---

(۱) حسین محمهد عه‌زیز، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لاپه‌ره (۷۴).

(۲) عه‌بدولکه‌ریم مه‌حمود، چاره‌نووستیکی نادیار چهند دیمه‌نیک له‌ نه‌نفاله‌کانه‌وه، کۆمیته‌ی به‌رگریکردن له‌ مافی قوربانیانی نه‌نفاله‌کان، ۱۹۹۳، لاپه‌ره (۱).

(۳) حركة البعث العربي اهداف و غايات، لاپه‌ره (۳)، له‌ نه‌منی ستراتیجی عیراق و سیکۆچکه‌ی به‌عیان لاپه‌ره (۶۹) وه‌رگیراوه.

راگواستن و به‌عه‌ره‌بکردن یه‌کیتک بوو له‌و خاله‌سه‌ره‌کییه‌سه‌راتیژیانه‌ی که پژی‌می عی‌تراق په‌یره‌وی کردووه‌که تیایدا نامانجی سه‌ره‌کی نه‌م (راگواسته‌می کوردان له‌ شو‌تنی خو‌یان له‌و پیتاوه‌دا بوو نه‌ته‌وه‌یه‌کی که له‌ جیتی نه‌وان نی‌شته‌جی بکری‌ت و زیدی کورد داگیر بکه‌ن و کوردی راگو‌تیزاویش به‌زۆری بو شو‌تنیک راگو‌تیزین که یان ناوچه‌یه‌کی تری کورد‌ستانه‌به‌مه‌به‌ستی کو‌کردنه‌وه و راگو‌تیزانیک‌ی یه‌کجاری یانیش بو ناوچه‌یه‌کی تر که ناوچه‌ی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست و داگیر‌که‌ره و هه‌ردوو تایه‌مه‌ندی‌تی دووری و چری دانیش‌توانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ستی له‌ خو‌دا کو‌کردۆته‌وه به‌و جو‌ره‌ی ده‌سته‌به‌ری توان‌ده‌وه‌ی کورده‌ راگو‌تیزاو‌ده‌کان و بی‌نومید بوونیان له‌ گه‌رانه‌وه بو زیدی ره‌سه‌نی خو‌یان بکات)^(۱۱)

هاوکات نه‌م په‌رۆسه‌یه له‌بیری سه‌راتیژی پژی‌می عی‌تراقدا (پوو له‌ که‌م‌کردنه‌وه‌ی مه‌ترسی دیمۆگرافی کورده بو نه‌وه‌ی پژی‌می کورد له‌ چاو پژی‌می سه‌ره‌به‌دا که‌م بکاته‌وه، به‌جو‌زی سه‌ره‌به‌ی عی‌تراق پژی‌می هه‌ره‌زۆری دانیش‌توانی عی‌تراق و کوردیش پژی‌می هه‌ره‌که‌می دانیش‌توانی عی‌تراق پیک به‌یتنی نه‌مه‌ش ته‌نها له‌ ری‌گه‌ی گو‌زینی راستیه‌ می‌ژووبیه‌کان و ده‌رکردن و گوشت و به‌ری به‌رده‌وام و هه‌میشه‌یی کورده‌وه ده‌کری که به‌عس هه‌نگاوی جدی بو ناوه‌).^(۱۲)

له‌م باره‌یه‌وه کو‌مه‌لێک به‌لگه‌نامه و دیکۆمینت که له‌کاتی را‌په‌رینه‌ سه‌زنه‌که‌ی به‌هاری ۱۹۹۱ ده‌ستیان به‌سه‌ر داگیرا دان به‌و راستیانه‌ ده‌نین، یه‌کیتک له‌و به‌لگه‌نامه‌نه‌و پینچ نه‌وار (کاسیت)یه‌که به‌ده‌نگی نه‌ندانزاری کیمیا‌باران و نه‌ف‌ال (علي حسن المجيد) خو‌ی تو‌مار کراوه‌که نه‌و کات سه‌کر‌تی‌ری گشتی نووسینگه‌ی باکووری حزبی به‌عس بووه، له‌

(۱) ستران عه‌بدوللا، رازه‌کانی ته‌عرب و راگواستن، سلیمانی چاپخانه‌ی روون، لاپه‌ره (۵).

(۲) نه‌مین قادر مینه، سه‌رچاوه‌ی پیشو، لاپه‌ره (۲۶۳).

کاتی کۆبوونهوهی له گهڵ نهندامی نووسینگهی باکوور و پارتیزگارەکانی ناوچهی نوۆنۆمی ساز درابوو ناشکرا و راشکاوایانه باس له قاتو قس کردنی گهلی کورد و سیاسهتی شوومی راگوتزان و بهعهربهکردنی ناوچه کوردنشینەکان دهکات، ناوبراو له یهکیک له وتەکانیدا دهلیت: (نیمه خانووهکاغان تهخت کردن و وتان نادهی برۆن خیراکهن داکیشن بهلام نهوانهی نیستا جهنگاوهرن لهسهرهتاوه پیتیان دهلتین کهوا دهبی له کۆمهلگاکاندا نیشتهجی بن، پاشان پیتیان رادهگهیهنین برۆن بو ناوچهی نوۆنۆمی بی نهوهی هیچ قسه و بینهبهیهکیان لهگهڵدا بکهین بهلتینامهکهیان بو دهخوتنمهوه و نهوانیش دهبی نیمزای بکهن پاشان له ههر کوئی بیانبینم سهریان پان دهکهمهوه نهه جوۆره سهگانه ههر دهبی سهریان پان بکهینهوه).^(۱)

دیاره سههرکردایهتی رژیمی عیراق بو لهناوبردنی کورد و خاک و نیشتمانهکهی بهپرۆگرامتیکی زۆر ورد بینانه و نهخسه و پلاتی داریژراو کارهکهیان نهنجامداوه و ههموو حسابتیکی ورد و درشتیان بو کردوووه، نهوتهههلی حهسن مهجید ههر له لیدوانهکانیدا نهه سیاسهته قاتو قربه بهناشکرا دهردهخا و دهلیت: (ههر کاتیکیش له راگوتزان بوونهوه له ههموو شووتنیک دست دهکهین به پهلاماردانیان و بهپیتی نهخسه و پلاتیکی داریژراوی سهربازی پینگه و سهنگههکانیشیان دهکووتین، لهو هیرشانهدا سنی یهک یان نیوهی نهو شووتنانه دهگرینهوه که لهژیر دسهلاتیاندایه، نهگهر توانیمان دوو لهسهه سیتی شوتهکانیان لی بگرینهوه نهوه له کهلتین و قوژینی بچووک بچووکدا دهوریان دهدهین و نهوجا بهچهکی کیمیایی لیتیان دهدهین).^(۲)

بیگومان نهو جوۆره هیرش و لیدانه کوشنده بهبهرنامهیه پتوستی

(۱) MEW، سهرجاوهی پیتوو، لاپهه (۵۷۰).

(۲) ههمان سهرجاوه، لاپهه (۵۶۹).

به هیتشیکسی سربازی گه‌وره و توکمه هه‌بوود، نه‌وش جوړه ستراتژییه‌کی سربازی پژیعی عیراقی گه‌ره‌ک بووه. که گه‌وره سه‌رکرده سربازییه‌کان دایان‌پشتووه و کاریان بو کردووه. (هیترش و په‌لاماره‌کانی نه‌فلال له‌لایه‌ن هیتزه نیزامییه‌کانی هه‌ردوو فه‌یله‌قی یه‌ک و پی‌نجه‌وه نه‌نجام دران، به‌پالپشتی یه‌که‌ی فه‌یله‌قه‌کانی تر که له به‌ره‌ی شه‌ری تیراندا نه‌بوون، گاردی کوژماری (الحرس الجمهوری) به‌شداری قوژناغی یه‌که‌می نه‌نفالی کرد، نه‌و یه‌کانه‌ی تریش که به‌شداریان له‌و نو‌په‌راسیژنه کرد هیتزی تایه‌ت (القوات الخاصة) و هیتزی کوژماندو (المقاومین) و هیتزی کتوپری (قوات الطواریء) که ده‌سته و تا‌قمی ژتیر رکتیفی حزبی به‌عس بوون له‌مه‌ر کاری دژده تیرورزمی نی‌و شاره‌کان پاشانیش چالاکیه‌کی پشتگیری به‌رفراوان و پیشی یه‌که سربازییه‌کان که‌وتن بو نی‌و گوندنشینه هه‌لاتووه‌کان و پتکخستی کاری به‌ده‌سته‌وه‌دانیان گشت نه‌مانه له‌لایه‌ن کوردی شی‌وه سربازی جاشه‌وه نه‌نجام ده‌دران)^(۱) هر کاتیکیش نه‌و هیتزانه ده‌چوونه ناوچه دیه‌تیه‌که‌انه‌وه پیشه‌کی (دیه‌تیه‌کانیان د‌سووتاند و به‌بلد‌وژه‌ر ته‌ختیان ده‌کرد یان ده‌یانته‌قاندووه نینجا گونده ویرانکراره‌کان به‌کوژتیه‌ر ده‌پشکیتیران بو کوشستی هر که‌س و ناژده‌لیک که تیایدا بی‌نیرت، هیتزی پیاده‌ش له‌گه‌ل ویرانکرده‌که‌دا بیر و سه‌رچاوه‌کانیان کوژنکرتیت رتیر ده‌کرد، ته‌لی کاره‌بایان لئ ده‌کرده‌وه، نینجا نی‌ستی‌خبارات به‌کوژتیه‌ر شوتنه‌واری ویرانکرده‌کانیان ده‌پشکنی نه‌گه‌ر هر بیانییه‌کیان بی‌نایه نه‌وا فه‌رمان ده‌کرا به‌و به‌شه عه‌سکه‌ریه بو ته‌واوکردنی کاره‌که‌ی نه‌گینا به‌ر مو‌حاسبه‌ه و سزا ده‌که‌وت).^(۲)

نه‌وه‌ی جینگای سه‌رنج و تیروانینه هه‌موو نه‌و تا‌وانانه‌ی که پژییم ده‌ره‌ه‌ق به‌گه‌لی کوژد نه‌نجامی دا‌ون له نه‌فلال و کیمیا‌باران و را‌گواستن و کوشستی به‌کوژمه‌ل و نی‌هدام کردن و بی‌سه‌روشوتنکردنی ها‌ولاتیان، ده‌سه‌لاتداریانی

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (۱۲۸-۱۲۹).

(۲) مه‌حمود مه‌لا عزه‌ت، سه‌رچاوه‌ی پیشرو، لاپه‌ره (۱۷۷).

رژیمی عیراق راسته‌وخۆ و به‌شێوه‌یه‌کی ره‌سمی دانیان پیا‌ناوه‌ ته‌نانه‌ت (نه‌و به‌لگه‌نامه‌نه‌ی تیا‌یا‌ندا رژیم به‌ره‌سمی و له‌ ڕێگای ڕۆژنامه‌کانه‌ی خۆیه‌وه‌ دانی به‌هێرشه‌کانه‌ی نه‌نفال ناوه‌، نه‌وه‌نده‌ زۆره‌ له‌وه‌ زیاتره‌ که‌ لیتره‌دا به‌عموومه‌ هێنراوه‌ته‌وه‌، له‌ ماوه‌ی نی‌وان مانگی شوبات تا‌ نه‌یلوولی ١٩٨٨ رژیم له‌ چه‌ندین بۆنه‌دا له‌ ڕێگای ڕۆژنامه‌کانه‌یه‌وه‌ هه‌روه‌ها له‌ ڕێگای نێزگه‌ و ته‌له‌فزیۆنه‌کانه‌یه‌وه‌ باسی له‌ هێرشه‌کانه‌ی نه‌نفال و نه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ی به‌ده‌ستی هێنران کردووه‌، ته‌نانه‌ت له‌و کاته‌وه‌ هه‌موو سالتیک له‌ ١٧- ١٨ی مانگی نازاردا یادی ناشرای نه‌و هێرش و سه‌رکه‌وتنه‌ی کردۆته‌وه‌).^(١)

هه‌ر نه‌وه‌ندش نا به‌لکو سه‌رکرده‌کانه‌ی رژیم زه‌مانحالی خۆیان دانیان به‌و تاوانانه‌ ناوه‌ و نکۆلیان لێ نه‌کردووه‌ نه‌وه‌ته‌ (علی حسن المجید) له‌ یه‌کێک له‌ دانیشتنه‌کانه‌ی گفتوگۆی نی‌وان حکومه‌ت و شاندى کوردی له‌ به‌هاری ١٩٩١ به‌راشکاوی ژماره‌ی قوربانیانی نه‌نفال به‌بێ هیچ پێچ و په‌نایه‌ک ڕاده‌گه‌یه‌نێ، (کنعان مکبة) له‌ کتێبه‌که‌یدا (القسوة والصمت) له‌سه‌ر زاری دکتۆر مه‌حمود عوسمان که‌ یه‌کێک بووه‌ له‌ نه‌ندامانی شاندى نێردراو بۆ گفتوگۆ له‌گه‌ڵ به‌غدا بۆمان ده‌گێرتنه‌وه‌ و ده‌بیرتیت: (له‌م گفتوگۆیه‌دا نوێنه‌ری کوردان باسی بێ سه‌روشوته‌کانه‌ی له‌گه‌ڵ حکومه‌ت کرد که‌ علی حسن المجید ناماده‌ی ئەم کۆبوونه‌وه‌یه‌ بوو، ئەله‌مجید زۆر تووڤه‌ بوو ڕقی هه‌لسا و دۆسیه‌که‌ی به‌رده‌می به‌توندی داخست و هاوازی کرد، نه‌و زێده‌ڕۆییه‌ له‌ ژماره‌ی نه‌نفالکراوه‌کان چیه‌ که‌ نی‌وه‌ ده‌لێن (١٨٢) سه‌د و هه‌شتا و دوو هه‌زاره‌، باش بزانی ژماره‌که‌ له‌ (١٠٠) هه‌زار تێپه‌ر ناکات)^(٢) ئەم به‌لگه‌نامه‌نه‌ی دوابه‌شی ئەم لێکۆلینه‌وه‌ش که‌ بۆ یه‌که‌مین

(٢) زیاد عه‌بدولرهمان، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ڕه‌ (١٤).

(١) کنعان مکبة، القسوة والصمت، الحرب والطغيان والانتفاضة في العالم العربي، منشورات هيئة الارسال العراقية المؤتمر الوطني الموحد، اربيل، ١٩٩٦، لاپه‌ڕه‌ (١٧٣-١٧٤).

جاره بلاو ده کړینه وه دینه تک چندين به لگه نامه ی تر که تاوانه کانی نه نفال ناشکرا ده کمن و نه نجامده رانیسی زه لیل و پسوا ده کمن، له مې روانگه یه وه ده کړی ستراتیژیه تی پږیعی عیراق له نه نجامدانی تاوانی نه نفال دږی نه ته وهی کورد له خاله سه ده کیسانه ی خواره وه کورت بکړینه وه:

ییکم: له ناوبردنی به کومه لی نه ته وهی کورد و برانه وهی په چله کی مرږی کورد بوو چونکه (پږیعی به عس هه رده م نه ته وهی کوردی به خه تهر و مه ترسی بو سه نه ته وه و خاکی عه ره ب داناه و نه نامه کانی خوی لی وریا کردوته وه که هه ولی توانده وه یا خود ده کردن یا له ناوبردنی بدن). (۱۱)

به لام نه وه و نه بهی که میږووی پږسه ی قمرکردنی کوردان (Genocide) و پاکتاوکردنی نه ژادی (Ethnic Cleaning) شتیکی تازه بیت که به سه ر کوردها هاتی به لکو (هیږووی له ناوبردن و قمرکردنی نه ته وهی کورد دیرنه و هه له پږگاری میدیه کانه وه و چندين سه ده پیش زاین بگره تا نه مرږ له لاین دوژمنانیه وه هه ولی قمرکردنی و توانده و دیان به رده و اوه). (۱۲)

دویم: له ناوبردنی شوږشی سیاسی و چه کداری کورد، گه لی کورد بو دسته به رکردنی مافه په واکانی هه رده له شوږش و بهر خونداندا بووه و له م پتگایه شدا به ده ریا خوینی پتشتووه دوژمنانیش هه رده م مرږولی سه رکو تکردن و له ناوبردنی نه م شوږشانه دا بووینه و بهرنامه و پرږږی ستراتیژیه ی تایه تیشیان بو دا پتشتووه، نه نانه ت شوږشه کانیان به مه به سستی جوداخوازی (الانفصال) ناوزده کردووه و به (نه وانه ی به شداریان له کاری تونده و ی باگوردا کردووه) (۱۳) تومه تباریان کردوین، یان سیفاتی تیکده ر و به کړتگیرویان خستوته پالمان (هه له به ته مه به سستی

(۱) نه مین قادر مینه، سه رچاوه ی پتیشو، لاپه ره (۷۰).

(۲) هه ژاری عه زیز سرزمین، کورد و جینوساید و نیباده کردن، هه لوتی یاسی نیوده وله تی، ده وک، چاپخانه ی خبات، ۱۹۹۸، لاپه ره (۲۸).

(۳) حوسین محمد عه زیز، سه رچاوه ی پتیشو، لاپه ره (۲۱۶).

پژتیم لهم پرۆسه‌یه‌دا بۆ له‌بهره‌ك هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی ریزه‌كانی هێزی پێشمه‌رگه و ته‌شكیله‌ی هێزی پێشمه‌رگه‌ی كوردستان و به‌رنی په‌یوه‌ندی نیوان هێزه‌كان به‌ده‌ست راگه‌یه‌شتنی به‌سه‌ر ته‌واوی ناوچه‌كاندا و دوور خسته‌نه‌وه‌ی هێزی پێشمه‌رگه له‌ قوولایی كوردستانه‌وه بۆ سنووره‌كان و ده‌ره‌وه‌ی سنووره‌كان و بچووك كردنه‌وه‌ی گۆڤه‌پانی چالاکی و په‌لامار و لێده و برۆ و پارتیزانی و... تاد بووه، كه نه‌مه‌ش بۆخۆی بۆ سه‌ره‌تایه‌کی تر بۆ پتی هه‌نده‌ران گرتنه‌به‌ری ده‌یان و سه‌دان كادیر و پێشمه‌رگه له‌لایه‌ك و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه تێكدان و شیواندنی باری ده‌روونی زۆریك له پێشمه‌رگه و چاندنی تۆوی دوودلی و بێ هیوایی له ناخیاندا به‌رامبه‌ر به‌شۆڤشی رزگاربخوازی گه‌لی كورد).^{١١}

سێیهم: هه‌له‌ته‌كاندنی ژێرخانی نابووری كوردستان و نیفلیجكردنی. پرۆسه‌ی به‌دی نه‌نفال لێدانێکی كوشنده و ناهانجێتیکی سه‌ره‌کی پژتیم بوو بۆ لاواز كردن و نیفلیجكردنی نابووری كوردستان، چونكه نه‌م پرۆسه‌یه به‌ته‌نیا سه‌پنه‌وه‌ی مرۆڤی كورد نه‌بوو (بگه‌ره نه‌و شالاوه په‌له‌وه‌ر و سه‌رومالات و ولاخی به‌رز و زۆر بالدار و گیانه‌له‌به‌ری تری گرته‌وه كه له‌گه‌ڵ له‌ناوچوونی گونده‌كان و ناوه‌دانیدا نه‌وانیش له‌ناوچوون كه‌ وا مه‌زنده ده‌كرێت خۆی له ٥ ملیۆن سه‌ر ناژێل و مه‌رومالات بدات)^{١٢} (نه‌مه جگه له‌ نۆتۆمۆبیل و مه‌كینه و نامێره‌كانی وه‌رزێری و ناش و سه‌وزی ماسی كه به‌رێژه‌یه‌کی زۆر له‌ناوچوون، نه‌وه‌ش له‌بیر نه‌چێ جگه له‌ ڤه‌ز و باخ و زه‌وی كشتوكالی چه‌مێکی زۆری داری چنار و بی و داری خانووبه‌ره له‌وه‌هه‌له‌مه‌ته‌دا وشك بوون و له‌ناوچوون و سه‌وتان).^{١٣} نه‌وه‌ وێرایی

(١) له‌تێف فاتیح فه‌ره‌ج، پرۆسه‌ی سه‌پنه‌وه، گۆڤاری نه‌نفال، سه‌رچاوه‌ی پێشوو لاپه‌ره (٣٥).

(٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌ لاپه‌ره (٣٩)، هه‌روه‌ها به‌روانه‌ نه‌نفالی خاله‌خان، مه‌لا شاخ، چاپی په‌كه‌مه، سلێمانی - ٢٠٠١.

(٣) له‌تێف فاتیح فه‌ره‌ج، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره (٤٠).

گیروگرفتی بیکاری سەدان هەزار خەلک کە ناسەوارێکی نێگە تێشانە ی لەسەر روخساری کۆمەلگە ی کوردەواری بەگشتی نواند.

چوارەم: شێواندنی سروشتی کوردستان لە پرووی جوگرافی و دیمۆگرافیەو.

پژێمی عێراق لەمێژە هەولدهدات دیمۆگرافیای دانیشتونای کوردستان و ژمارە ی کورد لە عێراق بەگۆزیت، بۆ نەم مەبەستەش چەندین پێگای گرتوتە بەر، (جاریک بەهاندانی پۆلەکانی کورد بۆ گۆزینی ناسنامە ی شارستانی لە شارە کوردییەکانەو بە شارەکانی دیکە ی عێراق، جاریکی تریش بەگواستنەوێ خەلکی گوندەکانی سەر سنوورەکان و ناوچە نەوتاواییەکان بۆ ناو نۆژدوگاگان بەبیانوی پاراستنی سنوورەکان و پیشکەشکردنی خزمەتگوزاری بۆ نەم گوندنشینانە).^(۱۱)

پێنجەم: سەرختنی سیاسەتی بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردستان.

(مەبەستی پزێم لە شالای نەنفال، بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردستان بوو بەتایبەتی شاری کەرکووک بەهۆی نەوتیکی زۆر لەژێر خاکەکە ی)^(۱۲) بۆ نەم مەبەستەش پزێمی بەعس جیا لە پزێمەکانی تری عێراق (بەشێویەکی جدی تر و قوولتر و وردبینانەتر بەلام شوئینانە بۆ نەم مەسەلە ی چوو و هەولێ نەوێ داو، کە بەتەواوی کورد لە ناوچە نەوتاواییەکانی کوردستان راگۆزێ و دووریان بخاتەو بەنیازی نەوێ مەترسی کورد لەسەر پاشەپۆزی عێراق کەم بکاتەو یا نەهێلێ).^(۱۳)

شەشەم: نەوێ گیروگرفتی کۆمەلایەتی و دەروونی لە نیوان دانیشتونای کوردستاندا و پەپەرەوکردنی هەولدان بۆ مانەو و دزێرخایەنی نەم گیروگرفتانە و نەهیشتی داپونەرتی پەسەنی کوردەواری.

هەوتەم: نەوێ تووی دووبەرەکی و نازاوە لە نیوان هۆز و عەشیرەتەکانی

---

(۱) دکتۆز پەشاد میران، م. یوسف دزەیی، سەرچاوی پیشوو لاپەرە (۱۳).

(۲) هەمان سەرچاود، لاپەرە (۱۳).

(۳) نەمین قادر مینە، سەرچاوی پیشوو، لاپەرە (۱۷۸).

كوردستان سياسته تى (ناوچه گهرايه تى) به تاييه تى له نيتوان ده قهري سۆزان
و بادينان، ههروهها ههولدان بو گۆرپنى ناسنامه ي نه تهوايه تى گهلى كورد
ههروهك ههولى نهوه ي ده دا نيزدى و شهبهك له نه تهوه ي كورد دا بپري.

بەشی چوارەم

قۆناغمانی شالووی نەفەل (جینۆساید)

دوای ئەو دی پرۆژمی عێراق بە شتێوەیەکی پراکتیکیانە سیاسەتی (خاک سووتاندن)ی لە کوردستان پەڕه‌و کرد و زیاتر لە (٦٠) شوتنی لە شار و شارۆچکە و دێهاتەکانی کوردستانی کیمیاباران کرد بەمەش تارا دەیه‌کی زۆر توانی جلەوی دەسلاتی خۆی بەسەر کوردستاندا رابکێشی، ئەمجارەیان قۆناغیکی دیکە لە ناو بردنی ئەتەوێ کوردی گرتە بەر که بەلگەنامە و دیکۆمێنتەکان^(*) ئەو دەردەخەن که پیشتر لە لایەن سەرکردایەتی پرۆژم و گه‌وره‌ به‌ریرسان و تەنانه‌ت خودی سه‌روۆکی عێراق سەدام حوسێن بەرنامە‌ی بۆ داڕێژرابێ، ئەویش ئۆپەراسیۆنی نەفەل (جینۆساید)ه که به‌پرۆسه‌یه‌کی نه‌خشه‌ بۆ کیشراو زیاتر له (١٨٢) هه‌زار مرۆڤی کورد بێ سه‌روشوتین کران تاوه‌کو ئیستاش نازارتیت چاره‌نووسیان چیه‌؟

هه‌رچه‌نده‌ نهم ژماره‌یه‌ واته (١٨٢) هه‌زار که‌س زۆر گفتوگۆ و تاوتوتی له‌سه‌ر کراوه‌ که‌ نایا نهم ژماره‌یه‌ تا چهند راسته‌ وه‌لێ به‌پێی لیدوانیکی نه‌زار خه‌زره‌جی^(**) که‌ به‌م دواییه‌ داویه‌تی، ناشکرا بوو که‌ ژماره‌ی قوربانیانی نەفەل دوو ئەوێ نەدەن که‌ له‌ قۆناغه‌ یه‌ک له‌ دوایه‌که‌کانی نهم

(*) دوای راپه‌ڕینی گه‌لی کوردستان له‌ به‌هاری ١٩٩١ و نازادکردنی شارۆچکەکان گه‌لیک به‌لگه‌نامە و دیکۆمێنت که‌وتنه‌ به‌ر ده‌ست هێزی پێشمه‌رگه‌ی کوردستان، نهم به‌لگه‌نامانه‌ له‌ سالی ١٩٩٢ ته‌لمیم به‌ریکخه‌راوی چاودتیری پرۆژه‌لانی ناوه‌راست کران که‌ بریتی بوو له‌ (١٤) چوارده‌ تهن و خه‌رابوونه (٨٤٧) سندوقه‌وه‌ و ژماره‌ی لاپه‌ره‌کانی زیاتر له‌ (٤) ملیۆن رده‌تی ده‌دا دواتر گواستراوه‌ بۆ نیۆیۆرک و ئیستا له‌ ئه‌رشیفی نیشتمانی ویلایه‌ته‌ یه‌کگرتووه‌کانی ئەمیریکایه‌.

(**) نه‌زار خه‌زره‌جی: سه‌رکرده‌یه‌کی سه‌ریای عێراقی بوو، پله‌ی سه‌ریازییه‌که‌ی

نۆپه راسیۆنه بی سهروشوتین کران، بهلام ههچۆنیک بیت به پیتی چهند سهرچاوه یهک (له نهنفالدانی کهم ۵۰۰۰۰ ههزار یان ۱۰۰۰۰۰ ههزار کهس که زۆریه یان ژن و مندال بوون کوژرابین و له ناو چووبین) ^(۱۱) بیتیگومان له وانیه نهمهش پێژهیهکی زۆر کهم بیت که له گهڵ قهبارهی نمو کارهساتهی پزیمی عێراق به سهر کوردستانی هینابن یهکدی نهگرنهوه، شالاری چروپری سهربازی پزیمی عێراق و نۆپه راسیۆنی نهنفالش شش شالاری چروپری سهربازی جیا جیای له خۆوه گرت که له نیتوان شوبات و نهیلولی ۱۹۸۸ نهنجامدران، وا پێدهچیت که بهر له دهستپیتکردنی نهم شالوانه ژیم نامادهباشی خۆی زۆر به چاکی وهگریتیت نهوته (پیش دهستپیتکردنی هیرشه که ههندیک له نهندامانی سهرکردایهتی گشتی هیزه چهکدارهکانی عێراق له گهڵ ههردوو سهرکردهی فهیلهقی یهک و پینج و فیرقهکانیان سهردانیک سوسهیی (استطلاع) یان بۆ ناوچه که کرد بۆ دارهشتی دوا نهخشهی هیرشه که، ههر له ههمان کاتدا واته له کۆتایی مانگی کانوونی دووهم و سهردهتای شوباتی ۱۹۸۸ هیزتکی زۆر له دهوروبهری ناوچه که کۆکرایهوه به تایبهتی له بناری گۆیژه و جادهی سورداش و دهشتی مهرگه و کارتیه، جگه له پهر هیزکردنی سهربازگهکانی سهلام و سارداو و ههلدانی سهدان خیهوت بۆ سهربازدهکان، سهردهی نهم هیزه بی ژمارهش چهندین که تیبه تۆپ و تانک و چهکی قورسی ناماده کردبوو بۆ هیرشه که). ^(۱۲)

فهریق روکن بوو گه پشتهوته سهرزکی نهرکانی سوای عێراقی، به پیتی زۆر له بهلنگه نامهکان له شالودهکانی نهنفال به شداری کردووه، له دواي شری که هندای دووه بۆ دهروهی عێراق رای کردووه و نیتا له ولاتی دانیمارکه. بهم دوایه کۆمهلیک شکایهتی له سهر پزیمی قهرکردنی کوردان (جینۆساید) له سهر تۆمار کراوه و نیتا چاوه پیتی دادگاییکردنه له یهکتیک له دادگاکانی نهم ولاته، به پیتی لهندوانهکانی نهم دوایهی خهزرجی ژمارهی نهنفالکراوهکان دهگاته (۳۰۰) ههزار کهس. بهروانه پزۆنامهی هاوولاتی، ژ (۴۳) پزۆی ۷ / ۱۰ / ۲۰۰۱.

(۱) MEW، سهرچاوهی پیتشو، لاپه ره (۱۷).

(۲) د. رشاد میران، م. یوسف دزهیی، سهرچاوهی پیتشو، لاپه ره (۱۸).

به‌شيوه‌یه‌کی گشتی ده‌توانین شالاوه‌کانی نه‌نفال بۆ سه‌ر کوردستان بکه‌ین به دوو قوئاغی سه‌ره‌کی که هه‌ر یه‌که‌یان تایبه‌تمه‌ندی و سیفاتی خۆی هه‌بووه و شتوازتکی تایبه‌تی به‌خۆوه گرتوه.

قوئاغی یه‌کم: شالاوه‌کانی هیرشی رژیتم له‌م قوئاغه‌دا پینج مانگ و پازده رۆژی خایاند که له ۲۳ی شوباتی ۱۹۸۸ ده‌ستی پێکرد و له ۸ی نابی هه‌مان سال کۆتایی پێهات، نه‌م قوئاغه‌ ته‌نها شالاوی نه‌نفالی کۆتایی واته (نه‌نفالی بادینان) ناگرێته‌وه، چونکه نه‌مه‌ی دوایی قوئاغیکی تایبه‌تی هه‌بوو که له دواییدا باسی ده‌که‌ین.

نه‌فالی یه‌کم: له ۳س شوبات تا ۹س ناداری ۱۹۹۸

هیرشه‌کانی نه‌م شالاوه‌ی رژیتم بۆ ناوچه‌کانی سه‌رگه‌لوو و به‌رگه‌ولوو له سێ لاوه ده‌ستی پێکرد، سه‌رگه‌لوو گوندی‌تیک بوو که‌وا زیاتر له شارۆچکه‌یه‌ک ده‌چوو نزیکه‌ی ۵۰۰ مال ده‌بوو، ژماره‌ی دانیشتوانی‌شی خۆی له ۳۵۰۰ که‌س ده‌دا، دیاره‌ گرنگی نه‌م شوته‌ هه‌روه‌ک وا باس ده‌کرا بۆ هیزی پێشمه‌رگه‌ له ناست گرنگی به‌غدا بوو چونکه ماوه‌ی چه‌ند میلیتیکی که‌م که‌وتبووه رۆژه‌لاتی به‌نداوی بایه‌خداوی دوکان و ویستگه‌ی هایدروکاره‌بایی سه‌ر به‌نداو و ده‌ریاچه‌که، که‌وا هه‌مان ناوی هه‌لگرێبوو که سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌وره‌ی دا‌بینکردنی کاره‌بایه‌ بۆ شاره‌کانی سلێمانی و که‌رکووک، جێ په‌یگه‌ و بنکه‌ و باره‌گا‌کانی هیزی یه‌کی‌تی نیشتمانی کوردستان PUK له‌و ناوچه‌یه‌دا بوو، به‌لام نامانجی سه‌ره‌کی رژیتم له‌م هیرشانه‌دا به‌ته‌نیا پێکان و داگیرکردنی بنکه‌ و باره‌گا‌کانی پێشمه‌رگه‌ نه‌بوو، به‌لکو داگیرکردن و وێرانکردنی سه‌رجه‌م دیهاته‌کانی نه‌و دۆله‌ش بوو که‌وا نزیکه‌ی ۲۵ تا ۳۰ گوند ده‌بوون، به‌پیتی سه‌رچاوه‌کان له‌ نێوان ۲۰۰-۲۵۰ که‌س له‌و گه‌مارۆدانه‌دا کوژران. له سه‌رده‌تای مانگی ناداردا

(۱) بۆ زانینی ته‌واوی نه‌م شالاوه‌ بروه‌انه MEW سه‌رچاوه‌ی پێشوو لاپه‌ره ۱۸۹- (۲۰۲).

نعم گوندانه يهک له دواى يهک داگیرکران و تانک و زرتپوش هیتلهکانی بهرگری تیکشکاند و دواتریش له لایهن دهستهکانی نه‌ندازیاری سویا به بلدوزدر گونده‌کانیان ته‌ختی زهوی کرد، هه‌روه‌ها دۆلی جافایه‌تی و گوندی یاخسه‌مه‌ر له لایهن سویای رژیمه‌وه له سن لاوه نابلۆقه درابوو ته‌نها ریتگاهه‌کی هه‌لاتنی له‌لای رۆژه‌ه‌لات و سنووری نیرانه‌وه هیتستبۆوه که پانتاییه‌که‌ی (۱۲) میل ده‌بوو، به‌لام حاله‌تیک له‌م شالاوه به‌دیارده‌که‌وتت نه‌ویش نه‌ویه که هیتزه‌کانی رژیم زۆر به‌جدی هه‌ولیان نه‌داوه بۆ گرتنی ته‌واوی نمو خه‌لکه‌ی که به‌رده سنووری نیران هه‌لده‌هاتن، دیاره نمو حاله‌تمش ده‌گه‌ریته‌وه بۆ نه‌وه‌ی که‌وا له‌و ده‌مه‌دا پرۆسه‌ی بی‌سه‌رووشونکردنی به‌کۆمه‌لی خه‌لکی کوردستان نه‌بووبود رتبازی سیاسه‌تی راسته‌وخۆی رژیم، سه‌ره‌رشتیاری سه‌رده‌کی و سه‌رکرده‌ی نمو سویایه‌ی که له نه‌نفالی یه‌که‌م به‌شداری کرد لیوا روکن (سولتان هاشم نه‌حمه‌د) بوو که شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی له ناوچه‌کانی کوردستاندا هه‌بووه چونکه کاتیک له پله‌ی ملازم دابوو له کوردستان راژه‌ی سه‌ربازی به‌جی هیتابوو، بیتگومان هیتزیکي نیتجگار زۆر به‌هیتزه که له چه‌ندین لیوا و فه‌وجی سه‌ربازی پینک هاتبوو له‌مژیر فرمانی سه‌رکرده‌ی نمو فه‌یله‌قه دابوو که ده‌یان که‌تیه‌ی تۆپ و ده‌بابه و زرتپوش و هیتزی ناسمانی پالپه‌شتی بوون نه‌وه ویترا‌ی ده‌یان فه‌وجی سووک و مه‌فره‌زه‌ی تاییه‌ت که له جاشه کورده‌کان پینک هاتبوو به‌شداری نمو نۆیه‌راستونه‌یان کرد.

سه‌ره‌تای ده‌ستپیکردنی هیتزه‌کانی وا پیده‌چیت له کاتژمیر یه‌ک و نیو یان دووی شه‌وی ۲۳ی شوبات بووبیت که‌وا خه‌لکی یاخسه‌مه‌ر و سه‌رگه‌لوو و به‌رگه‌لوو له تاریکی و باراندا به‌ده‌نگی ناله و لرمه‌ی تۆپ و راجیمه به‌ناگاهاته‌وه.

له به‌ره‌به‌یانی ۲۳ی شوباتدا هیتزه زه‌مینیه‌کانی رژیم له هه‌موو لایه‌که‌وه په‌لاماری دا، نمو سویایه‌ی که‌مارۆی بنکه و بارده‌گاکانی دابوو هیتنده گه‌وره و قه‌به بوو له په‌رژینیتیک ده‌چوو که نمو ناوچه‌یه‌ی له به‌شه‌کانی تری

کوردستان دابیرت، هیتی بهره پتک بۆ ماوهی چل میل درتیز بووبۆوه، له بنگردی رۆخی خۆزه لاتی ددریاچهی دووکانه وه تا سلیمانی و شارۆچکهی ماوهت و چوارتا، هیزه کانی زیاتر له سێ ههفته توانیان بهرگری بکهن بهلام دواتر سویای رژیم تینکی شکاندن، ههروهها رژیم له پتگای نهو راپۆرت نههتییانهی ههوالگریه وه (الاستخبارات) و دانیره ی نهمنی سلیمانی و فهیلهقی بهکه وه دهرده چون ناگاداری نهوهیان ههبوو کهوا کارتیکی هاوبهش و هه ماهه نگییه کی سه ربازی له نیتوان نهلقه له گوتکانی نیران (مه به ست له پتشمه رگه) به و سویای نیراندا هیه که له تاران ه وه نه خشی تایبه تی و ستراتیژی بۆ کیشراوه، به پیتی نهو ههوالانه ی ههوالگری عیراقی گاردی شۆرشگری نیران (الحرس الشوری الایرانی) کهوا له بنکه و په یگه کانی کاری خۆیان نهنجام دهدهن و نه رکی سه ربهرشی چاودیری جینه جی دهکهن و مه به ستیشیان بیره نهوته کانی پارێزگای کهرکوکه، هه ر به پیتی زانیاریه کانی رژیم، نیران چه کی دژه ناسمانی داوته پتشمه رگه نه مهش بووه هۆی نهوه ی کهوا هه لیکنۆته ره کانی بکهونه باروودۆختیکی بهرگری له خۆکردنه وه، به وهش فرۆکه ی بال چه سپ (الاجنحة الثابته) له جۆری (سۆخۆی، میراج، میک) خرا نه کار بۆ هیرش کردنه سه ر بنکه و په یگه کانی پتشمه رگه، ههروهها جۆره فرۆکه یه کی تر به کار هات که (پیلانۆزی) یی دهوترا، له دروستکراوی سوئسرا بوو، شایه نی باسه له هه ر په لامارتیکدا ۱۵ تا ۲۰ فرۆکه به به که وه هیرشیان دهکرد و بنکه و باره گاکانیان ده پتکا.

دوا ی هیرشه چه ره په کانی رژیم و داگیرکردنی نهو ناوچانه زۆریه ی هیزه کانی پتشمه رگه توانیان پاشه کسه بکهن و خۆیان دهر باز بکهن یان به رهو خواروو بگوتزنه وه و له ناوچه ی گه رمیان کۆ بینه وه، به لام که بینیان هیزه کانی رژیم له هه موو لایه که وه پتگایان لی گرتوون نه مجاره پتگای باکووریان گرت بهر و به رهو چیاکانی قه ندیل له سه ر سنووری نیران و عیراق نزیک حاجی نۆمه ران و هه ندیکیشیان بۆ قه راخ ددریاچه ی دۆکان هه لاتن،

به یانی فرۆکه جهنگیه کانی رژیم به سهر نوانه‌ی دهر بازبویون و رایانکردبوو سوورانه‌وه و په‌ره‌شووتیان خسته خواره‌وه، له کاترهمیر دووی دوای نیوه‌پۆی نمو پۆژه‌ش شه‌ش فرۆکه‌ی تر دیسان گه‌رانه‌وه سه‌ریان و بۆمباکانیان خسته خواره‌وه، نهم ناوچه‌یه خه‌لکیکی زۆری له خیزانی راکردوو و پیتشمه‌رگه لێ بوو که زۆریه‌یان له‌و خیه‌وتانه‌دا ده‌ژیان که هه‌لیان دابوو، لهم هێرشه ناسمانیه‌دا وا مه‌زنده ده‌کرتیت که نزیکه‌ی (۲۸۰) که‌س کوژرابن و (۳۰۰) که‌شیش بریندار بووبن.

دوای نه‌وه‌ی رژیم به‌شیه‌یه‌کی ره‌سمی ده‌نگوباسی نه‌نفالی له که‌ناله‌کانی راکه‌یانندی خۆی بلا‌وکرده‌وه و په‌رده‌ی له‌سه‌ر نه‌و تاوانه درێدانه‌یه لادا، هیزی پیتشمه‌رگه‌ی کوردستان به‌گه‌شتی گه‌یشته نه‌و راستیه‌ی که مه‌سه‌له‌یه‌کی ترسناک له نارادایه و هیچ شتیکی نه‌وتۆیان پێ ناکرتیت که هیچی تر بتوانن به‌رگری له خۆیان بکه‌ن بۆیه پیتوسته هه‌ر له نیستتاوه چاره‌سه‌ری خۆیان بکه‌ن، نه‌وه‌بوو له رادیتوکاندا، نه‌و مه‌ترسیانه ده‌خرانه رۆو که رۆوبه‌رووی هاو‌لاتیان ده‌بیتته‌وه و هه‌ر‌ده‌ی له‌ناو‌بردنیان ده‌کات، بۆیه زۆریه‌ی خه‌لک ناچار بوون رابکه‌ن و خۆیان له مردن رزگار بکه‌ن و هه‌رچی مال و سامانیسه که هه‌یتیان به‌جیتی به‌هێلتن، هه‌ندیکیان به‌شیه‌ی نه‌ینی رۆویان له شار و شارۆچکه گه‌وره‌کانی کوردستان وه‌ک هه‌ولێر و سلیمانی و ده‌وک کرد، به‌لام به‌شی هه‌ره‌زۆریان رۆوه‌و سنووری عێراق - نێران رایان کرد، نه‌وانه‌ش که که‌وته ده‌ست هیزه‌کانی رژیم نه‌وا ده‌سه‌جتی شوونبزر کران، ته‌نانه‌ت نه‌وانه‌ش که له‌سه‌ر سنوور بوون و دواتر هیزه‌کانی رژیم گرتنیانی هه‌مان چاره‌نووسیان هه‌بوو، هه‌ندیکه‌ی تریش که‌وا به‌به‌ریاری درۆی لێخوشبوون بره‌ویان کرد و هاتنه‌وه عێراق ده‌سه‌جتی شوونبزر کران.

له هه‌موو نه‌و هێرشانه‌شدا چه‌کی کیمیایی به‌خه‌ستی به‌کار هینرا به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا پیتشمه‌رگه و خه‌لکی ناوچه‌که به‌شتیکی ناساییان وه‌رگرت، چونکه پیتشر له چه‌ندین شوینی جیا جیا نهم چه‌که به‌کار هینرا

بوو. نهنفالی یه کهم زیاتر له (۱۰۰) هیرش و پهلاماری جیا جیای له خوډه گرت له نه نجامدا نه و گوند و ناوچانه ی ویران کرد (قه مچوغه، شاخه رښ، دۆله رووت، قزله ر، قهرهنگوئ، معولان، قهره سرد، پیربایز، دۆلی مازله، قه له م پاشا ناسوس، قهره چه تان، شه ده له، پیره مه گروون، زیوئ، گه رده ئ، دابان، شارستین). بنکه و باره گاکانی پتشمه رگه که له وئ بوون ده ستیان به سر داگیرا، له شهوی ۱۸ / ۱۹ ی ناداری ۱۹۸۸ شالای نه نفالی یه کهم کو تایی پیتهات و له ۱۹ ی ناداری هه مان مانگدا به یانیتکی سه ربازی رژیم ژماردی (۲۰۸۷) له لایه ن سه رکر دایه تی گشتی هیزه چه کداره کان (القيادة العامة للقوات المسلحة) راگه یاندر ا و تیایدا باسی سه رکه و تنیتکی مه زن و بئ وینه ی کردوود به سر (یاخیسو و به کر تگیراوان). دوا ی سئ روژ پاش نه مهش شالای نه نفالی دوو دم ده ستی پتیکرد.

نهنفالی دوووم: هیرشکان بو سه ناوچه ی قهره داغ له ۲۲ ی نادار تا ای

نیسان ۱۹۸۸

دوا ی نه وه ی له نه نفالی یه کهم ناوچه کانی سه رگه لوو و به رگه لوو و دۆلی جافایه تی که وته ژیر ده سه لاتئ رژیم و به مهش زه ره و زینایتکی نیجگار گه وره و کاریگر به ناوچه که گه به نرا و له نه نجامدا به سه دان که س کوژران و خه لکتیکی زو ریش که زو ره بیان ژن و مندال و پیر و په که که وته بوون ناو اره بوون و دواتر هه ندیکیان له کاتی را کردن و له بهر سه رما و به فری نه و ناوچه یه که هیشتا نه تو ابوود له رتگادا مردن، رتک دوا ی سئ روژ له کو تایی نه نفالی یه کهم هیزه کانی رژیم له ۲۲ ی ناداردا به سو یا و هیزیکی قه باره گه وره و ژماره زو رتر له نه نفالی پتیشوو، گه مارو ی چیاکانی قو بی قه ره داغی دا، له سه ره تای سالی ۱۹۸۸ دامو ده زگا کانی هه والگری

(۱) بو زانیاری پروانه MEW سه رچاره ی پتیشوو لاپه ره (۲۲۱-۲۴۱).

عیراقي زانیاریه کی ته و او یان له سر نه وه هه بوو که پاسدارانی نیران به و په پری نارد زووی خو یان خه ریکی جموجوژن له بنکه و باره گاکانی پیشمه رگه له قهره داغ*^۱ چونکه نه و ناوچه په دواي چو لکردنی له سالی ۱۹۸۷دا تنها سويا و جاشی تیادا مابووه، به لام دواتر که و ته ژیر دهستی هیزی پیشمه رگه.

گوندی سیوسینانیش ده که و ته قو لی روزه هلانی قهره داغ هوه، به پیتی راپوژته کانی ده زگا نه منی و هه والگریه کانی رژیتم هیزیکي ۲۰۰ که س گاردی شوژشگیری نیرانی لم ناوچه په بوونه و له مانگی ناداردا ژماره یان که یشتو ته ۴۰۰ که س، له مانگی شو باتدا هشت فرژکه ی عیراقي هیرشیکي کیمیا بیان کرده سر ته کتی و به له گجار، یه کینک له و شایه ت عه یانانه ی که به چاوی خو ی بوردومانه که ی بینیره ده گیت پرت هوه که، فرژکه کان بومبیکي زوریان به ردا یه وه نازانم چند بوو، رهنگه هشت یان نو بوو بیت کاتی که ده ته قینه وه ناله یه کی زیان دههات به لام دوکه لیکي که میان هه بوو، نه و که سانه ی دهستیان پیتی که و تبوو دوا جار پیتسیان تلوقی کردبوو، نه و ناژدل و مهر و مالاته ش که له و گژو گیایه یان خواردبوو که بهر کیمیا ییه که که و تبوون یه کسر مردار بوو بوونه وه، به لام هیچ زیانیکي گیانی له خه لکه که نه که و تبوو، چونکه خو یان له کونه ته یاره کان هه شار دابوو، پاسداره کانیش سی چوار رۆژ پیش نه نفالی قهره داغ له به له گجار ده رچو بوون، هیزه کانی پیشمه رگه له ترسی چه کی کیمیا یی په رت و بلاوی ناوچه که یان کردبوو هر به پیتی راپوژتی ده زگای هه والگری و نه منیه کانی رژیتم، (تاقمی خیانه تکاران نزیکه ی ۱۵۰۰ ده مامکی گازبان له رژیتمی نیرانی وه رگرتوه)، دیاره نه م پیشبینی و وه خو که و ته

(*) قهره داغ شرتینکی نتجگار جوان و دلگیره. زنجیره یه ک شاخی مشار ناسا که نزیکه ی ۷۰ میلیتک به ره و باشووری روزه هلان ده کشتی. له سالی ۱۹۸۷دا ناحیه که چو ل کرا و دانیش توانیشی بو هه ردوو کومه لگی نه سر و زه راپه ن راگو تیزان.

که مێک که لکی هه بوو بۆ نه نفاله که ی قه ره داغ له ٢٢ ی ناداردا یه کیتک له کوشنده ترین پهلاماری کیمیایی تیدا نه نجام درا بۆ سه ر گوندی سیوستیان. یه کیتک له و شایهت عه یانانه ی که رووداوه که ی بینیه به م شیهویه وه سفی دهکات که: سه ر له نیواره ی ٢٢-٢٣ ی نادار دوا ی نوژی نیواره له ماله وه بهرام بهر گوندی سیوستیان وه ستابووم له کاتیکه گلپه ی ناگری بۆ م بارانی چروپه ی گونده که م دیت، نه م بۆ دو مانه له دهر به ندیخانه وه به راجیمه ی چلی کرایه سه ر سیوستیان، له نه نجامدا له کۆ ی گشتی دانیه ستوانی گونده که که ٣٥٠ مال بوو ١٥٠٠ که سی تیا دا ده ژیا زیاتر له (٨٠) که س گیانیان له ده ست دا. (له بلا و کرا وه یه کی به شی را که یاندنی مه کته بی سیاسی پارته ی دیموکراتی کوردستان KDP ناوی ٦٦ که سی کوژراوی ته مهن ١ تا ٥٩ سال هاتوه که خه لکی گونده کانی ناوچه ی قه ره داغن و له شوی ٢٨ / ٢٩ ی نادار بهر هیرشی کیمیاباران که وتوون نه م ژماره یه به شیکه له و ژن و مندال و پیر و گه نجه بهر که وتووه ی ناوچه که).^(١١)

قه ره داغ له هه موو لایه که وه به سو یا نابله زقه درابوو بۆ یه خه لکی ناوچه که بوون به دوو به شه وه، به شیکیان روویان کرده شاخی زه رده وه و خو یان و مندالیان به ره و سلیمانی رۆشتن و مال و سامانی شیان جیهیشت و تالان کرا، ژماره یه کیشیان له رتگا گیران و نه نفالکران، به شی دووه می خه لکه که به ناو قۆبی قه ره داغدا به ره و ناوچه کانی سه نگاو و گه رمیان پاش ناخۆشی و ماندوو بوونیکه ی زۆر په رینه وه و دهر باز بوون، هیرشه کان له قۆله کانی چه مچه مال، کهر کووک، دوزخو رماتو، کفری، که لار، باوه نوور، دهر به ندیخان، شاره زوور، تانجه رهۆ، به کره جهۆ و بازبان دهستی پیکرد. له

---

(١) قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكوردستاني العراق. من جرائم القتل العام في كردستان عام ١٩٨٨. شباط ١٩٨٩. مطبعة خبات ص (١٠-١٢).

نه نجامدا پرژيم نهو خه لکه ی خړ کرده وه که گیرابوون، نه فسه رانی سویا وایان له خه لکه که گه یان دبوو که بو نوردو گایان ده بن به لام کاتن خه لکه که سواری زلی سهر بازی و نوتومبیله زه و تکراره کانی خه لکه که کران و به پیر و مندال و ژن و زه لامه وه به ره و قهلا و نوردو گای سهر بازی توژاوه ی نزیک که رکوک راپیچ کران.

پاش کیمیا باران کردنی گوندی سیوسینان و ته کیه له هه مان شه و کاتر میتر (۱۲)، گوندی (دوکان) کیمیا باران کرا، له رۆژانی ۲۱ تا ۲۷ ی نادار به به رده و امی ناوچه ی قهره داغ به کیمیا یی بوژدومان کرا، هاوالاتیه کی گوندی سه نگاوی ده لیت: (نیمه یان برد بو نه منی سلیمانی و سی هه فته له وی نازار و نه شکه نجه یان داین، هه ره نه وه ی چند که سیکیان بانگ ده کرد و نیفاده یان ورده گرتن گوايه تیکدر و نیرانین و به چه که وه له شه ر گیراون، سه رۆک تیره یه کی عه شره تی جاف به م شتویه به سه ره اتی خو ی له م نه نفاله دا ده گیتته وه: (کاتن گیراین نه فسه رتکی سویا پیی گوتین ده تانبه ین بو کومه لگا تا کو ژبان تان خوش بیته و خزمه تگوزاری شارستانیستان بو دابین بکریت، به لام دوا یی درۆ ده رچوو بو سهر بازگه ی قسوره توویان بر دین، نزیکه ی (۸) هه شته هزار که س ده بووین له ژن و مندال و پیر و گهنج، پاشان بو توژاوه ی نزیک که رکوک بردراین نینجا له وی گه نجه کانیا ن جیا کرده وه و جلیان له بهر دا که نان و بو شوینی نادیار ره وانه کران، به شی دووه می خه لکه که ش که ژن و مندال و کچه عازه به کان بوون خرا نه زیندانه وه، به لام به شی سییم که پیرژن و پیره میترده کان بوون له گه له هندی مندال به ره نوگره سه لمان براین).^(۱۱)

له گرتووخانه ی نوگره سه لمانیش به ندیه کان به شتویه کی زۆر سه خته و دژوار و دوور له هه مسوو بنه ما و خو و ره وشتیکی مرۆقایه تی نازار و نه شکه نجه دراون و مامه له یان له گه له کراوه). عه داله ت تاله بان ی که

(۱۱) د. رمشاد، م. یوسف دزه یی، سه رچاره ی پیشوو، لاپه ره ۲۲-۲۴.

یه کیته که لهو بهندیانهای کاتی خۆی له نۆیه راسیۆنه که دا گیراوه و دواتر بۆ نوگرده سەلمانیان بر دووه خۆی واقیعی ناو گرتووخانه که ده گیتیه ته وه و ده لیت: (له قرجه ی گهرمای هاویندا که ژماره ی به ندرکراوه کان نزیکه ی ۹ تا ۱۰ ههزار کهس ده بوو ته نها دوو تانکه ر ناویان بۆ ده هیتاین، هی وا هه بوو ۲۴ کاترمیر ناوی به رنه ده که وت، نزیکه ی ۱۵۰ نافرده تیتکی لاو و مندالدار که له کاروانی یه کهم هیترا بوون بۆ نوگرده سەلمان نه وانهای مندالی شیره خۆریان بوو له ماوه ی ۷ تا ۱۰ رۆژ هه صووی مردن چونکه دایکه که ی هیچی نه ده خوارد تاکو شیر ی هه بیت و بیدات به منداله که ی). (۱۱)

له کاتی نازاردانی جهسته یش نهوا به نویتترین شتیه ی نازاردان (تعذیب) به ندیه کانیا ن ده کوتا، بۆ نمونه (هوتله شووشه یه کی ناره ق یان بیردیان له نیوه را ده شکاند نیتر نه وه ی ده مایه وه وه کو په نجه ی ده ست تیر ژ بوون، به ندیه کانیا ن ناچار ده کرد له سه ری دا بنیشن و زۆر به توندیش ده ستیا ن ده نا به سه ر شانیان بۆ نه وه ی نهو شووشه شکاوه به چیتته ناو گیانیان، نینجا خوتن وه کو جوگای ناو له له شیاندا ده چۆرا وه و هیچ چاره سه ر و ده رمانتیکش نه بوو، جاری واش هه بوو نامیری سیکسی (جهاز التناسلی) پیاوه کانیا ن به پلا یز ده کوشی تا له هۆش خۆیا ن ده چوون). (۱۲)

دوای نه وه ی رژیم به شتیه یه کی چروهر و به رده وام ناوچه ی قه ره داغی بۆردومان کرد، له دوای نیوه رۆی ۲۳ی نا داردا هیترسی زه مینی کرده سه ری و داگیر ی کرد، نه وانهای که رایان کرد و ده ریا ز بوون بوونه دوو به ش، به شتیکیا ن رتگای باکو ریا ن گرته به ر که رتیه یه کی زۆر بوون له خه لکه که و به ره و کۆمه لگه کانی سه ر رتگا و شاری سلیمانی چوون که خۆشه ختانه رزگاریان بوو نه که وتته ده سه ته وه، به شه که ی تریش رو وه و گه رمیانی خوارو و رتگایان گرته به ر که چاره نووسیتکی شووم چا وه پتی کردن و زۆر به ی زۆریان

(۱) عهدالمت تاله بانى، نهنفال و نههتییه کان، ۱۹۹۹، لاپه ره (۵۹).

(۲) هه مان سه رچا وه، لاپه ره (۱۵).

دهستگیر کران و شوینبزر کران، به پیتی چند زانیاریهک ژماردی نهوانه‌ی لهم ناوچه‌یه دهستگیر کران ده‌گاته (۲۰۰۰) دوو هزار کس و ده‌سه‌جی ره‌وانه‌ی نه‌منی سلیمان کران، سه‌رکرده‌تی گشتی هیزه چه‌کداره‌کانی رژیم له ۲۲ ی نیشان به‌یاننامه‌ی ژماردی (۳۱۰۹) ی بلاوکرده‌وه که تیایدا باسی پاک‌کرده‌وه‌ی ته‌واوی ناوچه‌ی قهره‌داغ ده‌کات (خیسانه‌تکاران) و تیکدانی بنکه‌کانیان له (ته‌کیه، به‌له‌گجار، میولی، بانی مورد، چرچه قه‌لا، به‌له‌کان، ددره‌ند فه‌قیره، قهره‌داغ، نوقلا، جافه‌ران، بوخشین، سیوسیتان، زهرده، کلوش، بیرکنی، کلاو جومعه، به‌خشی، دهره‌ند باسره، سه‌گره، قوی قهره‌داغ، نه‌چداخ). دواي نهمه هه‌فته‌یه‌کی نه‌برد که شالاوی نه‌نفالی سییهم ده‌ستی پیکرد که به‌گه‌وره‌ترین و ترسانکترین قوناغ دادنه‌رت له نۆیه‌راسیونی جینوسایدی خه‌لکی کوردستان.

نه‌نفالی سییهم: هیزه‌ش کردنه سه‌ر ناوچه‌ی گهرمیان

له ۷ تا ۲۰ ی نیشان ۱۹۸۸ (۱)

دوا به‌دواي نه‌نفالی دووهم ده‌ست به‌سه‌رداگرتن و شوون بزرکردنی خه‌لکی ناوچه‌ی قهره‌داغ، نه‌مجاره‌یان رژیم هیزه‌شیکتی تری بو سه‌ر ناوچه‌ی گهرمیان نه‌نجام دا، که به‌گه‌وره‌ترین و کاولکارترین شالاوی سه‌ربازی ده‌ژمیردیت له قوناغه‌کانی نۆیه‌راسیونی نه‌نفالدا، تیایدا هه‌موو ناوچه‌کانی دوزخووماتو، قادرکه‌رهم، کفری، که‌لار، چه‌مچه‌مال، تیه‌که‌و، پیباز، سه‌نگاو، ته‌کیه، ناغجهره‌رامالدره‌و ویران کرا، هه‌روه‌ها زهره‌و و زیانیکتی یه‌کجار گه‌وره‌ی گیانی و مادی به‌دانیشته‌وان که نزیکه‌ی (۵۰۰) گوندی نهم ناوچه‌یه‌ گه‌یانده‌و زیاتر له (۳۰) سی هه‌زار ژن و مندال و پیر و گه‌نجی بێ سه‌روشیتن کرد.

شالاو دواي شالاو بو سه‌ر کوردستان گه‌وره‌تر و کاریگه‌تر ده‌بوون بۆیه

(۱) بۆ زانیاری زیاتر له سه‌ر نهم هیزه‌شانه به‌روانه (MEW)، سه‌رچاوه‌ی پینشو، لاپه‌ره (۲۴۱-۳۰۰).

هیزی پیتشمه رگه و (هیزی پشتگیری) (۱۰) که دواتر له گونده کان پهیدا بیوون بۆ هاریکار بکردنی پیتشمه رگه و شه کردن له گه ل رژیمدا نه یانتوانی بهره نگاری قهباره ی نهو هیز و سویابه زۆره بینهوه، به تایه تی دوا ی نهو دی زیاد له ههفته یه که شه پۆل له دوا ی شه پۆل هیتش و په لاماردانی پیاده و زرتپۆش و توپخانه و فرۆکه و جاش ناوچه که ی گرتبۆوه هیزی پیتشمه رگه هیچ پالپستی و نازووقه یه کی نه بوو و نه یه ده گه یشتی، نه وان هس که له شالاوه کانی نه نفالی یه که م و دووه مه وه ددر باز بوون و خۆیان گه یاند بووه نهو ناوچه یه گشتیان ماندوو و شه که ت بوون وره یان به جارتیک رووخابوو، دیاره نه وه ش کاریگه ری هیتشی کیمیا باران کردنی سه ر دۆلی جافایه تی و قه ره داغ و هه له بجه بوو که بالی به سه ریاندا کیشابوو، بۆیه خه لکی گه رمیان گه یشته نهو قه ناعه ته ی که خۆ به ده سه ته وه دان دوا پرتگای تیان که بیگرنه بهر، ههروه ها سوپا نهو بی هیزی و شه که تیه ی قۆزته وه و ناوچه که ی به جتی نه هیتش تا وه کو هه موو گیان له بهر تکی ده ستگیر نه کرد و شۆین هه موو گونده نشین تکی هه لاتوو ده که وتن به هه لیکۆتیه ر و به پین بۆ ناو شاخ و شارۆچکه و شاره کان، ههروه ها هۆیه کی دیکه ی ده ستگیر کردنی نهو خه لکه زۆره نهو بوو که (پارتیزگای سلیمانی به هۆی قائمقامیه تی چه چه مه مال و بهر تگای مه سه شاره کان پروپاگنده ی زۆریان کرد که حکومت هه ر خیزانه ی (۳۰۰) مه تر زهوی دداتنی له گه ل قه رزی خانوبه ره (العقار)، نه مه ش وای کرد که خه لک هتور بیته وه و رانه کن بۆیه به زۆری گیران). (۱۱)

ههروه ها یاداشتیک ی به ره ی کوردستانی به لیستیک قوربان یانی نه نفالی گونده کانی هه ردوو پارتیزگای کهر کووک و سلیمانی بۆ لیژنه ی مافی مرۆئی

(*) هیزی پشتگیری: له خه لکی مه ددی پینک هاتبوو که له بنه رتدا پیتشمه رگه نه بوون به لکو خۆیان چه کیان ده کړی و دچوونه پال پیتشمه رگه بۆ بهر گری کردن له گوند و دیتها ته کان یان، هه موو گوند تیک یه که ی بهر گری مه ددی خۆی هه بوو.

(۱۱) د. ره شاد میران، م. یوسف دزدیی، سه رچاوه ی پیتشو، لاپه ره (۳۱).

نەتەو دە یە کە گرتوو هەکان لە ٢٤ ی شویاتی ١٩٨٩ تۆمار کردوو هە که تەنها لە هەر دوو مانگی نادار و نیسانی ١٩٨٨. زیانەکان بەم شێوەیە: (نزیکە ی ٧٢٨ گوند و شارۆچکە و ١٢٠٠ کران و ٤٠ هەزار خێزان راگوتیزارون که ١٦ هەزاریان لە زیندانەکانی رژێمدان. ٧٤٠٧ نافەرتی ناوچەکانی زەنگەنە و جەباری و سەنگاو لە گرتوو خانە ی دویز بەند کران، ٥٦٠٠ نافەرتی ناوچە جیا جیاکان لە ناحیە ی یایچی بەند کران و ٤٥٦٠ مندال لە گەل نافەرتاندا گیراون که بە دەیان یان لێ مردوون، هەر و هە چەندین مندالی تەمەن شەش مانگ تا یەک سالی هەر یە کە ی بە ٥٠ دینار فرۆشراو ه و ٧٦٤٠ پیاو شوونبزر کراو ه و سووکایە تی بەر دوش ت و کەرامە تی نافەرتان کراو ه که دوور لە هەمسوو دا بونە ریتیکی مرۆ قایە تی یە). (١)

شالادەکانی نەنفالی سێ یەم (گەرمیان) لە ناو هەرۆ کدا خۆ ی لە (٣) سێ پەلاماری جیا جیا بۆ ناوچەکانی نەم دە قەرە بێ نییە و هە. یە کە م پەلامار بۆ دوزخو رما توو بوو رۆژی ٧ ی نیسان که یادی دامەزراندنی حزبی بە عسی عەرەبی نیشتر اکیبە، هێزەکانی رژێم بە هەمسوو پێک هاتەکانی سویا و یە کەکانی هێزی کتو پری و هێزەکانی تاییەت و فەوجەکانی جاش لە بنکە تاییە تی یەکانی خۆیان لە دوزخو رما توو دەر چوون. دوو رۆژ دوا ی نەو ه چەند هێزێکی تر لە کەرکووک و لە یلان و چەمچەمال و سەنگاو ه و هەمان شێوە دەر چوون و لە هەمسوو لایە کەو ه روو ه و شارۆچکە ی قادر کەرەم پیشەرەویان کرد، هێزی دەر چووی دوزخو رما توو بوو بە سێ هێزی هاو بە شەو ه (Task Force) یە کە میان بۆ باشووری رۆژ هەلات لە شارۆچکە ی نەوجوو لەو ه بەرەو چەمی ناو ه سپی، دوو ه میان کەوا هێزێکی هاو بە شی گەورە تر بوو بەرەو رۆژ هەلات پیشەر دوی کرد بە گوی چەمدا که پێک هاتبوو

---

(١) قسم الاعلاء في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكوردستاني. سەرچاوە ی پێشوو، ص ٢٧-٢٩.

دووه جار هتیشی کیمیایی نهنجام درابیت، جوتیارکی مهردار له گوندی نالاولی باس لهوه دهکات که نهو پیتشمه رگانهی لهوئی دهریاز بپوون بهو لایه دا ههلاتن له دهووروبه ری نیوه شه ودا فرۆکه بۆردومانی کردن، له نهنجامدا ده کهمی لئی کوشتون. پهلاماری دووه بۆ قادر که رهه و باکووری گهر میان بوو، نهو هتیزانهی که له کهرکووک و چه مچه ماله وه دهرچووبوون و بهرو قادر که رهه پیتشمه رویان کردبوو له ۱۰ ی نیشاندا به سه ره رشتی عمیدی هتیزی تایبته (بارق عبدالله الحاج حنطة). (*) که وا پینده چیت فه ماندهی گشتی شالاولی نه نفالی سیتیهمی پت سپیتر درابیت که یشتنه ناوچه که و هیچ کۆسپ و ته گه ره به کیان نه هاته ری و هیچ روبه پروو بوونه و دیه کیان له لایهن پیتشمه رگه وه به راهه ر نهنجام نه درا.

له م هتیشه دا هتیزکی جاش ههردوو گوندی چه په ک و نیبراهیم غولامی تیک دا، نیبراهیم غولام که گوندیکی سه ره به عه شره تی زهنگه نه بوو له گه ل هۆزی جهباری دراوسێ بوون، بوونه قوریانی سه خترین ویرانکاری و تالان و برۆی نه نفالی سیتیهم.

له هه موه هتیشه کان جاشه کورده کان پیتش سویای عیراقی ده که وتن و ده چوونه گونده کانه وه نه گه ر هه ر شه ریک بوایه له پیتشا توشی نه وان دهبوو خۆ نه گه ر شه ریش نه بوایه له و گونده نه وه ی تیایدا بوایه تالانیان ده کرد و دهیان سووتاند و دهیان پروو خاند.

خه لکی نه و گونده زۆربه ی هه ره زۆریان خۆیان هه شاردا بوو، به لام هه ندیکیان به ناچار ی خۆیان به ده ست سویا دا و دواتر شوونبزر کران (نه م

(*) فه مانده یه کی سه ریازی درنده بوو، په ی جه نه رالی له سویادا هه بوو نه و کاته فه مانده ی نه و هتیزه تایبه تیانه بوو که پاراستی بیره نه و ته کانی کهرکووکی پت سپیتر درا بوو، له نه نفالی دووه میشدا به شدار ی کردووه، له ناوه پاستی هه شتاگانیش کاتیک شیعه کان له باشوور هه لسان به راپه رپن نه و په لاماری دان و سه رگوتی کردن. له سالی ۱۹۹۱ بارق کوایه دهستی هه بووه له نهنجامدانی کورده تایه ک دژی سه دام حوسین نیهدام کرا.

ناوچه‌یه شوئیتیکی ستراتیژی و پر بایه‌خ و به‌هایه، چونکه هیزی
 پیشمه‌رگه‌ی لی بوو چالاکیه‌کانیان تیادا نه‌نجام ددها، هه‌روه‌ها ناوچه‌که
 نزیک شاری که‌رکووکی بایه‌خدار بوو، بۆیه پژیستی عیتراق زۆر درندانه
 خه‌لکی نهو ناوچه‌یه‌ی ده‌ستگیر کرد و بی به‌زه‌دیانه‌ش له‌گه‌لیاندا په‌فتار
 و مامه‌له‌ی کرد و شوونبزی کردن، نه‌ویش به‌بی جیاوازی له‌نیوان گه‌وره
 و بچووک پیر و مندال، نیر و من، به‌پیتی نامارتیک ناوچه‌ی جه‌باری ۵۳۹
 کسی لی نه‌نفالکراوه. ^(۱) موسته‌شاره‌کان هانی نهو خه‌لکه‌یان ددها که‌وا
 خۆیان به‌ده‌ست هیزه‌کانی سویاوه‌ بده‌ن گوايه لی‌بوردنی گشتی ده‌رچووه و
 حکومت هه‌چیان لیتا‌کا. ته‌نانه‌ت پیاویک ۱۶ لای هیتا که‌ کوپ و خزم
 و کسی بوون و هه‌چیان پیشمه‌رگه نه‌بوون داینه ده‌ست موسته‌شارتیک
 دواتر هه‌موویان شوونبزر کران، نافرته‌تیک به‌موسته‌شارتیک گوتبوو ده‌ربازم
 بکه له‌ده‌ست سویا، له‌وه‌لامدا پیتی وتبوو من هه‌چم بۆت پیناکری باشتر
 وایه خۆت بده‌ی به‌ده‌سته‌وه. هه‌ر چنده خه‌لکیکی زۆر له‌هه‌ندیک گوندا
 به‌ر له‌گه‌یشتی سویا بۆ گونده‌کانیان شوئنی خۆیان به‌جی هه‌شتبوو چونکه
 پیشتر هه‌والی به‌سه‌ره‌اتی گونده‌کانی تریان بیستبوو که‌ چۆن بووه و
 چیان به‌سه‌ر هاتووه، به‌لام زۆریان له‌پتگادا که‌وته ده‌ست سویا و دواتر
 شوونبزر کران، بۆ نمونه خه‌لکی گوندی قه‌یتول به‌دوو هه‌فته پیش نه‌وی
 هه‌رشه نه‌فالیان بی بگات پرووه و دۆل و چیاکان هه‌لاتبوون هه‌روه‌ها
 له‌سه‌ر چیاکان و له‌دوره‌وه بینیبویان که‌ چۆن سه‌رباز ده‌رژینه ناو
 گونده‌که‌یان و جاش پیشیان که‌وتوون و هه‌لیکوته‌رش پالپشتیان ده‌کا.
 دوی نه‌وی خه‌لکه‌که‌ به‌راپرسی و تاوتیکردن له‌نیوان خۆیاندا پرووه
 چه‌مه‌مال که‌وتبوونه ری له‌پتگادا هیزه‌کانی لیوا روکن بارق عبدالله له
 چهند لایه‌که‌وه ده‌وره‌یان دابوون و گرتیان، دوی ناو نووسین دواتر به‌دوو
 کاروانی نۆتۆمبیلی نیشای سه‌ربازی په‌وانه‌ی ده‌زگا نه‌منی و
 هه‌والگریه‌کانی که‌رکووک و سلیمانیان کردن و شوونبزر کران، هه‌ندیک

(۱) د. ره‌شاد میران، م. یوسف دزدی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره (۲۸).

خەلکی گوندی تر له خافله تیدا و لەنیو مالی خۆیاندا لەناکاو بەهەلەمتی لەناکاوێ سوپا دەسبەسەر کران، زۆر لەشایەت عەیان (الیوا پوکن بارق)یان بینیوو که خۆی سەرپەرشتیاری و فەرماندەیی نەو سوپایەیی دەکرد و گوندەکانیان تالان و وێران دەکرد. دەهەو بەیانییەکی زوو له گوندی (قیرچە)ی نارامدا دوای هێرش کردنه سەری و دەستبەسەر داگرتنی پیاوێکانیان له شۆتنتیکدا کۆکردۆتەوه و دەستیان لەپشتەوه که له پچه کردوون و پەوانەیی چەند شۆتنتیکی نادیاریان کردوون، هەرۆهە شۆمەک و مەر و مالاتی گوندەکانیان بەهەمان شیوه نەنقال کرد.

پەلاماری سێیەم بۆ سەنگاو و باشووری گەرمیان بوو دوای هەردوو پەلامار بۆ سەر دوزخووماتوو و قادر کەرەم و باکووری گەرمیان، پۆتیم پەلاماریکی تری بەرفراوانی بۆ ناوچەیی سەنگاو و باشووری گەرمیان دەستپێکرد سوپا له هەموو ناوچەکان خەریکی هێرش و وێرانکردنی گوند و دەستگیرکردنی گوندنشینهکان بوو، نەم شالاوێ زۆرتین گوندی لەم ناوچەیی وێران کرد و ژمارەییکی نێجگار زۆریش له خەلکی شۆننیز کران (تەنها له پۆژی ١٤ی نیساندا له هەردوو گوندی مله سووره و کولەجۆی حاجی حەمەجان له یەک کاتدا زۆرتین ژماره خەلکی ناوچەیی دەستگیر کران و بەژن و مندال و پیر و گەنجەوه شۆننیز کران. هەر بۆیەش نەم پۆژه له هەموو سالتیکدا کراوێته پۆژی یاد کردنەوهی کارەساتی نەنقال له کوردستاندا).^(١) ناوچەیی سەنگاو که بەتەنها ٩٣ گوندی له خۆوه گرتبوو (٥٨)یان له پێش شالاوێکاندا نزیکی (١٨) هەژده هەزار کەسی تیا دا دەژیان که زۆریەیان له شالاوێکان تیا دا چوون و شۆننیزکران، نەو گوندانەیی که له ناوچەیی سەنگاو بەرشالاوێکه که وێن نەمانه بوون (دەرەوار، بانەمورد، پێنج نەنگوستی، حاجی محەمەد ناغا، پێنج نەنگوستی شیخ مستەفا، هەنجیره، سێگومەتان، کێلە بەرزە، دەرزیله،

(١) هەمان سەرچاوه، لاپەرە (٢٩)

قه‌لاکه، دار به‌روو). که به‌سه‌دان له خه‌لکه‌کانیان ده‌ستگیرکران و بز چه‌مچه‌مال بردران، هه‌روه‌ها هه‌ندیک پیتشمه‌رگه‌ش که له په‌لاماره‌که‌ی قادر که‌روم و باکووری گه‌رمیان به‌رهو باشوور هه‌لاتیون بو‌ خو‌ ده‌ریازکردن ده‌سگیر کران و شوونبزر کران، ناوچه‌کانی باشووری گه‌رمیانیش که هاوسنووره له‌گه‌ل ناوچه به‌عاره‌بکراوه‌کانی دیاله‌دا له به‌ره‌به‌یانی ۹ی نیساندا به‌چند هیتزکی گه‌وره له شارۆچکه‌ی کفری و که‌لار و پیتباز و پونگه‌له که‌وته رێ، ستراتیژییه‌تی سه‌ره‌کی سوپا له‌م هیتزشانه‌دا هه‌مان ستراتیژییه‌ت و تاکتیکی په‌لاماری باکووری گه‌رمیان بوو که برتی بوو له پرۆسه‌ی نابلقه‌دانیتی گه‌وره و فراوان له چه‌ندین لاره و له یه‌ک کاتدا و ده‌ستکردن به‌کوومه‌ل گرتنی خه‌لکه‌که و دواتر رووخاندن و ته‌ختکردنی گونده‌کان و تالان کردنیان، فه‌رمانده‌ی هیتزه‌کانی کفری به‌سه‌ره‌رشتی لیوایه‌ک بووه که ناوی سامی بووه و نازناوی نه‌ناسراوه و سه‌ر به‌فه‌یله‌قی یه‌ک بووه که فه‌ریق روکن سولتان هاشم سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد.

له ۱۰ی مانگ نزیکه‌ی (۲۰) گوندی ناوچه‌که به‌ته‌واوی ته‌ختکران له‌وانه‌ش گوندی (چوار شاخ، عه‌لیانی تازه، توکن، میل قاسم، دوراجی، به‌لگه‌ی گه‌وره، به‌لگه‌ی بچووک، نۆمه‌ربل، ... هتد...) هیتزه‌کانی فه‌روجی پیاده‌ی سه‌ربازی (وحدة المشاة) ۴۱۷ و ۴۱۸ و فه‌وجه‌کانی به‌رگری نیشتمانی ۱۰۰، ۱۳۱، ۱۹۷ به‌شدارییان له‌و هیتزشانه کردووه و گونده‌کانیان داگیر کرد و خه‌لکه‌که‌شیان شوونبزر کرد.

هیتزی هاوبه‌شی دووم که له که‌لاره‌وه ده‌رچووون به‌سه‌ره‌رشتی نه‌قیب (عبد عواد)ی فه‌رمانده‌ی یه‌که‌ی پیاده‌ی ۴۱۷ له ۱۱ی نیساندا هیتزی کرده سه‌ر گوندی دوراجی چه‌ند میلێک له خو‌رناوای گوندی نۆمه‌ربله‌وه دوور بوو، له‌وێ خه‌لکه‌که ده‌سته‌جێ خو‌بان دا‌بووه ده‌ست سوپا و راکوێزانه نه‌و نۆردوگایه‌تایه‌ته ناماده‌کراوانه‌ی که له نزیک فه‌یرقه‌ی پیاده‌ی ۲۱ بوو.

له ۱۳ی مانگ هیتزه‌که گه‌یشه گوندی کۆله‌جو، به‌ر له گه‌یشتنی هیتزه‌که

خەلکەکە که هەندێک که لویه‌لیان له گەڵ خۆ بردبوو بەردو کۆمەڵگەیی سمود
پایانکردبوو، بەلام لەبەر ئەوەی تەنها پێگای نێوان کفری و کەلار مابۆوه
بەناچاری ڕودو گوندی مەسورە چون لە گەڵ گەیشتی هێزەکە بە کۆمەڵێک
بلدۆزەر گوندەکیان ڕووخاند لە ۱۷ی مانگی گوندی کونەکووتری وێران و
تالان کرد و خانووەکانی خاپوور کرد و ئەو خەلکەش که دەسگیرکراوون
شوونیز کران.

لە ۱۸ یان ۱۹ی نیساندا هێزەکانی کفری و کەلار بۆ ماوهی ۱۰ ڕۆژ لە
ئەنفالی سێهەمدا نەڕکەکانی خۆیان تەواو کرد، هەرچی گوندی ناوچه‌کانی
سەنگاو و باشووری گەرمیان هەبوو تەختکران، بۆ سوتندیش تاقە
گوندیکی تیا دا نەما، ئەو هێزە پێشمەرگەیه‌ش که بەناو بەرگری دەکرد
دواتر تێکشکێنران چونکه سوپا هێزەکانی خۆی دوو ئەوه‌نده زیاد کرد و
چەک و تەقەمەنیه‌کی بێ ئەندازەیی خسته بەر دەستیان.

پۆتمی عێراق دواي دەستگیرکردن و ڕاگوتزانی خەلکی ئەو ناوچه‌چانە
هەلسا بە ئەنجامدانی هەلمەتێکی ڕاگەیانندن و ڕه‌ویاگەندەیی بەربلاو که‌وا
ئەوانەیی دەستگیر کراون (تێکدەرە ئێرانیه‌ گێراوێکان) و بۆ ئەم
مەبەستەش هەلسا بەوێنە گرتنی خەلکە گێراوێکە و نیشاناندانیان لەسەر
شاشەکانی تەلەفزیۆن بۆ ماوهی چەند هەفتەیه‌ک و دووبارە لێدانه‌وه‌ی
فیلمەکە. تا ئەو کاتەیی ئەنجومه‌نی ناسایشی نەتەوه‌یی (مجلس الامن
القومي) عێراقی بە نووسراوی (نهیینی و شەخسی) ژمارە ل. ش. د/
۳۷۹ لە ۲ مایسی ۱۹۸۸ بۆ وه‌زارەتی ناوخۆ له‌گەڵ وێنەیه‌ک بۆ لێژنەیی
کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومه‌نی سەرکردایەتی شۆرش بەرتۆدەبەرایەتی
ناسایشی گشتی (مديرية الامن العامة) گله‌یی و گازانده‌ له‌وه‌ ده‌کات که
نیشاناندانی ئەو فیلمانە زبانه‌خشه‌ و ڕه‌نگه‌ بێتته‌ هۆی ئەوه‌ی که خەلکی
هەلوێست وەر بگرن و خۆشانندان دژی حکومت ساز بدەن.

شال و مگانس نغفالی چوارهم: هيرش بۆ سر دۆلى زىيى بچووك له ۳ تا ۹

مايس ۱۹۸۸ (۱)

دواى نهوى له نهنفالى سىيه مدا رژيم توانى ناوچهى گهرميان به ته و اوى داگير بكات و گوند و ديهاته كانيش سمرتا پايا خاپوور و ويران بكات و نزيكەى (۳۰) هزار كهيشى لى بى سەرووشين بكات، دوو ههفته دواى نهوى له ۳ مايسدا رژيم شالاوئىكى تری دەست پيكرد بۆ سەر ناوچه كانى دۆلى زىيى بچووك كه له چەند شارۆچكە يەكی وەك (ناحیهى ناغجه لەر و تهقتهق و ريندار و هەندىك گوندى وەك) عەسكەر و گۆتەپە و گونده كانى دەشتى كۆتە) پيكر دیت.

له نهنفالى چواره مدا سوياى عىراق و رەى زۆر بەرز ببۆوه نهویش دواى نهوى له ۱۷ و ۱۸ نيساندا توانى له هيرشئىكى پيچه وانهى بهر فراواندا كه واهيان هزار كەس بوونه قورباني، نيمچه دوورگەى فاو لىژير كۆنترۆلى نيران بسەنئتهوه و دواتر نيران ناچار بكات كه بيته سەر ميژى گفتوگو لەسەر راگرتنى شەرى هەشت ساله رەزاهەندى دەربەریت.

له رۆژى ۳ مايسدا كه رۆژئىكى به هارى جوان و دلگير بوو گوندى گۆتەپە. (* كهوتە بەر هيرشى ناسمانى فرۆكه كانى رژيم، پيش گۆتەپە، گوندى عەسكەر كه چەند ميليك لهو دوور بوو كهوتە بەر شالاوى پۆليك له فرۆكهى ميكر و بۆمباران كرا، لەم هيرشەى فرۆكه كاندا هەشت تهقينهوه

---

(۱) بۆ زياتر زانبارى بهوانه MEW، سەرچاوى پيشوو، لاپەر (۳۰۳ تا ۳۳۶).
(*) گۆتەپە، وشە يەكى توركيبه و ماناى گردى سەوز دەرگە يەنى، گوندىكى (۳۰۰ تا ۵۰۰) مالى دهبوو، نيمچه شارۆچكە يەك بوو دوو مزگەوت و قوتابخانه يەك و نهخوشخانه يەكى تيدا بوو، كارباشى بۆ راكيشرا بوو، خاكئىكى به پىتى هه بوو، چەندين كىلگەى بهرهمى گەنم و جۆ و توتن و لۆكە و بهرهمى ديكەى تيدا بوو، خەلكى ئەم گونده بهرامبەر به زەهر و زەنگى رژيم زۆر خۆراگر و به توانا بوون.

پروی دا و دووگه‌لی سپی چوود به‌رزایی ناسمانه‌وه، بۆنیککی خوۆشی
 ناعناعی لیتهات، لهم کاته‌دا نه‌و بایه‌ی که له باشووری رۆژه‌ه‌لاته‌وه هه‌لی
 کردبوو، به‌ره‌و گوندی (حه‌یده‌ر به‌گ) رایمالی که چه‌ند میلیتک له‌وی دوور
 بوو بووه هۆی کوشتنی (۹) که‌س، هه‌ر نه‌و ده‌مه‌ش نه‌و پیتشه‌رگانه‌ی که
 له‌وی بوون ده‌ستیان کرد به‌لیتدانی ده‌رزنی نه‌تروپین له‌و که‌سانه‌ی که به‌ر
 گازه‌که که‌وتوون، به‌کاره‌یتنانی نه‌م چه‌کی کیمیاییه سه‌ره‌تای
 ده‌ستپیکردنی نه‌نفالی چوار بوو.

کاتزمیر (0.۴۵) ده‌قیقه‌ی نێواره‌ی هه‌مان رۆژ له‌لایه‌ن شه‌ش فرۆکه‌ی
 عێراقیه‌وه گوندی گویته‌په‌ش که‌وته به‌ر هێرش کیمیایی، نه‌وانه‌ی نه‌و
 بۆردومانه‌یان بینیبوو وینه‌ی بۆردومانه‌که به‌وه دیاری ده‌کن، که دوا‌ی
 ته‌قانه‌وه‌ی بۆمه‌کان ده‌نگه‌کانیان نه‌وها زل نه‌بووه و بۆنی سیریش هاتوه،
 هێزه‌کانی پیتشه‌رگه نامۆژگاری خه‌لکه‌که‌یان کردبوو که له‌ کاتی
 کیمیاباراندا پرووه‌و رووباره‌که هه‌لین و دهم و چاوی خوێان به‌هه‌ر
 ته‌ریکه‌ن که نه‌وه‌ش خوۆشه‌ختانه بووه هۆی ده‌رباز بوونی کۆمه‌لیتک خه‌لک
 له‌و کارساته‌دا.

به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا نزیکه‌ی (۳۰۰) لاشه له‌ قوربانیانی چه‌کی
 کیمیایی نێژراوه هه‌روه‌ها له‌به‌ر نه‌وه‌ی بۆمه‌لیتک که‌وتبووه ناو رووباره‌که.
 ببووه هۆی نه‌وه‌ی که چه‌ند لاشه‌یه‌ک له‌ رووباره‌که بدۆزرتیه‌وه نه‌وه وێرای
 پر بوونی زینیه‌که له‌ هاسی مردار بوو. زۆربه‌ی نه‌و خه‌لکه‌ش که هه‌لاتبوون
 که‌یشتنه چاره‌نووسیتکی مه‌رگه‌ساتیه‌وه، به‌ته‌نها ۵۰ خێزان له‌ خه‌لکی
 عه‌سکه‌ر له‌ به‌یانی ۴ی مایسدا له‌لایه‌ن هێزه‌کانی پڕتیمه‌وه له‌سه‌ر جاده‌ی
 سه‌ره‌کی گیران و به‌ره‌و رۆژه‌ه‌لات گوتێزانوه بۆ کۆمه‌لگه‌ی سوسی، دوا‌ی
 کیمیابارانکردنی گونده‌کان و وێرانکردنیان، به‌شێوه‌یه‌کی له‌ناکاو و
 کتوهردا ناوی زۆی خێرا زیاد کرد، دیاره نه‌وه‌ش یه‌کتیک بوو له‌ فرتو فیتله
 هه‌ره زۆره‌کانی پڕتیم بۆ نه‌وه‌ی به‌سه‌ر کورددا زال بیت، پڕتیم لهم کاته‌دا
 ده‌رگاکانی به‌نداوی دوکانی کردبووه نه‌ویش بۆ پێگه‌گرتن له‌ هه‌ر

هولدنایتیک بۆ پهرینه‌وه له ڕووباره‌که به‌نیازی هه‌لاتن و دهریاز بوون.

دوای هیرشی زه‌مینی سوپا بۆ گونده‌کان و کاولکردنیان، نه‌و لاشانه‌ی که به‌هۆی گازبارانه‌که‌دا مابوونه‌وه و خه‌لکه‌که به‌هۆی ڕاکردنیان نه‌یان‌توانیوو بیانشارنه‌وه، له گۆپی به‌کۆمه‌ل که به‌شۆقه‌ل له‌لایهن سوپاوه بۆیان لیدرا نیتران.

دوای نه‌وه‌ی خه‌لکی نه‌و ناوچانه گونده‌کانیان وێرانکرا، ڕوویان کرده نه‌شکه‌وت و ده‌شت و لیتره‌واره‌کان، نه‌ویش به‌مه‌به‌ستی خۆ‌خه‌شاردان و ڕزگار بوون له‌ توونی مهرگ و به‌رداشی کاره‌ساتی به‌لام ڕۆژیم به‌شوتنیاندا چوو گه‌لیک ناواتی دهرنده‌ی دژبان نه‌نجام دا که له‌ میژووی مرۆقایه‌تیدا مه‌حاله‌ تاوانی وا ڕووی دابی. «له‌وانه‌ش سووتاندنی دوو پیره‌میتردی ته‌مه‌ن ۷۰ ساله‌ی گوندی موخه‌ره‌س که ۱۰ میل له‌ ڕۆژه‌لاتی ته‌قته‌قدایه دوای کوشتنیان له‌ نه‌شکه‌وتی (بزن)‌ی شاخی گۆپ ڕه‌حمان».^{۱۱}

له‌م نه‌فاله‌دا لای که‌م ده‌ دواژه‌ هیزی یه‌که‌ی سوپای جیا جیا له‌ چهند لایه‌که‌وه هیرشیان ڕۆژده‌ سه‌ر ناوچه‌کان و له‌یه‌ک کاتیشدا، دوای نه‌وه‌ی ڕۆژیم هه‌ردوو گوندی گۆته‌په‌ و عه‌سکه‌ری وێرانکرد، هه‌ندیک له‌ هیزه‌کانی سوپا له‌ کۆیه‌وه به‌ره‌و گونده‌کانی لیواری باکووری زتی بچووک ڕۆشتن، به‌شیککی دیکه‌ که له‌ باشووره‌وه مۆلی خواریدبوو له‌ سوستی و چه‌مچه‌ماله‌وه پیشه‌رویان کرد و دوو هیزیش له‌ ته‌قته‌وه دهرچوون، یه‌کیکیان بۆ باکوور ڕووه‌و کۆیه‌ نه‌وی دیکه‌ش له‌ زنی په‌رییه‌وه بۆ ناوچه‌ی شیخ بزینی (به‌گۆیه‌ی ڕاپۆرته‌کانی فه‌رمانده‌ی فه‌یله‌قی یه‌ک ته‌نها له‌ چپای ته‌که‌لتوو به‌رگریه‌کی توندی سوپا کراوه نه‌گه‌ر نا له‌ زۆریه‌ی جیگاکانی تر به‌رگری زۆر لاواز هه‌بووه، هه‌روه‌ها له‌ سوستی له‌ چه‌می ڕێزان له‌ گونده‌کان به‌ره‌له‌ستی سوپا کراوه وه‌ک گونده‌کانی سوورقاوشان و عه‌ودالان و که‌له‌به‌ش که پاشتر وێرانکران، گوندی ته‌لانیس سووتیترا،

---

(۱) مه‌لا شاخی، نه‌فالی خاله‌خان، ج ۱، سلیمانی، ۲۰۰۱، لاپه‌ره (۵۲).

دۆلی چەمی پێزان لە نیواری ۴ی مایس بە تەواوی کپ کرا و لە ۶ی مانگ تەواوی ناوچەکە لە لایەن سوپاوە دەستی بە سەر داگیرا و زۆریەکی خەڵکەکە لە شوونبزر کران، دوو رۆژ دواتر واتە ۸ی مانگ سوپا کوتایی بە شالاری چوارەم هینا). (۱۱)

بە دەرژایی زتی بچوووک لە هەردوو لادا بە تەواوی کاول و وێرانکرا، ئەوانی لای باکوور کە مەتر پێگای دەرێز بوونیان بۆ پەخسا و زۆر بە خرابایی بەر شالاوێکە کەوتن و نزیکە ۱۶۸۰ هەزار و شەش سەد و هەشتا کەس ناوئوس کراوە کە بێ سەروشین کران لە گوندەکانی (کلێسە، بۆگد، کانی نیی، قزلوو، کانی هەنجیر، گۆمەشین) هەروەها سەدانی تر لە گوندەکانی (گلناغاج، گرەخەبەر، جەلمۆرت، قەسرۆک، قامیشە) هەمان چارەنووسیان هەبوو، بە پێی راپۆرتی دەسووس ژمارە (۸۲۸۰) ی ۶ی مایسی ۱۹۸۸ لە فەرماندی فەیلەقی یەکەو بە ئەرەبە لایاتی سوپا زانیاری ئەوەی تیا داوە کە خەڵکەکە چەندیان نافرەت و مندال بوون، بێجگە لە سی و حەوت تێکدەر، راپۆرتەکە تێبینی ئەوەی داوە کە ئەوانەکی ئەو رۆژە لە نزیک تەقەتق خۆیان بە دەستەو داوە ۶۰ پیاو و ۱۲۹ نافرەت و ۳۹۶ مندال بوون. (* هەرچی شتی بە نەرخیش هەبواوە ئەو لە خەڵکەکەیان دەسەند، مال و سامانیشیان بە تالان بردن و خانووەکانیشتیان گم تێبەردان، لە یەکێک لە گوندەکان لە سەر دزی و تالان و لێسەندنی پارە و زێر و خشل جاشتیکی ناپەزایی دەربریبوو، ئەفسەریکی سوپاش بە تەوڕەدی پیتی وتیبوو ئەو خەڵکانە بۆ کوشتن دەبردێن. ناتوانن پارە و نالتونەکانیان لە گەل خۆیان ببەن، چونکە یاسای دەولەت دەلێت دەبێ ئەمانە لە ناو ببردێن. سەرەرای ئەوە جاشەکی چەککرا و موستەشارەکش پیتی گوت، ئەمە قانونی دەولەتی نێمەیه و تۆ ناتوانی هیچ شتی بکەیت.

(۱۱) د. رەشاد میران، م. یوسف دزدی، سەرچاوەی پیشوو، لاپەرە (۳۵)...

(* هەمان ئەو زانیاریانە لە ئەنفالی قەرەداغ لە لایەن فەرماندی سوپاگانەو بە ئەرەبە لایەنی بەرز نێردراوە، بڕوانە ئەو بەلگەنامەکی کە لە پاشکۆی ئەم کتێبە هەیە.

پاش نه‌وی سویا به‌درندانه‌ترین شیتوه گونده‌کانی ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ته‌قته‌قی و‌یران کرد و ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لکه‌که‌ی سه‌رنگوم کرد نینجا پرووه و ديهاته‌کانی ناو شوان و نه‌و (٧٦) هفتاو شەش گونده‌ بۆوه که له مانگی (١٠)ی سالی ١٩٨٧ چه‌ندینیان پرووختنرابوو، خه‌لکه‌کانیشیان بۆ کۆمه‌لگه‌ زۆره‌ملیکانی داره‌توو و به‌سه‌لاوه‌ی نزیک شاری هه‌ولپه‌ر راگویتنرابوون.

زۆر له گونده‌کانی ناوچه‌ی شوان نه‌بووبوونه (ناوچه‌ی رزگارکراوه‌کان) نه‌ویش له‌به‌ر باری جوگرافی زه‌ویه‌کانیان که تا راده‌یه‌ک له ناستی نزمی دابوو، نه‌و ناوچه‌یه‌ هه‌ر جاره و له‌ژێر ده‌سه‌لاتی یه‌کیک دابوو. جارێک پیتشمه‌رگه، جارێکی تر هیتزه‌کانی رۆژیم، هه‌روه‌ها ببوووه مولگه و جیتگای سه‌دان له‌و که‌سانه‌ی که له رازده‌ی سه‌ربازی هه‌لاتبوون، گوندی ده‌لۆی ناو شوان که خۆی هه‌شتا مالیک ده‌بوو نزیکه‌ی په‌نجاشه‌ست سه‌ربازی هه‌لاتووی لی بوو، نه‌م گونده‌ پیتشتر دووجار تینکدرابوو دووباره‌ دروستکراوبۆوه، جاری یه‌که‌م له سالی ١٩٦٣ و جاری دووه‌م سالی ١٩٧٦، رۆژی ٥ی مایس شالاه‌وه‌کانی نه‌نقال که‌یسته نه‌و گونده‌ که پیتشتر به‌شیتوه‌یه‌کی چه‌رپه‌ر به‌موشه‌ک و تۆپ و هه‌لیکۆپته‌ر بۆمباران کران. دواتر هیتزی تابه‌تی ٧٧ و هیتزی زه‌مینی پیتشه‌روییان کرد، هه‌ندیک هه‌ر له ماله‌کانیاندا کوژران، له‌م هیتشه‌دا بیست و هه‌شت که‌س گیران و بی‌سه‌روشین کران.

(راپۆرت و به‌لگه‌نامه سه‌ربازیه‌کان (١٣٨) سه‌د و سی و هه‌شت گوندیان باس کردوووه که له نه‌نفالی چوار سووتینراون و پرووختنراون و پاکتاو کراون سه‌ره‌پای نه‌م و‌یرانکاریه‌ی گونده‌کان هه‌زاران ژن و مندال و پیر و که‌نجیش شوونبزر کراون، به‌پیتی خه‌ملاندنیک زیاتر له ٢٥٠٠ دوو هه‌زار و پینج سه‌د که‌س له ده‌شتی کۆبه و (٣٠٠٠) سێ هه‌زاریش له ناوچه‌کانی شیخ بزینی و قه‌لاستیکه و ناو شوان شوونبزر کراون).^(١١)

(١١) د. ره‌شاد میران، م. یوسف دزه‌یی، سه‌رچاره‌ی پیتشه‌رو، لاپه‌ره (٣٧).

لهم شالاوهدا وهكو شالاوی پيشوو (سييمه) سياسه تي كۆكرده وهی
 خهلك په پرهو كراوه، كه چهندين شوئنيان ده كرده مه لبه ندى مامه له و
 تاوتوت كړدى خهلكه كه بۆ له يه كتر جيا كړده وه و راگوتزيانان بۆ شوئني
 ناديار، پتر له سى مه لبه ند بۆ ده ستگير كراوان ناماده كرابوو، گير اوه كاني
 گوتمه شين و گونده كاني ديكه ماوهی سى رۆژ له ههر مۆتهی لای كۆبه
 هيشترانه وه، ههروه ها خهلكی ده ربازيووی كيميا بارانه كهی ۳ مایسی
 گوپته په و عهسكه ريش، كۆمه لگهی ته كيهی لای چه مچه مال يه كهم
 قوناغی راهه ستانيان بوو، كه به نيشا ده گوازانه وه، ههروه ها ناحيهی
 ته قته قيش مه لبه نديكي گرنگ بوو كه نزيكهی (۱۰۰۰۰) ده هزار
 كه سی له گير اوانی باكووری زتی بچووكيان بۆ گواسته وه، پاشان به پتی
 قسهی چهند شایهت عه يانتيك كه خۆيان بينويانه خهلكه كه يان رهوانه ی
 نامريه ی كۆبه كړدبوو كه قه لايه كی سه ربازيه وهك چهندين قه لای لهم
 چه شنه له وئ خهلكی گير او ی پتر له ۱۲ دوازه گوندى ههردوو لای زئ
 به ند كراون، پاشان ژن و پياو لينك جيا كراونه ته وه و رۆژى پاشتر بۆ
 شوئني ناديار گواستراونه ته وه شوئنيكي تريش كه سه دان خهلكی تيدا
 كۆكرا بۆه شوئني به ختيو كړدى ناژه له بوو، ليتره هيچ ليكۆلینه وه له گه له
 خهلكه گير اوه كه نه كراوه، له بهر كه می ژماره ی سه ربازه كانيش نه تواناوه
 ژن و پياو جيا بكرته وه. شالاوی نه نفالی چوارهم و ترای زه ره دری گيانی كه
 به سه دان كه سی تيايدا شوونبزر كران، هاوكات زه ره روزيانتيكي مادی
 زۆريشى ليكه و ته وه چونكه هه موو مال و مولكي خهلكه كه تالان كران و
 عه قليه تی شوئنيستی رژيميش به حه لال و ره وای زانی.

شالووی نئفالی پینجیم و ششم و دهم

دۆلی نیو چیاکانی شه قلاوه و رواندز له ۱۵ی مایس تا ۲۵ نابی ۱۹۸۸. (۱۱) دواي ههفتهیهك له كۆتایی هاتنی شالووی نئفالی چوارهم كه تیايدا رژیم زۆریه ی زۆری خاکی كوردستانی داگیر كرد و گوند و دێهاته كانیشی وێران كرد و خهلكه كەشی شوونبزر كرد، نهم جارەیان هیرشی كرده سەر دۆله سخت و دژواره كانی ناوچهی شه قلاوه و رواندز. له ناوه راستی مایسی ۱۹۸۸ شالاووه كانی نئفالی گهیشه باليسان و دۆله كانی دهرووشتی كه به توندترین شیوه له لایهن سویاوه بۆزدومان كرا، بهلام خهلكێكی زۆر وهكو شالاووه كانی نئفالی پێشوو دهستگیر نه بوون و شوونبزریش نهكران، چونكه نهو دهمه ناوچه سنوورییه كانی پارێزگای ههولێر چۆل بوون و دانیشتوانی كوردیان له دوو ههلمهتی راگواستن یه كه میان له سالانی ۱۹۷۷-۱۹۷۸ و دووهمیش له سالانی ۱۹۸۳-۱۹۸۴ دا راهالیبوو، ههروهها دۆله كانی باشوور و باشووری رۆژههلاتی رواندز خهلكه كەیان به زۆری چۆلیان كرد پاش هیرشه كیمیاییه كانی نیسانی ۱۹۸۷.

كاتژمێر ۶ی نیواوهی ۱۵ی مایسی ۱۹۸۸ كه دوا رۆژی مانگی رهمه زان بوو خهلكی خۆیان بۆ جهژن ناماده كردبوو، كه پهلاماری سویا دهستی پێكرد، فرۆكه كان زۆر به توندی گونده كانی (وههزی، نازه نین، كاموسهك، نەسپیندار، عهلیاو، سماقولی، بۆنی)یان كیمیاباران كرد، به تهنیا له گوندی وههزی ۳۶ كەس كوژران، گوندنشینیکی ههههه له لایته: كاتی به هاواری خهلكی وههزی چووین، چوار پینج كەس له رەزێكی نزیکي گوند له ناو زینگدا بوون و گیانیان دهدا، سێ كەشیش مردهبوون، كه گهشتینه ناو گوندهكه دهبینین خواردن له ماله كاندا هیشتا له سەر ناگره،

---

(۱) بۆ زیاتر زانیاری له سەر نهم هیرشانه برهوه MEW، سه رچاوهی پێشوو، لاپه ره (۳۶۱-۳۳۹).

چەند نازدەل لە ناو دەردار بێوونەوه. نافرد تێکیش فرۆکەکانی بینیوو کە بۆمبەکانیان هاوئێستبوو وەرئ، نافردەتە کە دەنگی بۆمبەکانی لا وەکو دەنگی نۆتۆمۆتیلێک بوو کە زۆر بەخێرایی بڕوا و لەناکاو پێ بنی بەبێتکەوه، پاشان لە ۲۳ی مایسدا شەپۆل شەپۆل فرۆکە بۆمبێ کیمیاییان باراندە سەر بەالیسان و هیران و دۆلەکانی دیکە ی دەوروبەریاندا، پەلامارە کە زۆر سەخت بوو نەوهش بوو هۆی کۆژرانی هەندێک لە پێشمەرگە کە بنکە و بارەگاکانیان لەوێ بوو.

لە دوای ۲۰ی مایس سوپای عێراق لە چەند قۆلێک هێرشی کردە سەر ناوچەکان، قۆلی یەکەم بۆ گوندی گەرەوان کە نیازی شاخەکانی دەوروبەری و هەندرتین و کارۆخ بوو داگیریان بکات. قۆلی دوو دەمیش لە ۲۳ی مانگ لە هەله موند بۆ وەرتی و زینی گەلی و سەری نەحمەدە دەری و جاوێل و دەرهله و کەلیته، کە ئیوارە ی ۲۳ی مایس گوندی وەرتی کیمیاباران کرد، بەلام قۆلی سێیەم لە سەر و چاود و بەنی هەریر و خەلیفان بەشێوەی بازەنێی بوو، نەم هێرشە نزیکە ی (۷۲۰) حەوت سەدو بیست خێزانی دەربەدەر کرد و مایشیان تالان کرا.

نەوانە ی لە نەنفالی پێنج دەستگیر کران یا خود خۆیان دا دەست هەندێکیان لە سەریازگە ی سەیلک و هەندێکیان لە گرتوو خانە ی نەمنی هەولێر شوونیز کران، بەلام هێزەکانی رژێم نەیان توانی وەکو لە نەنفالەکانی پێشوو توانیان پێگا لە هاوولاتیان ی مەدەنی بگرن تاو وەکو را نەکن، بۆیە زۆر بەیان پێگای ئێرانیان گرتە بەر، دیارە نەوهش دەگەرێتەوه بۆ سەرۆشتی جوگرافی ناوچە کە کە هەموو بەرنامە و مەرامەکانی پێشوی پووجەل کرددوه، بەلگە نامەکانی رژێم نەوه دەردەخەن کەوا شالاری نەنفالی پێنجەم سەرکەوتنی گەورە ی و دەست نەهێتاوه نەوهش لە بەلگە نامە یەکی دوور و درێژی سەریازی دەردەکەوی بە ناو نیشانی (شیکردنەوه ی عەمەلیاتی نەنفالی کۆتایی) کە راپۆرتیکە (لیوا روکن یونس محمد الذرب) فرماندە ی فیلەقی پێنج لە چەشنی (نەوه پەری نەهینی و شەخصی) (سەری

وشخصي للغاية). بۆ فرماندهى گىستىي سويى نار دووه.

راپورتته كه له ناوه رۆكدا پىنداچوونه وه به كى به كه فوكوله بۆ نه و په لاماره كه مته ركه ميهى كه له ناوچه كانى باكوورى ژيتر دهسته لاتی KDP دا له نيوان ۲۸ى ناب و ۳ى نه يلولى ۱۹۸۸ نه نجامدرا، وه كاتيك ديتته سه نه نفالى پىنجهم نه وه باس له رادده ددر دواخستنى پاك تا و كردنى كه رتى رواندز شه قلاوه دهكات، ههروهها وینهى زنجيره يهك له دواى يه كه كانى قوناغه كانى نه نفال وه بىر ديتته وه.

دواى نه وهى له ۷ى حوزه يران شالاوى نه نفالى پىنجهم كوتايى پىنهات رژيم خوى بۆ نه نجامدانى شالاوى نه نفالى شه شه م رت كخست، لىوا روكن نه لزه رب بهم جوړد پلانى نه نفالى شه شه م له نامه يه كى نه ينى و شه خسى ژماره ۱۴۷۵ له ۳۰ى مایسى ۱۹۸۸ بۆ سه رۆكايه تى دهسته ي نهرانى سوياروون ده كاته وه و دهنوسيت، پلان بۆ پرؤسيستى پاك كردنه وه دانرا به مبه ستى تىكشكاندنى تىكده ران له دۆلى باليسان و نالاندا، به لام دواتر له ۷ى حوزه يران داوا دهكات كه نه و پرؤسيستيه رابگيرت و شالاوه كهش دوا بخرت تا كاتىكى گونجاوتر و له بارترا، به لام سه رۆكايه تى دهسته ي نركان به نامه ي نه و په رى نه ينى و شه خسى خوى ژماره ۵۱۹ له ۷ى حوزه يرانى ۱۹۸۸ دا فرمانى دا نه خشه كه جيبه جيبكرت بۆ تىكشكاندنى تىكده ران له ناوچه كانى باليسان و سماقولىدا.

دياره هوى سه ره كى راگيرانى شالاوه كه نه و به رهنكار بوونه وهى هينى پيشمه ركه بووه له چياى كۆرهك و دهو ربه ريدا كه به رزيبه كه ي نزىكه ي ۷۰۰۰ متر ده بيت...

لايه نى هه ره گرنگى نه م شالاوه ي نه نفاله هاتنه ناوه و ده ست تيه و ردانى راسته و خوى سه رۆكى رژيمى عىراق سه دام حوسىن خويه تى، چونكه له بروسكه و نامه نه ينى سه كه ي جه نه رال نه لزه رب هاتبوو كه شالاوه كه دوو چارى گرفت و ناسته نگ بوو بووه، نه وه ته نه لزه رب له نووسينه كه يدا

بهردهوام دهبیت و دهلیت له راگه یاندنی نهینی و شهخسی ژماره ۱۴۶۷۱ له ۱۶ ی ته موزی ۱۹۸۸د له دیوانی سه رۆکایه تی کۆماره وه که دهسته ی نهرکانی سویا به نامه ی نهینی و شهخسی ژماره ۸۶۱ له ۲۰ ی ته موزدا ناراسته ی کردوه پشپان راگه یاندین که وا عه مه لیاتی نهفالی له دوا ی جهزنی قوریانه وه ده بی به گور و تینیکی زۆر تر و قه باره گه وره تر نه نجام بدریت...

به لام جهزنی قوریانیش تپه ری که چی هیرشه کان هه ر نه نجام نه ده ران، دواتر له کۆبوونه وه یه کی یاریده ده ری سه رۆکی دهسته ی نهرکان بو کاروباری عه مه لیات و به رپوه به ری جموجۆلی سه ربازی که له ۲۹ ی ته موزی ۱۹۸۸ له باره گای فیه لقی یه ک له که رکوک به ستره تیایدا به گوێری راگه یاندنی نهینی ژماره ۹۴۳ له ۲۹ ته موزدا عه مه لیاتی نهفالی شه شم و حه وته م دواخرا بو نه و کاته ی پتداویستییه کانی عه مه لیاته که دا بین ده کرتین.

مه ترسیترین و دژوارترین کات که خه لکی کوردستان تیایدا ژیا نه و ده مه بوو که شه ری نهران - عیراق را وه ستا که نه و کاته له سه رو به ندی ده ستپتیکردنی نهفالی شه شم و حه وته م بو، دوا ی نه وه ی له ۱۷ ی ته موزی ۱۹۸۸ نهران به یاری ۵۸۹ ی نه نجومه نی ناسایشی نه ته وه یه کگرتوه کانی، قه بو ل کرد و دواتریش له ۸ ی نابی ۱۹۸۸ به شتیه یه کی ره سمی شه ر را وه ستا، نه و بارودۆخه کاریگه ریکی نیگه تیفانه ی کرده سه ر وه و هیزی پشمه رگه، نه وه بوو پلانیک دا پتژا بو پاشه کشه کردن، چونکه هیزی پشمه رگه باش ده یزانی که سوپای عیراقی ده ستی به تال بیت چ کاریک به کورد ده کات نه وه بوو هیزی ناسمانی عیراق که وه ته هیرشکردنیکی زۆر سه خت و به هیز، به چه کی کیمیایی دیسان چیا و دۆله کانی باليسان، مه له کان، وه رتن، هیران، سماقولی کوتا، نه وانهی که له و ناوچانه بوون رایانکرد، موسته شاریک به خه لکه که ی راگه یاند که نه گه ر هاتو خویان به ده سه ته وه بده ن و چه که کانیا ن ته سلیم بکه نه وه نه وا به به ر لیبووردنه که ده که ون و حکومه ت لپیان خوش ده بیت.

نهوانه‌ی بهو بانگه‌وازه بر وایان کسرد و خستیان داوه ده‌ست و دواتر دانپیانیتکیان (اعتراف) بیه مؤزکردن که‌وا به‌راستی پیتشمه‌رگن هم‌موویان بیه سه‌روشوتین کران.

(له میانه‌ی شالاوی نه‌نفالی پیتنجه‌م و شه‌شهم و حه‌فته‌م زیاتر له (۲۵) گوند له ناحیه‌کانی خه‌لیفان و رواندز و خو‌شناو‌ده‌تی ویران کران که سه‌رجه‌م خیتزانه‌کانیان (۲۶۰۲) دوو هه‌زار و شه‌ش سه‌د و دوو خیتزان بوو هه‌روه‌ها ۲۴ قوتابخانه و ۵۲ مزگه‌وتی نهم گوندانه رووخیترا. نهمه‌ جگه له سووتاندن و فه‌وتاندنی سه‌دان دارگوتیز و داربه‌روو و ره‌ز و باخ که سه‌رچاوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی ژیترخانی نابووری نه‌وان بوون به‌ره‌و نه‌مان چوون).^(۱)

---

(۱) د. ره‌شاد میران. م. یوسف دزه‌یی، سه‌رچاوه‌ی پیتشو، لاپه‌ره (۴۳).

قوتناغی دووهه من نئفقال

شا[و]مکانی نئفقالی ههشتهم (نئفقالی کوتایی) نئفقالی بادینان ۲۵ تان ناب
تا ۱ نیلولی ۱۹۸۸ (۱)

وهستانی شهری عیراق - نیران پالپشتیکی گهوره بوو بو عیراق،
هاوکات ورد و تواناکانی هیزی سویای بو رادهیهکی زۆر بهرز کردهوه،
سهرکردایهتی رژیمی عیراق به پهله بوو تهواوکردنی پرۆسهی نئفقال و
کوتایی پنهینانی، علی حهسن نهمه جید له یهکتیک له کۆبوونهوهکانی
له گم له سهروک جاشهکان له هۆلی رۆشگیری و جهماوه له شاری ههولێردا
که فهرماندی ههردوو فهیلهقی یهکهه و پینجهه ناماده بوونه له نابی
۱۹۸۸دا به موسته شارهکانی وتبوو کهوا پهلاماری نئفقال نیستا له بادینان
دهستی پیکردوه که ناوچهیهکی شاخاوی باکووره و سهنگهه و قهلائی
مهحکهمی GDP ماسعود بارزانییه، بهلام به فهرمانی خودی سهدام
حوسین کوردی بادینان دوا مۆله تیان درایه که بگه پنهوه بوو پیزی
نیشتمانی، تیکدهران لهو ناوچهیه نهگهه خۆ به دهستهوه بهدن نهمه به بهر
زهیی دهکهون، شایهنی باسه یاداشتیک له لایهن نهمنی سلیمانی له ۱۱ی
تهموزی ۱۹۸۸دا درچوو بوو که چه سپاندنی نهم سیاسه ته نوتیهی
رژیمی ده رده خست سهبارهت به خۆ به دهستدانی تیکدهران، بو نهم
مه بهستهش نهمه جید چند خالیکی راگه یاندبوو که نهمانه بوون:

۱- نهو تیکدهری خۆی به دهستهوه ده دات و چه که کهی ده هینیتهوه و
نهودی که لهو ناوچانه ده گه پنهوه که تا نیستا پرۆسهی نئفقال
نه یگرتوتوه له هه موو تاوانیک ده به خسرئ، بهو تاوانانه شهوه که له
نه نجامی که مه ترخه می و هه لاتنهوه له خزه تهی سه ربارزی به ریا کراون.

۲- نهو تیکدهری بی چهک لهو ناوچانه ده گه پنهوه کهوا عه مه لیاتی

---

(۱) بو زیاتر زانیاری له سه ر نهم هیرشانه به روانه، MEW، سه رچاوهی پیشوو، لاپه ره
(۴۳۷ - ۴۸۹).

نه‌نفال نه‌یگرتوونه‌تمود له تاوانی چوونه پال تیکدهران و
که‌مته‌رخه‌می و هه‌لاتن ده‌به‌خسرت.

۳- نابج هیچ‌ت‌گه‌ره‌یه‌ک بخسرتیه‌ پتی ناو‌نووسین کردن له فه‌وجه‌کانی
به‌رگری نیشتمانیدا.

له راستیدا هه‌موو نه‌و به‌لتینانه‌ی که‌وا پرژیم له سه‌رده‌تای نه‌نفاله‌ود
دابووی بو‌ خو‌ به‌ده‌ستدانه‌وه، هیچیان جتیه‌جی نه‌کران و پرژیان لئ نه‌گیرا،
تەنانەت زۆر له هاولاتیان که به‌و په‌یمان و به‌لتینانه باوه‌ریان هیتا و خۆیان
دا به‌ده‌ست، چاره‌نووسیکی شووم پرووانی تیکرد و شوونیز کران.

دوای نه‌وه‌ی پرژیم قۆناغی یه‌که‌می نه‌نفالی ته‌واو کرد و، نه‌وه‌ی به‌سه‌ر
کوودی هیتا، له کوشتن و شوونیز کردن و تالان و خانوو و مال و پیرانکردن،
قۆناغی دووه‌می نه‌نفال ده‌ستی پیکرد که ده‌قه‌ری بادینانی گرت‌وه‌ سنووری
شالاری نه‌نفالی بادینان له روژنا‌واوه له زاخۆود تا نامیدی درێژ بو‌ود، له
باشوور و روژه‌لاتیشه‌وه شیخان و نا‌کرتی گرت‌وه‌، به‌هزاران که‌س له
هاولاتیان له ترسی کیمیا‌باران و بئ سه‌روشوتنکردن نا‌واره و ده‌ربه‌ده‌ر
بوون، بو‌ نه‌نجامدانی نه‌م شالادش جگه له فه‌یله‌قی پینجهم که‌ بنکه و
فه‌مانده‌یه‌که‌ی له شاری هه‌ولیر بوو چند به‌شیکیش له فه‌یله‌قه‌کانی سی
و شمش و حه‌وت له باشووری عیراقه‌وه گوازانه‌وه بو‌ نه‌وی. نه‌م نا‌وجانه
له‌ژیر ده‌سه‌لاتی هیزی پشمه‌رگه‌ی KDP دابوو، سه‌روشتی جو‌گرافی
سه‌ختی نا‌وجه‌که پیداوستی لۆجستیکی نا‌لۆز کرد‌بوو که مه‌رجه دابین
بیت بو‌ سوپایه‌کی نیزامی، به‌لام په‌لاماری دژ به‌ KDP له هه‌ندی سه‌روه‌وه
پته‌وتر و دارپژراوتر و راسته‌وخۆتر بوو له‌وه‌ی که بو‌ تیکشکانی PUK له
پیشوو سازکرا.

به‌ر له ده‌ستپیکردنی هیرشه‌کان هه‌موو نه‌و یه‌که و فیرقانه‌ی سوپا له
نزیک شاری ده‌وک که‌وته خو‌ ناماده‌کردن و چند شوتنیکی به‌بو‌مبی
هیشوویی بو‌ردومان کرد، له‌وانه‌ش گوندی سپنداری قه‌دپالی چپای گاره

که چند کهستی لى کوشت.

له نىواره به کی درهنگى ۲۴ى نابدا باره گای هیزی KDP له زیوهشکان که لقی به کی لى بوو (۱۰) بهر به کهم هیرشى کیمیایی کهوت و (۱۰) پیشمه رگه کوژران، بو به یانیش ۲۵ى ناب، فرۆکه جهنگیه کانی پرژیم له بهک کاتدا چند هیرشینیکی جیاجیایان دهستپیتکرد و به خهستی ناوچه که یان بۆردومان کرد، شایهت عه یانیک که لهو ناوچه پیدا بوو ده لیت: له هه مان شهودا کاتر میتر ۲، ۲۵ - ۲۶ / ۸ / ۱۹۸۸ دوانزه فرۆکه ی ستونی هیرشى کرده سر نهو ناوچانه و نامانجه کانیان بۆردومان کرد، مه بهستی سه ره کی پرژیم لهو بۆردوماندها بلاو کردنهو و چاندنی ترس و دلهراکتی بوو له نىوخه لکیدا ههروه ها ترسی نهوش هه بوو که وا پرژیم چه کی کیمیایی به کار به نیت، ههروهک پیشووتر له هه له بجه و قه ره داخ و باليسان به کار ها تیون، له م شهودا خیتزانه هه لاتوه کان نه وندنه زۆر بوون ته نانهت ریتگا به دى نه ده کرا). (۱۱) ههروه کو چۆن له قوئاغ و شالاو ده کانی پیشووی نه فال چه کی کیمیایی دژی ها ولاتیان به کار هیترا، به هه مان شتوه له دوا نه نفالیشدا نه م چه که کوکوژییه به کارهات که زه ره و زینانیکی گیانی زۆری لیکه و ته وه، گوندى برجینتی ناحیه ی زاویتته له ۲۵ى نابدا

(*) KDP له کوردستاندا چوار لقی هه بوو که کاروباری سیاسی و سه ربازیان له نه ستو گرتیو، زیوهشکان باره گای لقی به کی لى بوو، لقی دوو بکه که ی له دۆلى ساقوولی بوو و عه مه لیاتی پارێزگای هه ولیری له نه ستو گرتیو، لقی سى له گوندى جافه رانی قه ره داخه وه کاروباری KDP له پارێزگای که رکوکدا به پرۆه ده برد، لقی چواریش له ناوچه ی چوارتابوو به ریرسی پارێزگای سلیمانى بوو، جگه له چند لقیکی تر که له ده ره وه ی کوردستان بوو، ههروه ها KDP هه ندن هیزی تابه تیشی هه بوو وهک هیزی بارزان له رابات ناحیه ی میترکه سۆر. به روانه MEW لاپه ره (۴۳۹) چاوپه نکموتن له که ل هوشیار زیباری، واشتون دی. سی، ۷ى حوزبه رانی ۱۹۹۳.

(۱) رضا زبیر زیباری، الانفال والرحله الشاقه، مطبعه هاوار، دهوک ۱۹۹۵، ص (۸).

که‌وته بهر چه‌کی کیمیایی که له لایهن ههشت فرۆکه‌وه بۆمباران کرا نه‌وانه‌ی بۆردومانه‌که‌یان بینه‌وه ده‌گینه‌وه که بۆمه‌کان گه‌وال و دووکه‌لی نیتجگار گه‌وره‌یان له‌ی به‌رز بۆوه، یه‌که‌م جار سپی و ره‌ش بوون پاشان زه‌رد هه‌لگه‌ران به‌شینه‌وه‌کی ستوونی په‌نجاشه‌ست یارده‌ی له‌ ناسماندا به‌رزبوونه‌وه نه‌وجا دووکه‌له‌که به‌ناو دۆله‌که‌دا به‌لاو بووه‌وه و دوچاره‌ی نزم بۆه و به‌ناو گونده‌که‌دا تیه‌په‌ری و که‌وتینه‌ی بۆن کردنی گازه‌که. سه‌باره‌ت به‌بۆنه‌که‌ش وا ده‌گینه‌وه که له‌ سه‌ره‌تادا زۆر خو‌ش بووه، بۆونی سیو و شتی شیرینی له‌ ده‌هات، به‌لام زۆری یه‌ نه‌چوو که تال بووه و کاری کرده سه‌رده‌م و چاو و پیستمان له‌ناکاوه‌ها سه‌ه‌شان سواریبو.

چهنده‌ی میلیتیک له‌ باکووری برجینه‌وه، گوندی (تلاکرد) به‌هه‌مان شینه‌وه له‌لایهن فرۆکه‌کانی عیراق کیمیاباران کرا و چهنده‌ی که‌سیک تیایدا بوونه‌ی قوربانی و کوژران، هه‌روه‌ها هه‌ردوو گوندی (سپینه‌دارۆکه و به‌ر که‌فری) که له‌یه‌که‌تر نزیکن له‌لایهن دوو فرۆکه‌وه به‌خه‌ستی کیمیاباران کران، له‌ نه‌جمادا چوارده‌ی پيشمه‌رگه و هاوالاتیه‌کی مه‌ده‌نی کوژران.

به‌شینه‌وه‌کی گشتی نزیکه‌ی (۵۰) په‌نجاشه‌ گوند به‌ر خه‌ستهرین هه‌ترشی کیمیایی که‌وتن وه‌ک (وه‌رمیلی، بلیجانیی بانیتی، باوه‌رکا که‌فری، مه‌یرگه‌توی، هه‌ه‌شیکا، بیروژانا، دره‌ترشی، مه‌یزئ، سپینه‌دار، خه‌لیفو، گه‌رگه‌ش، گاره‌گو، گوژه، زه‌وه‌شکان، به‌لوتی، گه‌یزئ، زارکئ، ره‌زیکئ، سارتکئ، ماردینیا، شیرانه، یه‌که‌ماله، سواری، ناڤۆک و چهنده‌ی گوندیکی تر).

دیاره‌ی به‌سه‌دان که‌س له‌ نه‌جمای نه‌وه‌ی هه‌ترشانه‌ی که به‌چه‌کی کیمیایی کرانه‌ی سه‌ر گوندنشینه‌کان گیانیان له‌ده‌سته‌ی دا، زۆری نه‌وه‌ی قوربانیانه‌ش ده‌گه‌په‌ته‌وه بۆ هه‌وی نه‌وه‌ی که هه‌ردوو گازی خه‌رده‌ل و ده‌ماره‌ی گازی سیانید تیکه‌ل به‌یه‌ک کرابن، هه‌روه‌ها هه‌ندیک له‌ په‌سپۆران وای بۆ ده‌چن که‌وا له‌وانه‌یه‌ی ده‌ماره‌ی گاز (غاز الاعصاب) GIB که به‌گازی سارتیش ده‌ناسریت له‌وه‌ی هه‌ترشانه‌دا به‌کار هاتیه‌ت.

خه لکی نهم ده شهرد بهردو رینگای بیگوشا کانی ماسی هه لاتن، تا کاتژمبیر ۲ی شهوی ۲۵ - ۲۶ / ۸ / ۱۹۸۸ خه لکه که توانیان ددریازن، بهلام دواتر سویای عیراقی نهو ناوچانهی داگیر کرد و رینگای ددریازیوونی خه لکه که ی گرت.

باشترین شت که هیزی پیشمه رگهی KDP کردی نهو زنجیره شهرده بوو که تیایدا پیشمه رگهکان ههولیان دهدا کۆسپ و تهگه ره بخه نه بهر پیشمه روی سویا و خاوی بکه نه وه، بهلام فرۆکه کانی رژیم له دواي پیشمه رگهکان بوو ناچاریان کردن که نهو ناوچانه به جتی بیتلن له کۆتایی رۆژی ۲۶ی ناب شهر کۆتایی پیتهات، بهلام ناوچهی بادینان به ته واوی له بهر ده بیانی ۲۸ی نابدا داگیر کرا.

له نهجامدا ددیان ههزار خه لکی مهدهنی ناواره و ددره ده روی تورکیا بوون نهوانی تریان له ماله وه دهستگیر کران، یان پاش ماو دیه کی کم خۆیان به دهسته وه داو دواتریش شوونبزر کران.

(ههر له ۲۶ی مانگدا نهو خه لکه له سه ر سنووری تورکیا گیرسایه وه، دهسه لاتدارانی تورک سه ره تا نه یانه یشت خه لکه که بچه ناو سنووری تورکیا، بهلام دواتر ناچاربوون که رینگایان بدن، نزیکه ی ۶۵۰۰۰ تا ۸۰۰۰۰) ههزار کهس توانیان بچه ناو تورکیا وه، نهویش دواي نه وهی خه لکه که فشارتیکی زۆریان خسته سه ر جه ندرمه و سه ربازه کانی تورک که بووه هۆی نه وهی لیسه و له وئ چهنه پتکدادانیتکیش له نیوانیاندا پروو بدات، خه لکه که ترسی نه وه شی هه بوو که رژیمی تورکیا ته سلیم به عیراقیان بکاته وه، دواتر له و که مه پانه ی که بویان دروستکرا نیشته جتی کران، ههروه ها خه لکی کوردستانی باکوور یارمه تییه کی زۆری خه لکه ناواره بووه کانیان دا و زۆر له مهینه تی و خه مه کانیان ره وانده وه).^(۱)

(۱) عملی بهندی، نهفالا کرنا به هدینان، چ (۱) چاپخانهی خه بات، دهوک، ۲۰۰۱، لاپه ره (۶۷).

نهوانه‌ی خزیان دا ده‌ست سویا یان ده‌ستگیر کران، زۆریه‌یان به‌ره‌و چاره‌نووسیکی نادیار رۆشتن، سه‌بارده‌ت به‌شونبزر کردنی خه‌لکی بادینان به‌زۆری په‌گه‌زی نیرینه‌ ده‌گرتته‌وه، به‌لام له‌ ناوچه‌ی دۆسکی له‌ گوندی کۆرفیتل نه‌فسه‌ریک (۳۵) سی و پینچ که‌سی له‌ ژن و پیاو گولله‌باران کرد.

نه‌فسه‌ریکی پێشوی سویای عێراق که‌ په‌که‌ی کۆلۆنیتله (عه‌قید) به‌ (MEW) ی را‌گه‌یاندوه‌ که‌ فه‌رمانیان بۆ هات هه‌رچی پێشمه‌رگه‌یه‌ بیانکوژین، ته‌نانه‌ت نه‌وانه‌شیان که‌ خۆ به‌ده‌سته‌وه‌ ده‌دن، هه‌روه‌ها نه‌و جوتیاره‌ مه‌ده‌نیانه‌ش که‌ له‌ ناوچه‌ی قه‌ده‌غه‌کراودا بوون هه‌ر پێشمه‌رگه‌ دانرابوون واته‌ ته‌واوی پیاوه‌ ته‌مهن (۱۵ تا ۶۰) سالیه‌کان، نه‌م فه‌رمانه‌ تا ناستی فیره‌که‌کان به‌نووسراوی په‌سه‌می دابه‌زیبوو نه‌فسه‌ره‌ په‌له‌ نزمه‌کانیش به‌زار (شفوی) ناگادار کرابونه‌وه‌، نه‌م فه‌رمانه‌ به‌لگه‌یه‌کی حاشا هه‌لنه‌گره‌ له‌سه‌ر حوکه‌می قه‌ره‌قوشی په‌ژیمی عێراق و نه‌نجامدانی سیاسه‌تی قه‌مکردنی (جینۆساید) گه‌لی کورد.

گولله‌بارانکردنی گه‌راوه‌کان له‌ نه‌نفالی بادینان به‌شپه‌وه‌یه‌کی به‌رچاو و ناشکرا نه‌نجامدراوه‌، نه‌وه‌ته‌ کاره‌ساتترین شپه‌وه‌ له‌ گوندی کوریمی رووی داوه‌ دوای نه‌وه‌ی خه‌لکه‌که‌ خۆی داوه‌ته‌ ده‌ست سویاوه‌ (۳۳) سی و سێ پیاو و کوپی هه‌ره‌زه‌کار که‌ ته‌مه‌نیان له‌ نیوان (۱۳-۴۳) سالی‌دابوو له‌لایه‌ن نه‌فسه‌ریکی سویاوه‌ که‌وا پێده‌چیت دوای قسه‌کردن به‌نامیتری لاسلکی هۆکی تۆکی فه‌رمانی پێدراوه‌ گولله‌بارانیان بکات، به‌م جوۆده‌ نه‌فسه‌ره‌که‌ له‌و جێگا‌یه‌دا ۲۷ که‌سیان له‌ گولله‌باران ده‌کات و شه‌شه‌که‌ی تریش ده‌رباز ده‌بن. له‌ گوندی میترگه‌توشدا به‌هه‌مان شپه‌وه‌ دوای نه‌وه‌ی خه‌لکه‌که‌ ده‌ستگیر ده‌کرت ژن و پیاو له‌ به‌کتری جودا ده‌کرتنه‌وه‌ دواتر نه‌و پیاوانه‌ی که‌ ته‌مه‌نیان له‌ ژوور پاژده‌ سالی‌دابوو ده‌سه‌بجی گولله‌باران کران.

نافه‌رتیکی گه‌راوی به‌ندیخانه‌ی سه‌لامیه‌ی شاری موسل که‌وا پێده‌چیت

نزيكهي (١٢٠٠٠) هزار بهندكراوي لڻ ٻوٻيٽ دهگير ته وه كه پيا وه كان
لهم بهنديخانه به به دهست و چاو به ستر اوي راپيڇي ناو نوتومزيتلي په نجه ره
تاريك كران و يو شوني ناديار بردران پاش ساو دهه كي كه م دهنگي
دهسپڙي گولله دهستي پيكره كه وا پيډه چيٽ كومه لكوڙيان كرده بن.

بهم جوړه شالاهه كانې نه نغال، به نه نغالي بادينان له ٦ / نه يلولي ١٩٨٨
كوټايي پيټهات، نه م نو به راسيونه قاتوقريه كوردستاني ويران كرده و
رڙيخاني نابوريشي له به نه چه وه هه لته كانده، نه نغال تاوانتيك ٻوو كه دنيا
بيډهنگي ليكره، به لام ميژو روډ او تيكي و ابو مه حاله كه له ياد بكرت.

نافرمت له کۆمهڵی کورد هواریدا

گه لێک جار و له زۆر شوێن و بۆنه دا نهم پرسیاره خۆی دووباره دهکاتهوه و له دواى بهرسئیکى زانستى و مهنتیقیانهش دهگهڕیت نهمیش نهوده بهۆچى نافرمتى کورد دووره پهڕتزه له گشت مهیدانهکانى راپهراندنى کاروباردا و وهکو پتویست نهیتوانیوه رۆلى سهرهکی خۆی له کۆمهڵگه دا ببینیت!؟ پهنگه وهلامدانه وهی نهم پرسیاره نهوهنده ناسان نه بیت پرۆشنگردن و شیکردنه وهی ناوه رۆکه کهى زۆر گوزارشت و مانا ههلبگریت، تهنا نهت وهلاندا نه وه کهى پتویستی بهورده کارى و لیکۆلینه وه هه بیت، له مه شدا میژوو وهک سه رچاوه رۆلى خۆی ده بینیت، چونکه پریشاژۆکردنى میژوو پیاچوونه وه پیایدا زیاتر وهلامه که مان بۆ ناسان دهکات. ناشکرایه رابردوو و دیرۆکی نه ته وهی کورد سه دان داستانى نه بهرد و قاره مانانه ی تیا دا تۆمار کراوه که تا وهکو نه مپروش هه ر به نهمرى ما وه ته وه، نافر تهیش شان به شانى پیا و تیا دا رۆلى به رچاوى خۆی له قوئاغه جیا جیاکانى نهم داستان و میژوو وه شکۆداره دا بینى وه و بونیاد نه رى نهم رابرو وه بو وه که تا کو نه مپروش نه ته وه که مان شانازى به و شیره نافر ته نه ی وینه ی خانزادى میرى سۆران و چه په خانى نه قیب و قه ده م خیر و له میژوو ی نه مپروشمان له غو نه ی له یلا قاسم و دا یکه نامینه و ده یان و ده یانى تر دهکات.

کۆمهڵگه ی کورده وارى کۆمه لێک بنه ما و تابه قه ندى خۆی هه به که له گه ل کۆمه لگه کانى تر لێک جیا ده کرى نه وه، بیگومان چین و توێژه کانى نه و کۆمه له ش هه ر یه که و به پیتی (نه رک و مافه کانیا ن) رۆل له پیتشکه و تنى نه و کۆمه لگه به دا ده بینن. نیتسه لیره دا با سه که مان (نافر ته) که وهکو توێژتیکى سه ره کی له بنیادنانى کۆمه لگه دا رۆلى خۆی ده بینیت و شان به شانى توێژه کانى تر هه لسه که وهت دهکات و بوونى خۆی تارا ده یه کی

باش له بواره جیاجیگانی ژياندا نواندووه و نیشان داوه.

نافره‌تی کورد هه‌ر له سه‌ره‌تاوه نافره‌تیکی زه‌حه‌تکیش بووه و گه‌لنی نه‌رکی له‌سه‌ر شانه وه‌ک نه‌وه‌ی که دایکه، مندال به‌خیتوکه‌ره، کارکه‌ره له‌نیو مال و ده‌روه، نیشی کشتوکال و بازرگانی و میوانداری و مه‌رومالات و گه‌لنی جار نیش و کاری پیوانیش ده‌کات، چونکه هیچ کاتیک هۆش و له‌شی نافره‌ت له‌هی پیاو که‌مه‌تر نه‌بووه به‌لکو بارودۆخه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌که وای کردووه که‌وا وه‌کو پاشکۆیه‌کی پیاو ته‌ماشا بکرتت و مامه‌له و سه‌ودای له‌گه‌لدا بکرتت بۆیه له‌م باره‌یه‌وه د. نوال سه‌عداوی ده‌بیژیتت: (هیچ به‌لگه‌یه‌کی زانستی بایلوژی و فسیۆلوژی له‌به‌ر ده‌ستدا نییه نه‌وه به‌مه‌لینتی هۆش و له‌ش و ده‌روونی نافره‌ت له‌هی پیاو که‌مه‌تره، به‌لکو نه‌م خه‌سه‌له‌ته که‌م لایه‌نه‌نه‌نزمیه‌یه‌ی له‌سه‌ری دا‌براه‌وه له‌ نه‌نجامی هۆکاره‌گانی نابووری و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌وه بۆی په‌یدا بووه.)^(١١)

جیاوازی سروشتیش له‌نیوان نه‌ندامه‌گانی له‌شی نافره‌ت و پیادا هه‌ر وه‌ک له‌نیوان گشت گیانه‌وه‌ه‌ران و زنده‌وه‌ه‌رانا هه‌یه لایه‌نی کزی و بی ده‌سه‌لاتی نافره‌ت نییه به‌لکو سیفاتی سروشتی و ته‌واوکه‌ری خه‌سه‌له‌ته‌گانی نیر و می ده‌رده‌خا.

نه‌گه‌ر که‌مه‌تیک بۆ دواوه به‌گه‌ه‌پینه‌وه‌ و شه‌ن و که‌ویکی بارودۆخی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری له‌و کاتدا به‌که‌ین و تیرپوانینیکی خیرا له‌سه‌ر په‌وشی نافره‌ت و په‌ۆلی له‌کۆمه‌لدا به‌خه‌ینه په‌روه‌وه نه‌وا نه‌و په‌استیه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وئێ که‌ نافره‌تی کورد وه‌ک زۆریه‌ی نافره‌تانی جیهان به‌ددریژایی میژوو گیرۆده‌ی بی مافی و جه‌ور و سه‌می کۆمه‌ل بووه، هیچ کاتیک خاوه‌ن ده‌سه‌لات و به‌ریاری کۆتایی تایبه‌تی خۆی نه‌بووه، به‌لکو هه‌میشه

(١١) د. نوال السعداوي، الانثى هي الاصل، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ص (١٨).

وهك پاشكۆيهكى پياو سهير كراوه و بيبهش كراوه له زۆر ماف و پتوهند بووه بههموو نمو دهسهلاتانهى كه له سهرى بووه و ههر ههنگه پانهوهيهك ياخود دهنك بهرزكردهوه و نارهزايى دهپرېنتيك بووه ته هۆى پرسوا بوون و دههكوتكردى تهنا ته دابرايشى له كۆمه لدا.

ناشكرايه كۆمه لگه ي كورده وارى له بنه رته دا كۆمه لگه يه كى لادى نشيني كشتوكالويه و پابه نديشه به كۆمه لتيك دابونه ريتى داسه پاو به سه ربا ، نافرته ي لادى نشين بووه ته قوربانى نم دابونه رسته كۆن و زهمه ن به سه ر چوانه ، بۆيه گيروگرفتى دواكه وتنى نافرته ي لادى نشين له كۆمه لگه ي كورده وارى له رووى رۆشنبيري و كۆمه لايه تى و راميارى و نابووريه وه نيشانه يه كى ترسناك بووه له به رده م رېبازى راپه رينى هاوچه رخانه ي سه رجه مى كۆمه لدا و كارى كردۆته سه ر هه موو لايه نه كانى ژيان و دواخستيشى له ره وتى به ره و پيشقه چووندا (چونكه دۆخى پاشكه وتن و پاشكه وترووى مانه وه ي نافرته زيان به مه سه له ي پيشكه وتنى كۆمه ل نه گه يه نى و رېبازتيكى زيانبه خشانه يه و پيچه وانه ي بيروباوه رى شوژشگيهرى و ديموكراتيانه شه ، بۆيه پتويسته نافرته له هه موو بارودۆختيكا له رووى تيزۆى و پراكتيك و مافه وه سه ربه ست بكرى بۆ نه وه ي گۆرانتيكى رېشه يى له ناخى كۆمه لدا به ربايتت و هاوكات بيتته پارسه نك و لايه نتيكى گزنگى مه سه له ي نه و رزگاربوونه گشتيه ي تيكراى كۆمه ل له رووى سياسى و نابوورى و رۆشنبيري و كۆمه لايه تيه وه).⁽¹¹⁾

دياره هۆيه كهش دده گه رته وه بۆ عه قليه تى پياوسالارى له كۆمه لگه ي كورده وارىدا كه تاوه كو نيستاش ناسه واره سلبه كانى به ناشكرا دياره كه بيتگومان (نه و سيسته مه ترسناكه - پياوسالارى - په يوه ست به كيشه ي نه وه كان و نوئى بوونه وديان پياو و نافرته به قه د يه ك دچه وسيتيته وه ، كه

---

(11) برهان قانيع ، بنچنه كۆمه لايه تيه كانى نافرته ي لادى نشيني كورده وارى ، به غدا ١٩٧٩ ، لاپه ره (٦) .

نەمەش پابەندە بەباری ڕۆشنبیری و ھۆشیاری کۆمەلایەتی و باری نابووری
ھەر کۆمەلگەیک). (۱۱)

بیگومان نەو سیستەمە ترسناکە، ھۆکارێکی سەرەکیشە بۆ داہرائی
تەواوی نافرەت لە ڕووی داھیتان و ئەفراندنیشەو، لە زۆربەی ھوارەکانی
ژیاندا، نەو تە سەرکۆتکردنی کۆمەلایەتی نافرەتی کورد وای کردووە کە
بیرکردنەویان پیاوانە بیت و لە کۆمەلگەیی پیاوسالاریدا نەویران باس لە
ھەست و خەون و خولیا ی خۆیان بکەن و بە بقی بزانن.

دیارە نەو ھەش زیاتر دەگەریتەو بۆ سەر ڕابردووی ژیاانی کورد بەگشتی
(چونکە ڕوون و ناشکرایە کە کوردستانی دا بک چۆن کراوە بە چوار پارچە
لە لایەن دۆژمنانی کورد و نەتەوێ کوردیش بەدریژایی مێژوو چەوساوە تەو
نەمەش بۆتە ھۆکارێک بۆ دروستکردنی چەندەھا داہونەریستی کۆنەپەرست و
دواکەوتووی لە نێو عەقڵیەتی کۆمەلای کوردەواری ھەر لە دێرزەمانەو،
بیگومان نەم داہونەریسانە زیاتر فشاریان خستۆتە سەر ڕۆلی نافرەت و
پووکاندوویانە تەو دووڕیان خستۆتەو لە ھەولدان و بونیادنانی
کۆمەلایکی پێشکەوتوو و زامکردنی دواڕۆژێکی ڕووناک بۆ نەو دەکانی
نیستا و داھاتوویان). (۱۲) ھەلبەتە نەم ڕەفتار و شتوازی کۆمەل جۆرێکە
لە جۆرەکانی نەخۆشی کۆمەلایەتی کە دۆژمنانی کورد ڕەگوریشیان لە نێو
ناخی مەرۆکی کورددا چەسپاندووە و ھەمیشە وایان لە کۆمەل کردووە کە
نافرەت بچەوسیتنیتەو و ھیچ مافێکی خۆی پێ نەدات تەنانەت لە خۆندن
و لە مەل دەرچوون و ھەتا مافی ھەلبێژاردنی ھاوسەریشی پێ ڕەوا
نەبیریت. بۆیە تاو ھەکو کۆمەل لە ھەموو نەو کۆت و زنجیرانەیی کە تیایدا
ناخراوە ڕزگاری نەبیت نەوا مەحالە نافرەت ڕزگار بیت و بتوانیت ڕۆلی

---

(۱) نەجات ھەمید، بازەنی قەدەغە کراوەکان... نەو مەرۆعی ناوی نافرەتە. گۆفاری
دەنگی نافرەت ژ (۱۵) سالی ۱۹۸۸، لاپەرە (۲۲).

(۲) شیلان مستەفا، نافرەت و ڕۆلی کاریگەری لە کۆمەلدا، گۆفاری قەدەچوێ ژمارە
(۵)، بەھاری ۲۰۰۰ لاپەرە (۳۶).

خۆی له کۆمه‌لگه‌دا بیهێت. بنیادنانی کۆمه‌لێکی تیگه‌یشتو و روژنفر ته‌نها نه‌رکی پیاو نییه‌ بێگومان ته‌نها به‌نه‌ویش ناگریت چونکه‌ پیاو و نافرته‌ ته‌واوکه‌ری یه‌کترن و هه‌یجیان به‌بێ نه‌وی تر ناتوانی هه‌ل بکات و نیشوکاره‌کانی به‌رته‌و بهات.

وه‌لێ راستیه‌کی حاشا هه‌لنه‌گر هه‌یه‌ ده‌بیت دانی پیا بته‌ین نه‌ویش نه‌وه‌یه‌ که‌ هه‌ر چه‌نده‌ باروودۆخی نافرته‌تی کوورد خراب و دژوار بووه‌ به‌لام به‌به‌راورد له‌گه‌ل چه‌ندین ولات که‌ ته‌نانته‌ نه‌ندامیشتن له‌ نه‌ته‌وه‌ یه‌که‌گرتوکه‌ن ده‌بینین ره‌وشی نافرته‌تی کوورد، له‌ رووی پێکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌که‌یه‌وه‌ زۆر باشتره‌ هه‌ر بۆ نمونه‌ له‌ زۆر ولاتان و ته‌نانته‌ و لاتانی ناوچه‌که‌ش نافرته‌تی بۆی نییه‌ به‌شداری له‌ هه‌لبژاردنه‌کان یا خۆی بۆ پۆسته‌ حکومی و په‌رله‌مانتاریه‌کان کاندید بکات.

(نافرته‌تی کوورد به‌حوکمی باری جوگرافی ناوچه‌که‌ و دابونه‌رتی خۆی هه‌میشه‌ شان به‌شانی پیاوان له‌ بواره‌کانی کار و گوزه‌ران و ژبان به‌رته‌و به‌رندا به‌شدار بوونه‌ و له‌ هه‌مان کاتیشدا رۆلی جوامی‌رانه‌ و به‌رچاویان له‌ نیداره‌ی کاروباری سیاسیدا نواندووه‌، نافرته‌تی کوورد له‌ شوێشی نه‌یلولدا پشت و په‌نای پێشمه‌رگه‌ بوو به‌لکو هه‌ر خۆشی شه‌ره‌فی پێشمه‌رگایه‌تی پێ به‌خه‌راوه‌ تا نه‌و کاته‌ی (بارزانی نه‌مر) فه‌رمووی: نه‌و نافرته‌تی نان بۆ پێشمه‌رگه‌ش ده‌کات هه‌ر پێشمه‌رگه‌یه‌).^(١)

سه‌رنجێکی خه‌راش بۆ رابردوویکی نزیک، ده‌بینین نافرته‌تی کوورد به‌ش به‌حالی خۆی له‌ کۆژی خه‌بات و تیکۆشاندا درتفی نه‌کردووه‌ و به‌لکو زۆر هه‌ولێ داوه‌ بۆ نه‌وه‌ی ده‌نگی بگاته‌ هه‌موو جیهان و بێ مافی و سه‌می خۆی رابگه‌یه‌نیت.

نه‌وته‌ (حه‌پسه‌خانی نه‌قیب له‌ بیست و سییه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م

---

(١) فه‌یه‌ل دێهاتی، کوورد له‌ سیته‌می نوێی جیهاندا، کووردستان، هه‌ولێر ٢٠٠١، لاپه‌ره‌ (٢٤٥).

چەندین جار نامەى تايپەتى ناردووە بۆ بارەگای يەکیتى نەتەوەکان لە جێف و تیايدا باسی نەو جەوروستەمە زۆرەى کردووە کە بەسەر کورد ھاتوون، نەو نامانە ئیستا بونەتە بەلگەى گرنگ بۆ لیکۆلینەوہى مێژووی نۆتى گەلەکەمان. ھەرۆھا مینا خانى ھاوسەرى پێشەوا قازى محەمەدى نەمر لە رۆژگارى کۆمارى مەھاباد دا جێگەى حەپسەخانى نەقیبى گرتبۆوہ وا دیارە خەرىکی دامەزراندنى يەکەم رێکخراوی نافەرەتان بوو). (١) باروودۆخى نەمژۆى کوردستانى نازادى دوای راپەرین تەکانىتىکى باشى بەرھوشى نافەرت لە رووی کۆمەلایەتى و نابووڤرى و سیاسى داوہ و بەلکو زۆریشى بەرہو پێشفە بردووہ، نەو ھەلومەرجەى کە نەمژۆ بۆ گەلى کورد رەخساوہ لەو نێوہندەشدا نافەرەتیش گەلیک دەرگای بەرھوودا کرانەوہ و لەو کۆت و زنجیرە بەقەفانەى کە تى ناخرا بوون دەتوانین بلتین رزگاربان بوو - نەگەر رزگاربوونىکى کاملیش نەبووبیت - نەمژۆ ھاوکات لەگەل پێشکەوتنى دنیادا و پەیدا بوونى عەولەمە نافەرەتانیش لە دنیاى تەکنەلۆژیا و رۆشنبیرىدا رۆلێکى دیاربان ھەبە نەخاسەمە بۆ بەرجەستەکردنى قەوارەبەکى تايپەت بەخۆیان لە گشت بوارە جیا جیاکاندا نەمە وێرەى بەشداریکردنىکى بەرچاو لە بواری رۆشنبیرى و سیاسى و کولتوریدا. رۆلێ نافەرەتى کورد نەمژۆ ھىچى لە رۆلێ پیاو کەمتر نیبە بەوہى کە نیوہى کۆمەلە و لە مەیدانى خەبات و تیکۆشان و زانیاریدا لە سەنگەرى پێشەوہیە.

نەمژۆ نەگەر سەبى داموودەزگای زانستى و رۆشنبیرى و بەرھەمیەکان بکەین دەبینن نافەرەت گەلیک بۆشایى لەم شوێنانە پر کردۆتەوہ، جا ج لە مەیدانى رۆشنبیرى و رۆژنامەگەرى بێت یا لە مەیدانى کۆمەلایەتى و بەرھەم ھێنان و زانیاریدا بێت، جگە لەمانە نافەرەتى کورد نەمژۆ دەھوێت لە حوکمرانى دەولەتى یاسادا بۆشایىەکان پر بکاتەوہ، نەوہتە لە پەرلەمان

(١) د. کەمال مەزھەر نەحمەد، نافەرەت لە مێژوودا، کورتە باسنىکى مێژوویى و کۆمەلایەتى، چاپخانەى الحوادث بەغدا / ١٩٨١، لاپەرد (٧٩).

و نه نجومه‌نی و دزیراندا نافرده‌تی کورد رۆلتیکی به‌رجاو و کاریگه‌ر له‌ه‌ووی یاسادانان و جیبه‌جیک‌کردندا ده‌بین و نیش و کارده‌کانیان مایه‌ی خۆش‌حالی و ریز لینگرتنه. لێرده‌دا پتویسته‌ ناماژه‌ به‌خالتیکی گزنگ بکه‌مین نه‌ویش نه‌وده‌یه‌ که‌ هه‌موو نه‌وانه‌ی باسمان کردن مانای نه‌وه‌ ناگه‌یه‌نی که‌ نافرده‌تی کورد گه‌یشتۆته‌ لوتکه‌ و ترۆپیک و هه‌موو شته‌کانی تایه‌ت به‌خۆی کۆنترۆل کردوو و نیت‌ر ته‌واو هیچ‌ که‌موکوپیه‌ک له‌ رێگای نه‌ودا نه‌ماوه‌، به‌لکو پتویسته‌ زیاتر هه‌ولی به‌رزکردنه‌وه‌ی ناستی هۆشیاری و رۆناکبیری خۆی بدات تاوه‌کو بیته‌ نه‌ندامتیکی کاریگه‌ری کۆمه‌ل‌بۆ‌دروستکردن و بنیادنانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی مه‌ده‌نی هاوچه‌رخ و به‌تیتگیشتن و رۆشنبیری خۆی ده‌بی‌ بزانی که‌ ده‌توانی رۆلتیکی سه‌ره‌کی بیستی له‌ گۆپنی باری کۆمه‌لایه‌تی و شارستانی نیتو کۆمه‌لگه‌ به‌پیتی بیرکردنه‌وه‌ی له‌ ماف و نه‌رکه‌ تایه‌تیه‌کانی.

هه‌لبه‌ته‌ نابین نه‌وه‌شمان له‌بیر بچن که‌ کۆمه‌لگه‌ی نیتوده‌وله‌تی به‌هه‌موو پتوه‌ره‌کانیه‌وه‌ له‌ هه‌ولی نه‌ودا بووه‌ که‌ مافه‌ بنچینه‌یه‌کان بۆ توێژی نافرده‌تان ده‌سته‌به‌ر بکات به‌بی هیچ‌ جیاکاریه‌ک نه‌وده‌ته‌ نه‌ت‌وه‌ ده‌که‌گرتوه‌کان رێکه‌که‌وتنه‌مه‌یه‌کی به‌ناوی جیاکاری دژی نافرده‌ت (التمیز ضد المرأة) مۆز کردوو که‌ تیایدا مافه‌کانی نافرده‌ت له‌ هه‌موو بواره‌کانی ژياندا هاتوو و جه‌خت له‌سه‌ر ده‌سته‌به‌رکردن و به‌جیه‌یتنانی کراوه‌ته‌وه‌، له‌ سه‌ره‌تای نه‌م رێکه‌وته‌دا هاتوو که‌ (مافه‌کانی مرۆڤ بۆ نافرده‌ت و کچان به‌شیکن له‌و مافه‌ جیهانیانیه‌ی مرۆڤ که‌ نابین ده‌ستیان لێ بدریت و به‌شیکنی جیا نه‌کراوه‌ن له‌م مافانه‌ و ته‌واو به‌شداریکردن و به‌یه‌کسانی له‌ ژيانی سیاسی و شارستانی و نابووری و کۆمه‌لایه‌تی و رۆناکبیری له‌ ناستی نیشتمانی و ناوچه‌یی و نیتوده‌وله‌تی و ریشه‌کێشکردنی هه‌موو شتیه‌کانی جیاکاری له‌سه‌ر بنچینه‌ی توخم دوو نامانجی له‌ پێشتری کۆمه‌لی نیتو ده‌وله‌تین).^(۱)

(۱) جیاکاری دژی ژن، ناوه‌ندی مافه‌کانی مرۆڤی نه‌ت‌وه‌ به‌که‌گرتوه‌کان، هه‌ولیر - ۲۰۰۰، لاپه‌ره (۳).

هر وهك باسمان كرد نافرته بههؤى فاكتهره كۆمهلايه تى و نابوورى و
سياسيه كانيشه وه دوچارى گه لىك كيشه و گىروگرفت بوونه ته وه و
به ده ستييه وه ده نالين كه گرنگترينيان نه مانه ن: (۱)

يىكهم: خرابى بارى نابوورى خيزان.

دووهم: نه بوونى رادهى رۆشنبىرى نافرته و نه خوئنده وارى كه نه مه خوئى
له خوئدا كيشه يه كه له بهردهم به رپوه بردنى خيزان.

ستىهم: جياوازيه كى زۆر له ته مه ندا له نيوان ژن و ميتردا، ههروه ها
په يره وى كردنى ديارده كۆمهلايه تيه دو اكه و توو دكاني تر وهك ژن به ژن و
گه و ره به گچكه و شيربايى و ژن به سه ره تيان و هتد...

چوارهم: به زۆر به شوودانى نافرته به بى ره زامه ندى خوئى، هه ره وهك
ناشكرابه له كۆمه لى نيمه دا هه تا نيتا نافرته ناتوانى هاوسه ر بو خوئى
ده ستيشان بكات به شيوه يه كى سه ره به ست.

پينجه م: نه بوونى رادهى رۆشنبىرى سىكى (الثقافة الجنسية) له نيوان
ژن و پياو دا كه نه مه ش كيشه ي گه و ره دروست ده كات نه مانه و گه لىك
خالى تر كه واى كردو وه نافرته به شيوه يه كى په راوتيزى له كۆمه لدا
بينيته وه و شتوازى تى كى كۆشه گىرى به خوئيه وه بگريت.

---

(۱) راپۆرتى ASK بۆ: مافه كانى مرۆڤ له كوردستان سالى ۲۰۰۰، چاپى يه كه م
۲۰۰۱ لاپه ره (۹۰).

نامزدی پرژیم عزیز له نصفالکردنی نافرمتدا

کاره‌ساتی نه‌فقال - وێرای نه‌و هم‌وو تاوانانه‌ی دهره‌ق به‌نه‌ته‌وه‌ی کورد نه‌نجام‌دراوه - زیاتر برینی کوردانی قوڵتر کرد و ناسه‌وارتیکی نینگه‌تیفانه‌شی له‌سه‌ر روخساری کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری جیه‌ه‌یشت و هه‌روه‌ها کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ و به‌ه‌یزیشی له‌سه‌ر ژبانی کۆمه‌لایه‌تی خه‌لکی کوردستاندا نواند که خه‌یزان به‌پله‌ی یه‌که‌م دیت. چونکه خه‌یزان به‌ردی بناغه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌ و کۆمه‌ل‌یش له‌ پێگه‌ی خه‌یزانه‌وه‌ ده‌توانیت زۆر له‌ نه‌رک و مافه‌کانی جیه‌جیه‌ بکات و به‌سه‌ریاندا زال بیت، هه‌روه‌ها (خه‌یزان بناغه‌ و به‌ه‌رتی دروستبوونی هم‌وو نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ که به‌چه‌ند قو‌ناغیک تیده‌په‌رئ و به‌سه‌ری دادئ تا‌کو نه‌ته‌وه‌که‌ دروست ده‌بیت، نه‌مه‌ له‌لایه‌ک له‌لایه‌کی تر خه‌یزان گرنگیه‌که‌ی له‌وه‌ دایه‌، به‌تایه‌تیش له‌ کۆمه‌لی کورده‌واریدا که به‌چه‌ند نه‌رکیکی زۆر به‌ه‌رتی و سه‌ره‌کی هه‌لده‌ستی له‌وانه‌ په‌روه‌رده‌ی هه‌ندال و نه‌وه‌ی نو‌ئ بو‌ جیه‌جیه‌ک‌ردنی نه‌و نه‌رک و کارانه‌ی پێیان ده‌سپێرد‌ریت هه‌روه‌ها گواسته‌وه‌ی دا‌بونه‌ریت و کولتوری نه‌ته‌وه‌یی له‌ نه‌وه‌یه‌که‌وه‌ بو‌ یه‌کیکی تر له‌ پێگای خه‌یزانه‌وه‌ ده‌گواز‌رته‌وه‌، په‌یوه‌ندی نیوان نه‌ندامانی کۆمه‌ل له‌ پێگای خه‌یزانه‌وه‌ به‌شێوه‌یه‌کی گشتی دروست ده‌بیت بو‌یه‌ خه‌یزان گرنگترین و کاریگه‌رترین ده‌زگای ناو کۆمه‌ل ده‌بیت)^(١)

دیاره‌ نافرته‌تیش وه‌کو تو‌ژتیکی سه‌ره‌کی کۆمه‌ل و ده‌گه‌زتیکی کاریگه‌ر تیا‌یدا به‌شی هه‌ره‌ زۆری نه‌و زه‌ره‌ر و زیانانه‌ی به‌رکه‌وت و بو‌وه‌ قو‌جی قوربانی نه‌و نو‌په‌راسیۆنه‌ به‌دناوه‌، ناسه‌واره‌ نینگه‌تیفه‌کانی نه‌فقال له‌سه‌ر نافرته‌ تاوه‌کو نه‌مه‌رۆ به‌رده‌وامه‌ و به‌لکو پو‌ژ دوا‌ی پو‌ژ له‌ زیاده‌بوندایه‌ به‌تایه‌تی نه‌و نافرته‌تانه‌ی که‌ پیاوه‌کانیان تاوه‌کو نیستا‌ بن سه‌روشوتن و

(١) - یوسف دزه‌یی، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لاپه‌ره‌ (٢٢٧).

پروبو پرووی کۆمه لێک گیروگرفتی خێزانی بوونه تهوه و چاره نووسیان نادیاره، ههروهها نهو نافرته تانهی له کاتی ئۆپه راسیۆنه که بهر شالوده که کهوتوو و گیران و له بهرام بهریاندا نهو په پێ وێژدانی و ته نانه ت سووکایه تیشیان دهره ق نه بجامدرا، دیاره نامانجی سه رهکی پژیعی عیراق له نه بجامدانی نه م کرداره به د نه خلاقیه ته نها بۆ نه وه بووه که به ماکانی کۆمه لگهی کورده واری و کۆمه لگهی خێزانی کورد به رووخین و دواتریش له ناوی بهن، چونکه نه وان باش ده یانزانی که خێزان و نافرتهی کورد تا چ پاده یه ک پابهندن به و نه رکانه ی که له سه ر شانیا نه و تا چ سه و دایه کیش جیبه جیبیان ده کن. پێک خراوی (MEW) (چاودێری پۆژه هلاتی ناوه راست) له سالی ۱۹۹۲ له چاوپێکه و تنیکیدا له گه ل نافرته یکی گوندی شیخ حه میدی قه زای دوزخوورماتو گه یشتو ته نه و رایه ی (که پاش گرتنی خه لکه که ژن و پیاو له یه کتر جیا کرانه ته وه نینجا پیاوه کان بۆ شوینی نادیار گواستراونه ته وه، دواتریش به هه مان شیوه ژن و منداله کانیا ن).^(۱۱)

سووکایه تی کردن به ره وشت و که رانه تی نافرته تان و نازاردانیان دوور له هه موو دابونه رستیکی مرۆڤایه تی یه کتیک بووه له نامانجه هه ره سه ره کییه کانی پژیعی عیراق له ئۆپه راسیۆنی نه نفالدا، (وه کاتیک پیاو و نافرته کان له یه کتری جیا کرانه ته وه، جه لاده کان ده سترژیان کردو ته سه ر ناموسی نافرته کان و ته عدا یان لیکردو ون).^(۱۲)

نافرته یکی هه لاتووی سه ره سه ره ده لیت: (پۆژی وا هه بووه دوانزه پیاو هاتوونه ته لام و ده سترژیان کردو ته سه ره ناموسم).^(۱۳) پێک خراوی (MEW) له و به روایه دایه که (ده نگویاسیکی زۆر ترسناک هه یه که و له به ره ی کۆمه لێکی گه و ره ی کچی عاز به وه ده دو ی گوایه به جیا له

(۱) دکتۆر ره شاد میران، م. یوسف دزه یی، سه رچاوه ی پێشو، لاپه ره (۱۳).

(۲) تیشکیک له سه ر نرکه و ناله ی به ناو نه نفاله کان، له بیلو کراره کانی بزوو ته وه ی نیلامی له کورده ستانی عیراقدا، زنجیره (۱) لاپه ره (۹).

(۳) هه مان سه رچاوه، زنجیره (۳)، لاپه ره (۱۰).

به‌ندیه‌کانی تر دایانان و به‌رده‌وام نه‌مه‌کان ده‌ستدرژیان کردوونه‌ته
 سه‌ر، هه‌روه‌ها باسی نه‌مه‌ش هه‌یه که یه‌کیتک له‌و ناهه‌تانه له‌ نه‌نجامی نه‌م
 کاره‌دا خوی به‌چه‌قویه‌ک کوشتووه، ده‌ستدرژی کردنه سه‌ر ناهه‌رتی
 به‌ندکراو له‌ عیراقدا له‌ هه‌موو شوینی زیاتر به‌لنگه‌ی به‌ده‌سته‌وه‌بووی هه‌یه
 و ته‌نانه‌ت وا زانراوه که له‌سه‌ر کاسیتی ئیدیوش تو‌مار کرا بیت) (۱۱)
 هه‌روه‌ها ناهه‌رتیکی ده‌ربازبووی گوندی قیرچه له‌ چا‌پیتکه‌وتنیککی له‌گه‌ل
 MEW ده‌لایت (من خه‌فت بۆ نه‌و ناهه‌رته‌ گه‌نجانه‌ ده‌خۆم چونکه
 نازانین چیان به‌سه‌ر هاتووه، نه‌وان زۆر جوان بوون، باشه‌ چ گونا‌هیتکیان
 هه‌بوو). (۲) که بی‌گومان ناوه‌روکی نه‌م قسانه‌ زۆر مانا له‌سه‌ر نه‌و تا‌وانانه
 هه‌لده‌گریت که ده‌ره‌ق به‌ناهه‌رتی کورد نه‌نجام درابیت، نه‌ودی جی‌گای
 قیزلیبوونه‌ویه که پزیم نه‌نجامی دابیت نه‌ویه که وێرای سووکایه‌تی کردن
 به‌ناهه‌رتان و نازاردانیان پزیم که‌وته‌ مامه‌له‌ و سه‌ودایه‌کی تر نه‌ویش
 فرۆشتنی ناهه‌رتان بووه، هه‌روه‌ک چه‌رخه‌کانی ناوه‌راست و کهرن و
 فرۆشتنی به‌نده (عبد) و گه‌رانوه‌ بۆ سیسته‌می (عبودیه).

له‌م باره‌یه‌وه‌ زۆر به‌لنگه‌ هه‌ن که‌وا نه‌فسه‌ره‌کانی سوپای عیراقی
 هه‌لساون به‌فرۆشتنی ناهه‌رتی کورد ته‌نانه‌ت بۆ ولاتانی ده‌ره‌وه‌ش
 به‌تایبه‌تی ولاتانی که‌نداو، (کنعان مکیه) ده‌لایت: (به‌ر له‌ودی به‌رۆمه
 باکووری عیراق گو‌تیستی گه‌لیتک چیرۆکی سه‌یر و سه‌مه‌ره‌ و نامۆ ده‌بووم
 وه‌ک نه‌ودی ناهه‌رته‌ کورده‌کان چۆن له‌ بازا‌ره‌ په‌رتوبلاوه‌کانی که‌نداو
 فرۆشراون) (۳) هه‌روه‌ها باس له‌ رووداو‌یک ده‌کات که (شوفیرتکی کورد له
 پێگای به‌غدا - عومان کاری کردووه‌ کاتیک نۆتۆمۆبیله‌که‌ی له‌ پێگای
 نزیک شاری رومادی له‌ کار که‌وتوووه‌ دوو ناهه‌رتی کورد لیتی نزیک
 بوونه‌ته‌وه‌ و به‌زمانی کوردی له‌ گه‌لیدا داوان و داویان لیکردوووه‌

(۱) MEW، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره‌ (۴۰۳).

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه‌، لاپه‌ره‌ (۱۴۲).

(۳) کنعان مکیه، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره‌ (۱۶۰).

بیانگه‌یه‌نیتته سلیمانی، پاش گفتوگو له نیتوان نافرده‌ته‌کان و شوفیره‌که پییان گوتووه که نه‌وان له کاتی شالوی نه‌نقاله‌کان سالی ۱۹۸۸ دستگیرا کران و نه‌فسه‌رتیکی سویای عیراقی فرۆشتوونیه‌ته شیخی عه‌شیره‌تتیک له رومادی). (۱۱)

نافرده‌ته گیراوه‌کان جوژه‌ها نازاری له‌ش (تعذیب جسدی) دراون سووکایه‌تی و نیهانه‌یان پتیکراوه نه‌و چاوپتیکه‌وتنانه‌ی که پتیکخراوی (MEW) له‌گه‌لیان نه‌نجامی داوه که کاتی خو‌ی گیران و له لیبورده‌نه گشتیه‌که‌ی ۱۹۸۸ / ۹ / ۶* نازاد کران نه‌و راستیانه دهرده‌خه‌ن. له یه‌کتیک له‌و چاوپتیکه‌وتنانه که له‌گه‌ل نافرده‌تتیک نه‌نجامدراوه ده‌لایت: (سه‌ریازتیکم بینی ناوی به‌عبدالقادر عبه‌الله ده‌برا که پیایوی حه‌جاج***) بوو تاقتی نافرده‌تی گه‌نجی دابوو به‌ر شق و تته‌هلدان و به‌سوئده‌ی پلاستیکی‌ش هاتبووه ویزه‌یان نه‌م نافرده‌تانه تازه له دبسه‌وه هاتبوون^(۲) ته‌نانه‌ت (حه‌جاج کاتتیک نافرده‌تتیکی حاصیله‌ی بیینیابیه به‌و سوئده‌یه‌ی ده‌ستی له سکی نه‌و نافرده‌ته‌ی ده‌دا و ده‌یگوت نه‌مانه لاو و زۆله کوردن)^(۳) هه‌روه‌ها زۆر له دیمه‌نی ترسناک و جه‌رگیری تر که به‌ندییه‌کان له به‌ندیخانه‌کانی رژیمیان بیینیوه وه‌ک. نافرده‌تی به‌قره‌هلواسراو که

---

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (۱۶۱).

(*) له ۱۹۸۸ / ۹ / ۶ رژیمی عیراق به‌ریاری لیخوشبوونی گشتی (عفو عام)‌تیکي ساخته‌ی دهرکرد. زۆریه‌ی نه‌وانه‌ی که به‌روایان به‌و به‌یارده‌کرد و خو‌یان ته‌لیم به‌رژیم کرد شوونیز کران و له‌ناوبردان.

(**) حه‌جاج: گه‌نجتیکي که‌ته‌ی که‌چهل، که‌سکی ترسناکی قیزه‌وه‌نی سه‌ر به‌باره‌گای نه‌منی به‌عهدا بووه، به‌رپرسی به‌ندیخانه‌ی نوگره‌ سه‌لمان بووه، له دیندایه‌تی کردن و نازاردانی به‌ندکراوه‌کان ناوبانگی دهرکردبوو، به‌روانه (MEW) لاپه‌ره (۴۰۲).

(۲) MEW، سه‌رچاوه‌ی پتیشوو، لاپه‌ره (۴۰۳).

(۳) تیشکتیک له‌سه‌ر ترکه و ناله‌ی به‌ناو نه‌نقاله‌کان، سه‌رچاوه‌ی پتیشوو، زنجیره (۱) لاپه‌ره (۶).

مه‌مکیان برابووه یان چاویان هه‌لکۆت لرابوو نینۆکه‌کانیان هه‌لکیتشرابوو). (۱۱)

شاهید عه‌یانیتیکی تر له به‌ندیخانه‌ی نوگره سه‌لماندا ده‌گیتیتته‌وه و ده‌لێت: (له چرقه‌ی گه‌رمای هاورندا رۆژانه یه‌ک دوو نافره‌تیان نه‌هینا ددره‌وه و به‌عه‌موده‌کانی ناو حه‌وشه‌ی به‌ندیخانه‌که هه‌ر له به‌یانی تاکر نیوه‌رۆ نه‌یانبه‌ستنه‌وه هه‌تا نه‌بوورانه‌وه و نه‌ده‌بوایه‌ که‌سه‌یش نزکیان بکه‌ویتته‌وه شه‌وانیش که‌ سه‌ربازه‌کان سه‌رخۆش ده‌بوون به‌زۆری لوبه‌ی چه‌ک و له ژێر هه‌ره‌شه‌دا گۆرانیان پێده‌گوتن و هه‌له‌په‌رکییان پێده‌کرن) (۱۲)

وتیرای نازاردانی له‌ش، نافره‌ته به‌ندکراوه‌کان نازاریکی ده‌روونی نێجگار زۆر دراوان بۆ ئه‌وه‌وه به‌وه نازار ده‌دران که نه‌یانده‌زانی چی به‌سه‌ر مێرد و برا و باوکیان هاتوو، یان نه‌یانده‌هیتشت مردوووه‌کان به‌پێژ و حورمه‌ته‌وه بنبێژتین که نه‌وه‌ش کاری ده‌کرده سه‌ر ده‌روونی زیندانییه‌کان و له ناخه‌وه ده‌یانرماندن، پێکخراوی (MEW) له‌سه‌ر زاری نافره‌تیک ده‌گیتیتته‌وه که‌وا (له پاش چه‌ند هه‌فته‌یه‌کی که‌م مێرده‌که‌م له باوه‌شمدا مرد، نه‌و تا ده‌هات باریک و بنێس ده‌بوو پاسه‌وانه‌کانی به‌ندیخانه‌ی زۆر به‌خرایی دارکاریان کردبوو، لاشه‌که‌ی شه‌و و رۆژتیک له قاوشی به‌ندیخانه‌دا سایه‌وه و پاسه‌وانه‌کان نه‌یانه‌هیتشت بنبێژن و زۆریان لێ پارامه‌وه به‌لام گاردیک پێک و ره‌وان وتی لاشه‌که ده‌بێ له به‌ندیخانه‌دا بنبێتته‌وه تا ده‌گه‌نی) (۱۳) لایه‌نیتیکی دیکه‌ی نهم کاره‌ساته که‌ گرفتیتیکی کۆمه‌لایه‌تی نێجگار گه‌ورده‌یه کیتشه‌ی هه‌زاران نافره‌تی جوان و حجیله‌ که‌ ته‌مه‌نیان بچووکه و خۆیان ماون و پیاوه‌کانیان یان ده‌ستگیرانه‌کانیان نه‌نفال کراون و بێ سه‌روشوتن، له‌به‌ر نه‌وه سه‌مه‌تیکی گه‌ورده‌یه، که به‌م شێوه‌یه بنبێنه‌وه چونکه

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی، زنجیره (۱)، لاپه‌ره (۷).

(۲) عه‌دالته‌ تاله‌بانی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره (۶۸).

(۳) MEW، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره (۳۹۹-۴۰۰).

له ږووی یاسایی و شهرعهوه (نایین) ږتگیان لڼ گيراوه و تاوهکو نیتاش به پیاوهکانیان به سترانه ته وه. هه لبه ته پشکوږخسفن و نه ورووژانندنې نهم بابه ته (ږوژ به ږوژ مه ترسی زیتتر ده بڼې و گيروگرفتنې کوږمه لایه تنې لڼ په یدا ده بیت، بویه چار نیسه هر ده بڼې نهم مه سه له یه قسه ی لیتوه بکړڼ و به دوا ی چاره سه ری شهرعی و کوږمه لایه تنې خوږدا بگه ږتین) (۱۱).

بویه لهم ږوانگه وه هر وهک سه ږوک مسعود بارزانی له ته لاری په رله مانی کوږدستاندا له مایی سالی (۱۹۹۹) ناماږه ی پتکږد که ده بڼې ږتگاچاره یه ک بۆ نه و نافرته تانه ببینرتته وه و چیتتر بهم شتیه یه نه میننه وه، نیتاش نه رکي حکومه تنې هه رتعی کوږدستانه که ږتگاچاره یه کی گونجاو و له بار له ږووی شهرع و یاساوه بویان بدوژتته وه چونکه مانه وه یان لهم حاله ته ی نیتستایان زیاتر بارودوخی ژبان و گوزدرانیان نالوژتر دهکات و به ره و باریکی ناهه موارتریان ده بات.

له نیسانی هه مان سال په رله مانی کوږدستان ږتگاچاره یه کی گونجاو و له باری له ږووی شهرع و یاساوه بۆ که سوکاری نه نفالکراو و بڼې سه ورو شوتنه کانی کوږدستان ده رکږد*، نه وه ی جیتگای باسکرږنه نه و به نډیخانه تایه تیاننن که بۆ نافرته تانی گيراو ترخان کرا بو، دوا ی نه وه ی ږژیمی عیراق ها ولاتیانی ده سترگیږ ده کږد چهنډین شوتنی تایه تنې ناماده کږد بوو بۆ کوږوونه وه و ده سته سه رکږدنیا ن له وانه ش چهنډین به نډیخانه بوون، ږژیم بۆ نه وه ی نازاری ده ورونی پیاوه کان بدات هه لسا به به نډکږدنی نه و نافرته تانه نه ویش دوا ی نه وه ی که له پیاوه کانیان داده ږراندن بۆ نه و

(۱) د. محمد احمد که زنه یی، حکم زوجات المفقرین فی کارته مایسن بالانفال،

چاپخانه ی زانکوژی سه لاهه دین هه ولیر، لاپه ږه (۱۰۳).

(*) جیتگای باسه له ۱۹۹۴/۴/۲۴ په رله مانی کوږدستان بۆ نهم مه به سته ږپاریکی سه باره ته بهم مه سه له یه ده کږد به ناو ی یاسای یزږووه کان له هه لسه ته کانی له ناو ږردنی به کوږمه للی گلی کوږدستانی عیراق، ږروانه پاشکوکان.

شوتنه یان دهر د یه کیتک لهو به ندینخانانه به ندینخانای نافرده تان بوو له (دبس).

نهم به ندینخانه له سه ربازگه ی دبس بوو که پتیا ن دهوت (فیرگه ی شه پر کهر - مدرسه قتال)، هیزی کومانده ی عیراق (مغاویر) مه شقیان تیا دا ده کرد ژماره یه کی زور له م نافرده تانه بو نهم به ندینخانه یه گو یز را بو نه وه، دوا ی نه وه ی خزم و کهس و کاره به ته مه نه کانیشیان بو به ندینخانای شو می نوگره سلمان بردبوو، و پیا وه کانیشیان که له هه موو شتیک دامالین ته نانه ت جلوه رگی شیان پی دا که ناندبوون به ره و چاره نوو سیک نادیا ریان بردن.

به پتی هه ندیک سه رچا وه و زانیاری وا پنده چیت لهو به ندینخانه یه که دوو بینا و کومه له خانوتک بوو نزیکه ی (۷۰۰۰) حهوت هه زار به ندی نافرته و مندالی تیا دا بوو بیت، نهو به ندیانه ماوه ی چوار تا پینج مانگ لهو شوتنه دا ماونه وه و دوا ی نه وه ی شالاره کانی نه نفال کوتابی پتهات نازاد کران.

هه ر چه نده نافرته کان له بارود و ختیکی نیجگار دژوار و سه ختا ژیاون به لام جیاوازی هه بوو که له وه و پشتر له تو یز او ده بینبوویان له پووی ها تو جو و خواردن و نوسن و به کاره یتانی حه مام و خو شتن و ناوده ست.

به لام له گه ل نه وه شدا به ندیخانه که ترس و سامتیکی نیجگار زوری هه بووه، به پتو به ری نهم سه ربازگه یه که ها ولاتییه کی کورد بووه و به حاجی نه حمه د فه تاح ناوبرا وه و گوا یه حه جی مه ککه ی کردبوو، نهو مندالانای که مینک هه راش بوونه و توانیویانه هه لبسوورپین و تاقه تی نیش و کارکردنیا ن هه بووه، فه رمانی به پاسه وانه کان ده دا که به زور و له ژیر زه بر و لیدان قاوش و ناوده سه کانیا ن پی پاک بکه نه وه، مندالیتی ته مه ن چوارده سال که له گه ل نافرته کاند ا پینج مانگی له به ندینخانای دبسا به سه ر بردبوو باس له چونی هه تی مامه له و کرداری کاربه ده ستانی

به‌ندین‌خانه‌که ده‌کات و ده‌لَیت: (نەمن و نەستخبات و بە‌عسیه‌کان
 چاودێرمان بوون و هەمیشە دەهاتن و بە‌بێ هۆ به‌ندییه‌کانیان فه‌لاقه
 دەکرد، نەوان چەند جارێک دەستیان بە‌ستووه‌تەوه و لێیان داوم،
 جارێکیان سێ نەمن بە‌دار پشت و قاچمیان داڕزاند. لەو قاوشە‌شدا که
 تیا‌یادا دێخوتم دوو جار لە بە‌یانییه‌وه تا شو بە‌ستمیانه‌وه بێ نەوه‌ی
 به‌یلتن هیچ بخۆم، من نەمده‌توانی و بۆم نەبوو بپرسم بۆچی و هیچ
 که‌شیش نەیدەتوانی بە‌ره‌رچی یاسای بە‌عس بداته‌وه).^(۱)

مەرگەسات و نەهامه‌تی به‌ندییه‌کان نەوه‌نده‌ جەرگەر و دل سووتینه‌ له
 باس نایه‌ت، ده‌بیت چ له‌وه ناخۆشتر و کاره‌ساتر هه‌بیت که جەرگی خۆت
 له‌به‌ر چاوانت بمریت به‌لام هیچ ده‌سه‌لاتیکت نه‌بیت که بیکه‌ی ته‌نانه‌ت
 بشینێرمی؟ نەو حاله‌تانه به‌سه‌ر زۆریه‌ی زۆری به‌ندییه‌کاندا هاتوو و نەم
 واقیعه‌ تاله‌یان چیتستوو. له‌ ماوه‌ی نەو پینچ مانگه‌دا نەوه‌ی مندالی
 بچووک بووه‌ له‌و به‌ندیخانه‌یه‌دا مردوون. لاشه‌کان له‌لایه‌ن پاسه‌وانه‌کانه‌وه
 ده‌برانه‌ دهره‌وه و ده‌شاردرانه‌وه، جاری واش هه‌بوو خه‌لکی شاره‌که له
 مرگه‌وته‌کاندا کۆ دهبوونه‌وه و نەو لاشانه‌ی که ده‌هاتنه‌ مرگه‌وت ده‌یانبرده
 گۆرستان و ده‌یان ناشتن.

وا پێده‌چیت زۆریه‌ی نەو به‌ندیانه‌ وه‌خت نا وه‌خت گوتێزابه‌وه چەند
 شوێنیکێ تره‌وه، هەر وه‌ک شایه‌دعه‌یان بینویه‌که چەند جارێک
 هه‌ندیک پاسی داخراو ده‌چوونه‌ ناو به‌ندیخانه‌که و ژماره‌یه‌کی زۆریان له
 به‌ندییه‌کان بار ده‌کرد و بۆ شوێنی نادیار ده‌یانبردن که زۆریه‌یان خه‌لکی
 ناوچه‌ی که‌لاری باشووری گه‌رمیان بوون، هه‌ندیکیشیان گوتێزاونه‌تەود بۆ
 به‌ندیخانه‌ی نوگره‌ سه‌لمانی باشووری عێراق.

هه‌روه‌ها به‌ندیخانه‌یه‌کی تر هه‌بووه‌ که تاییه‌ت بووه‌ به‌ به‌سال‌چوو و
 به‌ته‌مه‌نه‌کان که له‌ نوگره‌ سه‌لماندا بووه، وا پێده‌چیت که سه‌رجه‌م

(۱) MEW، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لاپه‌ره (۳۸۴-۳۸۵).

به‌ندیه‌کانی نهم به‌ندین‌خانه‌یه له سردهمی نه‌فالدا (۶-۸) هزار کهمس بووبیت، به‌لام هه‌ندیک زیاتر لهو ژماره‌یه ده‌خه‌میلین و به (۱۱) یازده هزار به‌ندی داده‌نین که تمه‌نیان له نیتوان (۵۰-۹۰) سالدا دابووه.

سهرجه‌م به‌ندیه‌کان هی قوئاغی یه‌کهمی نه‌فال بوونه، یه‌کهم جار نه‌وانه‌ی که له ناوه‌راستی نیسانی ۱۹۸۸دا گه‌یشتن هه‌زاران گیراوی گونده‌کانی قهره‌داغ و گهرمیان بوون، پاشان له سه‌ره‌تای مانگی مایسدا ژماره‌یه‌کی له‌وه که‌متر له خه‌لکی به‌تمه‌ن له دۆلی زتی بچووکه‌وه گه‌یشتبوون، له دواییدا که کۆتایی مانگی هاوین بوو چه‌ندین پاس ژن و هندالی خوارووی گهرمیانیان له به‌ندین‌خانه‌ی دبسه‌وه هیتا. به‌ندین‌خانه‌ی نوگره‌ سه‌لمان مردنیککی له‌سه‌ره‌خۆ بووه چونکه له هه‌موو پرووتیکه‌وه به‌ندیه‌کان به‌ره‌و مردن ده‌چوون، راستر نوگره‌ سه‌لمان دۆزه‌خیتیک بووه به‌خۆیه‌وه، یه‌کتیک له گیراوانی نه‌وی دلیت نه‌گهر نیتوه دۆزه‌ختان بیستووه نه‌مه دۆزه‌خ بوو نیتمه‌ بینیمان. به‌ندین‌خانه‌یه‌کی تر که تایه‌ت بووه به‌نافره‌تان به‌ندین‌خانه‌ی (سه‌لامیه) بوو که له بنه‌ره‌تدا سه‌ریازگه‌یه‌ک بووه له شارۆچکه‌ی بچووکی سه‌لامیه که هاویدی چه‌ند میلیک له باشووری موسله‌وه‌یه له‌سه‌ر رۆخی رۆژه‌لاتی دیجله، نه‌و گیراوانه‌ی که هیتابووایانه به‌ندین‌خانه‌ی سه‌لامیه هه‌موویان خه‌لکی بادینان بوونه خواردنی رۆژانه‌یان نانی ره‌ق و ناوی تانکی گهرم بووه، نوستنیشیان له‌سه‌ر چیمه‌نتۆ رووته‌که‌ی ناو قاوشه‌کان بووه به‌بێ رایه‌خ و پیخه‌ف هه‌روه‌ها بواری یه‌کتر بینینی نیتوان به‌ندیه‌کان به‌هیچ شتیه‌یه‌ک نه‌دراوه که هاموشۆی یه‌کتری بکه‌ن، له‌به‌ر نه‌وه‌ی داو و دهرمان و تیمارکردن نه‌بووه حاله‌تی مردن به‌ره‌و زۆری چوووه راستر باروودۆخی به‌ندین‌خانه‌ی سه‌لامیه له باروودۆخی به‌ندین‌خانه‌ی دبس و نوگره‌ سه‌لمان باشتر نه‌بووه سه‌گهر له رووی هه‌ندیک جیاوازی بچووک نه‌بیت.

نافره‌ته‌کان زیاتر نازاری ده‌روونیان نه‌وه بووه که نه‌یانزانیوه برا و باوک و میترده‌کانیان چاره‌نووسیان به‌چی گه‌یشتووه، ههر چه‌نده‌ نهم

به ندینخانه‌یه تایبعت بووه به نافرته و منداله کانیان به لام ددنگوباسی
نهوش هه بووه که له قاوهشی تری به ندینخانه که دا بهندی پیاویش
هه بوویت، نافرته تیکی خه لکی ناحیهی گولی له ریگهی سه‌ریازه
پاسه وانه‌کانه وه زانیبووی که وا میترده‌کهی و سی برای ماون له
به ندینخانه یمن، ههروه‌ها نافرته تیکی تر که له گهل زندانیانی خه لکی
ناوچهی سه‌سه‌نگدا له قاوهشی ژماره حه وتدا بووه بینیبووی که وا له
قاوشه‌کهی به رامبه‌ریاندا هه ندیک پیای چاوه به‌ستراوه و هه‌ر دوو ده‌ست
له پشته وه شه‌ته‌کدار هه‌ن، که وا هه‌موویان پشتینی کوردیان به‌ستوه و
جه‌مه‌دانشیان له‌سه‌ر دا بووه هه‌روه‌ها نافرته‌ته‌که نهوشی بینیه که وا چۆن
پیاه‌کانیان کردۆته نهو نۆتۆمبیله داخراوانه‌ی که ته‌نها له دواوه یه‌ک
کونیان هه بووه.

نەزەم و کاربەگەرمەکانی پرۆسەس نەفەل لەسەر باری کۆمەڵایەتی

نافرەتی کورد

پرۆسەی بەدی نەفەل و تێرای قاتوقەر کردنی گەلی کورد و وێرانکردنی کوردستان و تێکدانی ژێرخانی نابووری، گەلیک دەرەدەسەری و نەخۆشی کۆمەڵایەتی لە دواي خۆی بەجێهێشت که تاوێکو نێستاش پاشماوێ که سوکاری نەفەلکراوەکان بەدەستیانەوێ دەنالێن، راستە نەم پرۆسە یە گشت چین و توێژەکانی کۆمەڵگە ی کوردەواری بەبێ جیاوازی گرتەوێ، بەلام هەر وەک لەمێو پێش ناماژەمان پێکێرێد نافرەت بەشی هەرێ زۆری نەو نەهامەتی و دەرەدەسەریانە ی بەرکەوت بەتایبەتی دواي نەوێ که پەوانە ی نۆردوگا زۆرەملێکان کران نەویش بۆ مردنی لەسەرەخۆ و تێکدانی پەوشی کۆمەڵایەتی و شکاندنی کەسایەتییان بەهەموو جۆرێک.

چونکە بەپێی ناماریک هاتووێ کە (۸۸٪ نەو نافرەتانەن کە پیاوێکانیان نەفەل کراوێ نەوێش نەوێمان بۆ پون دێکاتەوێ کە پێژە ی پیاوێ خێزاندار زۆر زیاتر لە نافرەتی خێزاندار نەفەل کراوێ و شوونبزر کراون، چونکە سیاسەتی پێژیمی عێراق مەبەستی لەناوبردنی گەنجی کوردە بۆ نەوێ هێزی بەرەمەهیتنی کوردستان لە پەگورپشەوێ هەلتەکێنی، پێژیم دێزانی نەگەر پیاوێکان نەفەل بکات نافرەتێ خێزاندارەکان شوو ناکەنەوێ، نەمێش دێگەرپشەوێ بۆ دابونەرتی کورد کە شەرمە نافرەتی خاودن مندال شوو بکاتەوێ، بەتایبەتیش نەگەر چارەنووسی مێردەکە ی بزر بیت. پێژیمی عێراق بەم کارە ی هێزی بەرەمەهیتنی مێوێ لەناوبرد، هەرودەها خێزانی نەو نەفەلکراوانە ی لەبەر یەک هەلۆهشاندەوێ، هەرودەها پێژیم مەبەستی دروستبوونی دیاردە ی بەدەرپشەتی و بێ سەرپەرشتی بوو لەناو کۆمەڵی

کوردهواری).^(۱۱) لهو بهشدا - که دوابهشی لیکۆلینهوه کهیه - باس لهو دیارده و گیروگرفت و نهخۆشیه کۆمه لایه تییانه دهکهین که بالیان بهسر کهسوکاری نهفالهکراوهکان داکیشاوه بۆ نهوهی ناگاداری بارودۆخی ژیان و ههلسوکهوت و چاره نووسیان بین...

یهکم: نهخۆشیه دهروونییهکان

نهخۆشیه دهروونییهکان (بریتین له کۆمه لیک دیاردهی پهشۆکی و ههلهچوون که له مرۆفدا دهرده کهویت نهم پهشۆکی و ههلهچوونانه هۆکارێکی نهندامی دیاریکراوی نییه له لهشی مرۆفدا بهلکو نهمه دهگه پێتهوه بۆ دهروونی مرۆف و نهشتوانین بلیتین ههستیکه ههوانهوهی مرۆف تیکه دهات).^(۱۲)

زێدههروونی نییه نهگه بلیتین نهخۆشیه دهروونییهکانی نافره تانی کهسوکاری نهفالهکراوهکان به پێژدی نهخۆشیه جهستهی و لهشییهکان یهکسان و پۆژ له دواي پۆژیش له زیادبووندا یه نهگه چچی تاوه کو نیستا به پیتی زانیاری نووسه لیتۆژینه وه یهکی دروست و نامارتیکی سهرتاسهری له مهه نهو نهخۆشیا نه نهجم نه دراوه.

بهلام نهگه سه رنجیکی ورد بدهینه روخساری کهسوکاری نهفالهکراوهکان و له بارودۆخی کۆمه لایه تی و تهندروستیان بکۆلینه وه نهوا به ناشکرا ناسه واری نهو نهخۆشیا نه به دیارده کهویت. له لیکۆلینه وه یهکی مهیدانیدا توتیه رتیک له کۆی (۱۵۰) خیزان که زۆر به یان نافره تن نهجمی داوه (۴۷) خیزان دوچاری نهخۆشی دهروونی وهک دله راوکتی، خه مۆکی، ترس، له هوش چوون هتد هاتوون)^(۳) کهوا له خواره وه باسیان ده کهین.

(۱) یوسف دزهیی، سه رچاوهی پێشو، لاپه ره (۲۱۵).

(۲) محمد که ریم شهیدا، نهخۆشیه دهروونییهکان و دهروون لهشییهکان (سایکۆماتی) یهکان، چاپی یه کهم، سلیمانی ۲۰۰۰، لاپه ره (۵).

(۳) یوسف دزهیی، سه رچاوهی پێشو، لاپه ره (۲۱۷).

1- دلەپراوکتی:

دلەپراوکتی جوژنکە لە هەلچوونی دەروونی و تارپادەییەکی زۆر لە ترس دەچیت لە کاتی ترسناکیدا و نەمەش دەم دەم ڕوودەدات یان بەشیوەییەکی هێواش دەست پێدەکات نینجا وردە وردە زیاد دەکات، دلەپراوکتی کەس لیتی ڕزگار نابیت و هەموو کەسیک دووچاری دەبیت بەکەم و زیادەودە نافرەت زیاتر دووچاری دەبیت وەک لە پیاو بەپێژەیی ۲٪ بۆ ۱٪ لە لیکۆلینەوهکەیی پێشبوودا هاتووێ کە لە (۸.۵۱) خیزان دووچاری دلەپراوکتی هاتووێ کە نەودش پێژەییەکی زۆرە بەبەرورد لەگەڵ هەندیک لە نەخۆشییە دەروونییەکانی تر کە توێژەر نەنجامی داون. (۱۱)

ب - ترس، تۆقاندن Phobicstate:

ترس حالەتییکی دەروونییە کە مرۆڤ تووشی دەبیت و یەکیکە لە حالەتەکانی دلەپراوکتی یان پەرچدانەوی ھۆکارێکی دیار، وەک ترس لە تاریکی و شوێنی داخراو و سواربوونی ھۆکانی گواستەنەو، فرۆکە، کەشتی، شەمەندەفەر یان ترس لە شوێنی بەرز، ھەر لە لیکۆلینەوهکە دەرکەوتووێ کە (۱۰.۶۳٪) خیزان تووشی ترس هاتوون (۲) کە نەودش بێگومان دەرەنجامی نەو هەموو جەور و ستم و زەبر و قینەییە کە پزێم بەرامبەر بەگەلی کوردی نەنجامداو، چونکە بێ بەزەیی و دڕندەیی نەو پزێمە و تاوانە بێ وینەکانی بووئە ھۆی خولقاندنی حالەتێک لە تۆقاندن کە نەودش بێگومان لە نەودەیک بۆ نەودەیک تر دەگوازریتتەو.

ج- لە ھۆش چوون، پەرکەمی (الصرع)

نەخۆشییەکی دەمارییە بریتییە لە پەشوکی کاتی لە فەرمانەکانی دەماغدا کە بوورانەوی لەگەڵدا یە نەم پەشوکییەش شیایوی دووبارە

(۱) ھەمان سەرچاوە، لاپەرە (۲۱۷).

(۲) ھەمان سەرچاوە، لاپەرە (۲۱۷).

بوونه‌وهیه، دیاره نهم نه‌خۆشیه دهروونیه وهک ههموو نه‌خۆشیه‌کانی تر له‌لایهن که‌سوکاری نه‌نفالکراوه‌کانه‌وه زیاتر له‌وانی تر به‌دیار که‌وتوه، لیکۆلینه‌وه مه‌یدانییه‌که نه‌وهی دهرخستوهه که له (۶.۸۳٪) خیزان دووچاری نهم نه‌خۆشیه هاتوون) و^(۱) ناسه‌وارنکی خراپیشی کردۆته سه‌ر باری خیزانی و دهروونی نافرته و که‌سوکاری نه‌نفالکراوه‌کان.

د- خه‌مۆکی (الکآبة):

خه‌مۆکی حاله‌تییکی دهروونی گشتیه‌ه توشی ههموو چین و تووتیک ده‌بیت، نهم نه‌خۆشیه له‌کاتی ته‌نگانه و ناخۆشی و لیتقه‌وماوی و نه‌هامه‌تی و خهم و خه‌فته‌دا دووچاری مرۆف دیت (نهم حاله‌ته‌ش رۆژ به‌رۆژ له‌زیادبوونه‌دا به‌تایه‌تی له‌ولاتانه که‌گۆرانکاری خیرایان به‌سه‌ردا دیت وهک ناوچه‌ی کوردستان که له‌بارووه‌خینکی تایه‌ته‌دا ده‌وی).^(۲)

ههر له‌لیکۆلینه‌وه‌که‌دا هاتوهه که (۱۰.۶۳٪) خیزان دووچاری خه‌مۆکی هاتوون)^(۳) که‌بیتگومان نه‌و رێژه‌یه به‌هۆی نه‌و باره‌ناهه‌موار و دژواره‌ی که‌که‌سوکاری نه‌نفالکراوه‌کان تیایدا ده‌ژین رۆژ له‌دوای رۆژ له‌زیادبوونه‌دا و چاره‌روانی چاره‌سه‌رنکی خیرا و کتوپهری لێ ناکریت.

ه- له‌بیرکردن (النسیان):

زۆر جار رووداوی دلته‌زین و ناخۆش و کاریگهر ده‌بیته‌وه هۆی له‌بیرکردن، نهم حاله‌ته‌ه دهروونیه کار ده‌کاته سه‌ر میتشک له‌نه‌نجامی زۆر لیکۆلینه‌وه، وهک مردنی خۆشه‌ویستیک یان یادکردنه‌وه‌ی رووداویکی دلته‌زین که‌ده‌بیته هۆی خوربه‌یه‌کی دهروونی که‌کارده‌کاته سه‌ر میتشک و ده‌بیته هۆی له‌بیرچوونه‌وه نه‌مه (۸.۵۱٪) خیزان له‌کۆی (۴۷) خیزان که

(۱) ههمان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (۲۱۷).

(۲) محهمهد که‌ریم شه‌یدا، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره (۶۸).

(۳) یوسف دزه‌یی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لاپه‌ره (۲۱۷).

لینکۆلینهوه که یان له سه‌ر نه‌نجامدراوه دوجاری له‌بیرچونهوه هاتوون).^(١١)

نه‌مانه و گه‌لیک دیارده و گیروگرفتی ده‌روونی تر وه‌کو (دلته‌نگی، شیت بوون، تووره‌بوون، زۆر بیرکردنه‌وه... هتد) که که‌سوکاری نه‌فاله‌کراوه‌کان دوجاری هاتوون و تاوه‌کو نیتاش به‌ده‌ستیانه‌وه ده‌نالیتن و نه‌گه‌ر له‌ پێژهی تووشبوان به‌گرفت و نه‌خۆشییه‌ عه‌قلی و ده‌روونییه‌کان ورد بینه‌وه، نه‌وا پێژه‌که‌یان نیجگار به‌رزه‌ چونکه‌ نه‌گه‌ر له‌ کۆی (١٥٠) خێزان له‌ناو (٤٧) خێزاندان تووشی گرفت و نه‌خۆشی ده‌روونی هاتین نه‌ی ده‌بی‌نم پێژیه‌ له‌ (١٨٢) هه‌زار شوونبزرکراو و نه‌وه‌مه‌وه‌ که‌سوکاره‌ به‌جی‌ماوه‌دی‌ان چهند بیت؟ که‌واته‌ شالاوه‌کانی نه‌فاله‌ له‌ رووی ده‌روونییه‌وه‌ کارتیکی زۆر خرابی بووه‌ له‌سه‌ر نه‌ندامانی خێزانه‌ نه‌فاله‌کراوه‌کان به‌تایبه‌تی و نه‌ندامانی کۆمه‌له‌ به‌گشتی، نه‌م گرفت و نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌انه‌ کوشنده‌یی شالاوه‌کان پیتاش ده‌دات له‌ میانه‌ی نازاردانی جه‌سته‌یی و ده‌روونی).

دووه‌م: دیارده‌ و گیروگرفته‌ کۆمه‌له‌ یه‌تییه‌کان

نۆیه‌راسیۆنی نه‌فاله‌ هۆکاریکی سه‌ره‌کی بوو بۆ شه‌م‌ژان و په‌رته‌وازه‌ بوونی کۆمه‌له‌گی کورده‌واری و تیکدانی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌له‌ یه‌تییه‌کان له‌ نیوان یه‌کتهدا، هه‌روه‌ها بووه‌ هۆی نه‌هیشتن و تیکدانی دا‌بونه‌رتی په‌سه‌نی کورده‌واری که‌ بنچینه‌ و بنه‌مای سه‌ره‌کین بۆ په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌له‌ یه‌تییه‌کان به‌گشتی. نه‌خۆشی و دیارده‌ کۆمه‌له‌ یه‌تییه‌کانی پاشماوه‌ی نه‌فاله‌ گه‌لیک زۆرن له‌وانه‌:

١- سه‌ره‌رشتیاری خێزان:

بێگومان هه‌ر وه‌ک له‌ پیتشه‌وه‌ باس‌مان کرد که‌ خێزان به‌ردی بناغه‌ی کۆمه‌له‌ و کۆمه‌له‌یش له‌ پیتگای نه‌وه‌وه‌ ده‌توانیت زۆر له‌ نه‌رک و مافه‌کانی

(١١) هه‌مان سه‌رچاوه‌، لاپه‌ره‌ (٢١٧).

به‌جای بینیت و کاتیک سریره‌شتیاری نهو خیزانه به‌هر هویهک بیت نه‌میتیت نه‌وا سیستمی بنه‌ده‌تی دووچاری باریکی ناتارامی و ناجیگری ده‌بیت له دواییدا ناسه‌وارتیکی خرابی به‌سهردا دیت. نه‌گهر به‌راوردیک له نیتوان باری خیزان و سریره‌شتیاری بکه‌مین له پیش روودانی شالاوه‌کانی نه‌نفال و دوی روودانه‌کesh نه‌وا هه‌ندیک راستیمان بۆ به‌دیار ده‌که‌ویت که سریره‌شتیاری خیزان رۆلتیکی گرنگ و به‌رچاوی هه‌یه له پیش‌خستن و سه‌رکه‌وتنی خیزاندا. (له پیش شالاوه‌کانی نه‌نفالی سالی ۱۹۸۸ سریره‌شتیاری خیزان ریتزی (۸۹.۳۳٪) له ژیر ده‌سه‌لاتی باوک بووه به‌رامبر (۸٪) که له ژیر ده‌سه‌لاتی دایک بووه، به‌لام نم ریتزیه له دوی شالاوه‌کانی نه‌نفال گۆرانیکی زۆری به‌سهردا هاتوو که بووته له (۳۳.۶۶٪) له ژیر ده‌سه‌لاتی باوک و دایکیش ریتزی (۶۲.۶۶٪) به‌رکه‌وتوو^(۱) نه‌وش نه‌وه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه که ریتزی باوکان زۆر به‌ر شالاوه‌که که‌وتوو به‌رامبر به‌ریتزی دایک، بۆیه ده‌بینین هه‌موو نه‌رکه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که‌وتۆته سه‌ر شانی دایک و، دایک بووته سریره‌شتیاری مال و هه‌ر له په‌روه‌ده‌کردنی مندال و نیشوکاری ناومال و کارکردنی له ده‌روه بۆ په‌یداکردنی بژتوی رۆژانه که نه‌وش بووته هوی تیکچوون و شلمزانی خیزان و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و گۆرانی سیستمی په‌روه‌ده‌یی تیایدا.

ب- له ده‌سدانی داب و نه‌رتی کۆمه‌لایه‌تی

هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌ک که شلمزا و به‌ردو نه‌مان چوو نه‌وا بیتگومان زۆر له بنه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانی له ده‌ست ده‌دا یان گۆرانی به‌سه‌ر دادیت، شالاوی نه‌نفال که بناغه و پرانسیپه سه‌ره‌کییه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری تیکوینک دا کاری کرده سه‌ر دابونه‌رتی ره‌سه‌نی کورده‌وارش به‌جۆرتیک که به‌ریتزی له (۵۹.۳۳٪) خیزانه‌کان دوی گۆرانی شوینی دانیشن و

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (۲۲۰-۲۲۱).

له‌بەر دابراڤانمان له خزم و که‌سوکاریمان به‌ناچاری وازیان له دابونه‌رتی په‌سه‌نی خۆیان هێناوه و په‌په‌ره‌وی دابونه‌رتی کۆمه‌لایه‌تی نه‌و شۆینه ده‌که‌ن که تیی‌دا نی‌شته‌جێ کران، هه‌ر چه‌نده کۆسپ و گیروگرفتیان تووش هاتوو و تووش دیت، تا‌کو خۆیان له‌گه‌ل نه‌م په‌وشه‌ نو‌تیه‌دا ده‌گوجیتن، نه‌مه‌ش نامانجیتکی گرنگی پۆیم بو‌وه له پلان دانان و پی‌ساده‌کردنی شالاوه‌کانی نه‌نفالدا به‌رامبه‌ر به‌خه‌لکی گوند‌نشینانی ناوچه‌کانی کوردستان که خاوه‌ن دابونه‌رت و کولتووری په‌سه‌نی نه‌توه‌یی بوون و مه‌یدانی نمونه‌ی لیکۆلینه‌وه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان بوون. (١)

ج- دیارده‌ی نه‌خوینده‌واری

ناشکرایه نه‌خوینده‌واری کوشنده‌ترین نه‌خۆشیه که دو‌چاری کۆمه‌ل دیت و به‌هۆیه‌وه نه‌م کۆمه‌له داوه‌که‌و‌یت و له په‌وتی کۆمه‌لگه‌کانی تر داده‌په‌ی. به‌شێوه‌یه‌کی گشتی نافرده‌تی کورد نه‌خوینده‌واره، نه‌وه‌ش ده‌گه‌په‌توه‌و بو‌ نه‌و دابونه‌رت و عه‌قلیه‌ته‌ دو‌اکه‌وتوه‌ی که کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری به‌سه‌ر نافرده‌تی داسه‌پاندوهه، شالاوه‌کانی نه‌نفال زۆر دیارده‌ و نه‌خۆشی کۆمه‌لایه‌تی لێ که‌وتوه، نه‌خوینده‌واریش یه‌کێکه له‌و دیاردانه‌یه نه‌ویش ده‌گه‌په‌توه‌و بو‌ نه‌و بارو‌دۆخه‌ ناهه‌مواره‌ی که له نه‌نجامی شالاوه‌کاندا به‌سه‌ر خه‌یزانی کورد داها‌ت بو‌ نمونه‌ هه‌ژاری، گۆپینی جی‌شوشو‌ین، بی‌ سه‌ره‌شتیاری خه‌یزان... هتد، هه‌موویان فاکته‌ری سه‌ره‌که‌ین که وایان کردوه که‌سوکاری نه‌نفال‌کراوه‌کان به‌نه‌خوینده‌واری ب‌ینه‌وه، هه‌روه‌ها نه‌وه‌شمان له‌بیر نه‌چیت که پۆیمی عه‌یراق هه‌رده‌م هه‌ولی داوه‌گه‌لی کورد به‌نه‌خوینده‌واری به‌هێل‌په‌توهه، تاوه‌کو له‌ رووی پێشکه‌وتن و په‌ره‌پێدانی کۆمه‌لایه‌تی و رۆش‌بیره‌کان به‌دوا‌که‌وتوویی ب‌یتیه‌وه و له په‌وتی کۆمه‌لگه‌کان دابه‌ری له لیکۆلینه‌وه‌که‌دا هاتوه‌ که پۆیه‌ی نه‌خوینده‌واری له خه‌یزانی نه‌نفال‌کراوه‌کان له (٨٨.٦٦٪) ه‌ که به‌رزترین پۆیه‌ به‌رامبه‌ر

(١) هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (٢٢٦).

به (۴.۶۶٪) که خوتندهوارن (بهمانای نهودی ددزانن بخوتنن و بنوسن) له کاتیکدا له (۴.۶۶٪) خاوون پروانامهی سه‌ده‌تایین، به‌لام نهوانهی پروانامهی ناوه‌ندیان هه‌یه پێژده‌کیان (۲٪)ه^{۱۱} دیاره نه‌مه‌ش گیروگرفتیکێ نیتجگار گه‌وردیه که پێویسته لیکۆلینه‌وه و چاره‌سه‌ری بۆ بدۆزیته‌وه، چونکه مانه‌وه‌ی نه‌م پێژه به‌رزه له‌ناو نه‌م که‌سوکارانه ده‌بیته هۆی دروستبوونی نه‌وه‌یه‌ک که (خوو) به‌نه‌خوتنده‌واری بگرتت. بێگومان زۆر له دیارده کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی تر بالیان به‌سه‌ر که‌سوکار و خیتزانی نه‌نفالکراوه‌کان کیشاوه که له‌وانه‌یه چاره‌سه‌رکردنیان کاتیکێ زۆر ده‌خایه‌نی.

---

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، لاپه‌ره (۱۹۴).

نهمام

له كۆتايى نەم لىكۆلئىنەۋەيەدا دەكرى نەنجامە سەرەكئىيەكانى بەم شىۋەيەي خوارەۋە لىك بەدئىنەۋە:

بىكەم: پرۆسەي نەنفال يەكئىكە لە گەۋرەترىن و دېرئانەترىن تاوان - وئىراي زنجىرە تاۋانەكانى تر - كە دەرەق بەنەتەۋەي كورد نەنجامدرايىت، بىتگومان نامانجى سەرەكى رۆژىم تىيادا پاكتاۋكردنى نەژادى و برانەۋەي رەچەلەكى مرۆڧى كورد بوۋە.

دوگەم: نەم تاۋانە نامرۆقانەيە كارىگەرييەكى نىتجگار گەۋرەي كرده سەر نەتەۋەي كورد بەگشتى و تاكى كورد بەتايىبەتى ھەرۋەھا زەرەروزبانيكى زۆرىشى بەھەموو چىن و توئژەكانى كۆمەلى كوردەۋارى بەبى جىاۋازى گەيانەد.

سەيىم: بىتگومان (توئژى نافرەتان) لە پىشىنەي ھەموۋان دىت، چونكە دۋاي نەنجامدانى نەم تاۋانە ھەموو نەركەكانى كۆمەلگا ھەر لە پەرۋەردەكردنى مندال و نىشوكارى ناۋمال و كاركردنى لە دەرۋە بۆ پەيداكردنى بژئوى رۆژانە كەۋتە سەرشانى نافرەت بەۋەي كە رۆژى پىياۋەكان زىاتر بەر شالاۋەكە كەتوون بەرامبەر بەرۆژى نافرەتان، بىتگومان نەۋەش نامانج و مەبەستى سەرەكى رۆژىم بوۋ بۆ نەۋەي خىزانى كورد پەرتەۋازە بىكات و نافرەتەكانىش دياردەي نامۆتى و دوور لە دابونەرتى كۆمەلايەتى بىكات.

چۋارەم: وئىراي زەرەروزباني گىانى پرۆسەي نەنفال كارىگەرييەكى گەۋرەي كرده سەر ژئىرخانى نابوورى كوردستان و دوچارى نىفلىجى و شلمەژانى كرد، چونكە ناشكرايە گوند و دىھاتەكان كە سەرچاۋەي بنەپەتى داھاتى كوردستان گشتى وئىران كران و لەناوبردرا بەمەش نابوورى كوردستان رەۋى لە كزى كرد و بەرەۋ ھەلدئىر چوۋ.

پىنجەم: تاۋانى بەدى نەنفال گەلىك نەخۆشى و دياردەي كۆمەلايەتى لى

که و توه که نهمش بیتگومان کاریگه ریه کی نتیجگار گه ورده کرده سر دابونه ریت و رهوش و خهسه ته تاییه قه ندییه کانی کۆمه لگه کی کورده واری و بووه هۆی له دستدانی هه ندیک له و بنه ما سه ردکی و پته وانهی که له کۆمه لگه دا به دی ده کران.

ششم: ههروه ها ناسه واری تاوانی نه نفال بووه هۆی بلا و بوونه و ه کی کۆمه لیک گرفت و نه خۆشی ده روونی و عه قلی که تووش بووان و پاشماوه کی که سوکاری نه نفال کراوه کان تا وه کو نه مۆ به ده ستیانه وه ده نالین نه مه و پرای نه خۆشی جهسته یی و کم نه ندانی له شی که پێژیه کی زۆر دوو چاری هاتون.

هه هه: نامنجی سه ردکی پرۆسه ی نه نفال په پیره و کردنی سیاسه تی راگواستن و ته عریب بو، بۆیه ده بین له دوای نه نجامدانی تاوانه که زۆربه ی ناوچه کانی کوردستان که و تنه بهر شالای راگواستن و ته عریب کران، نه مهش مه بهستی سه ره کی رژیمی عیراق بوو بۆ گۆزین و شیواندنی سروشتی کوردستان له رووی جوگرافی و دیموگرافییه وه.

پینشیا و پاسپاردکان

ناشکرایه دوا به دوای نه نجامدانی پرۆسه ی به دی نه نفال کۆمه لی کورده واری هه ر وه ک له پێشه وه باس مان کرد - دوو چاری گه لیک گیرو گرفت و ته گه ری ناخۆش بۆه، که نه مهش وای کرد بارو دۆخ رهوشکی تاییه تی به سه ر پاشماوه کی که سوکاری نه نفال کراوه کان دا بیت و دو چاری حاله تیکی ناله بار و ناسه قامگیران بکات، بۆیه له م روانگه یه وه پتویسته ستراتیژیه تیکی تاییه ت بۆ چاره سه ر کردن و نه مانی نه م رهوشه ناله باره بدۆزرتیه وه و نه خسه و پلانی گونجاو و له باری بۆ دا به ریزیت و تیایدا هه ول به دیریت ناسه واره کانی نه م تاوانه بنه ر بکرت یا خود هه ر نا بتوانریت که م بکرتیه وه بیتگومان نه م نه ر کهش ده که و تته سه رشانی هه موو کهس و لایه نیک بۆ نه وه ی به نه رکی نه ته وایه تی خۆیان هه لبستن و نه م کاره نه نجام بهن.

بەكەم: لە سەرەتادا پێتۆستە حكومهتی هەریمی كوردستان مشوورتێکی جدیانه لەم گێروگرهفته بخوات و لایه نه په یوه نداداره كانی نەم بابەتە هەول بەدن كە ریتگا چاره ی گونجاو بدۆزنه وه بۆ نه وهی ناسه واره كانی نەنفال به ره و نه مان به چیت و له نیش و نازاره كانی كەم بكرتته وه .

دووهم: پێتۆستە تاوانی نەنفال به خرتته خانه ی قەر كردنی به كۆمەل (جینۆساید) و هەول بەدریت له ریتگای دیپلۆماسییه تی كورد و نوێنه رانی حكومه تی هەریم له دهرده نەم بابەتە له كۆر و كۆبوونه وه نیوده وه له تیه كان بووروژتیریت و هەزلوو میه تی گەلی كورد بۆ جیهان روون بكرتته وه و نه وانەش كە ده ستیان له نه نجامدانی نەم تاوانه بی وێنه یه هه بووه ، بدرتته دادگای نیوده وه له تی (تاوانه كانی جهنگ - محكمه جرانم الحرب) و تاوانبارانی ش و دكو تاوانباری جهنگ (مجرمی الحرب) مامه له یان له گه لدا بكریت و به سزای خۆیان به گهن ، كه ده بینین نه مرۆ چۆن تاوانبارانی هه موو دنیا و له هەر كوتیه ك بن وا به م چاره نووسه ده گهن .

سێهیم: داوا له نه ته وه یه كگرتوه كان (UN) بكریت كه لیژنه یه کی تایبەت و ره سمی بۆ كوردستان بنیرن بۆ نه وه ی به شتیه یه کی پراكتیكیانه لەم تاوانه بكۆلنه وه و به چاوی خۆیان پاشماوه و ناسه واره كانی بیین و له چاره نووسی ده یان هه زار مرۆقی كوردی شوونبزر كرا و ناگاداربن ، لەم بارده یه وه دلنیاین كه نه ته وه یه كگرتوه كان به لگه نامه و زانیاری ته وا و پێتۆستیان له به رده ستدایه بۆ به كار هینانی .

چوارهم: هەول بەدریت داوا ی قه ره بوو كرده وه بۆ پاشماوه ی كه سو كاری نەنفال كراوه كان بكریت كه زۆر به یان مندال و پیر و په ككه وته ن نه ویش له ریتگای داها تی ۱۴٪ ی نه وت به رامبه ر به خۆراك كه بۆ هەریمی كوردستان ته رخان كراوه و به رتیک پاره به شتیه یه کی ره سمی دابنریت هەر نا بۆ نه وه ی له و نه هاهمه تی و دهرده سه رییه ی كه تیایدا ده ژین یارمه تی ژیان و گوزه رانیان بدات كه ماوه ی ۱۴ ساله به ده ستیه وه ده نالیتن .

پینجھم: پتیوستہ حکومتی ہریمی کوردستان بہہ ماہہ نگی له گمل ریتکخراوه نیو دہولہ تی و مرۆیہ کان کہ له کوردستاندا کار دہکن هانی نو خه لکه بدن که کاتی شالاوه که له گوند و دیتها ته کانیاں وه ددرارون بو زیدی باب و باپیرانیاں بگه پتته وه، هاوکات پتیوستہ حکومت هه موو پتداوستی و ناسانکاریه کان له پرووی (ماددی و مه عنوی) بو دہسته بهر بکات و کاره خزمه تگوزاریه کانیاں بو دابین بکات بو نو دی بتوانن دووباره کاروباری خویان ریتک بخه نه وه و سه رله نوئی خانوبه ره کانیاں بنیاد بنیتته وه. نه مهش بیگومان سوودتیکی باش به ژیرخانی نابووری کوردستان ده گه یه نیت.

ششم: پتیوسته که ناله کانی راگه یاندن (له دهرده و ناوده) له دهرخستن و نیشاندا نی نه م تاوانه دهسته وهستان نه وهستن و راستیه کان بو جیهان پروون بکه نه وه به تاییه تی حالی حازر که خاوه نی که نالی ناسمانین و به ناسانی ده توانین ددنگ و رهنگمان بگه یینه هه موو کونوقوژینتیکی دنیا.

هه وه م: پتیوسته (سه نته ری نه نفال) که وه کو ده زگایه کی ستراتیژی بو لیتکۆلینه وه و به دوا داچرونی نه نفالکراو و بی سه روشوتنه کانی کوردستان دامه زراود زیاتر یارمه تی له هه موو روویتکه وه بدریت و کۆمه ک بکرت، تاوه کو بتوانیت به نه رکه کانی خوی هه لبتیت و زیاتر زانیاری له مه ر نه م تر لژی دیایه کو بکاته وه و به دیکۆمیتنتیاں بکات.

شال و مکانی نغفال له بەلگضا مکانی پزێمدا یاسای بۆر بوو مکان

بەزەیی نامەیک

بەناوی خوای بەخشندە و میهرەبان

سەرۆکی فەرماندەیی بەرێز و شکۆدار سەددام حوسین (خوای بیپارێزێ)،
سەرکۆمار و سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش بەرێز:
هەفتالی تیتکۆشەر، دەستی ریز و نەوازشت بۆ بەسینگەرە دەگرم و وەک
هاوولاتییهکی دلسۆز لە رینگەتدا خۆم بەخت دەکەم.

بەناوی دادپەرستی بەعییه و تەکات لێ دەکەم گوێ لە دەرد و مەینەتیم
بگرە، کەوا شەو و پۆژ خەوی لێ زران دووم لەبەر ئەوەی هیچ هیوا بەکم نەماوه و
لە ئێتو بەولاره کەسی دیکەم نییه پەنای بۆ بیم، وا ئەم کێشە یەم دەخەمە بەر
دەستان کە رەنگە پەيوەندییهکی پیتانەوه هەبێت.

گەرەم:

من کە لە خواریوە ئیمزای کردووه ناوم (عاسی مستەفا ئەحمەد)ە، سەربازی
یەدەگم و لە دایکبۆری ۱۹۵۵م. لە ۲۴ی ئابی ۱۹۹۰دا وەک دیلتیکی جەنگ
گەرەمەوه.

من لە شەری قادسیه سەددامی شکۆداردا لە کەرتی شوش بەشداریم کردووه
و لە ۲۷ی ۱۹۸۲دا بەدیل گیرام و بەبەندی مامەوه تا ئەو رۆژە بەریاری
دیلتی جەنگ گۆڕینەوه دەرجوو، پاشان گەرەمەوه بۆ خاکی نیشتمان و خۆلی
نیشتمانی دایکم ماچ کرد و لەبەر دەه وینە سەرکردە سەرکەوتوو ماندا
سەرۆک سەدام حوسین گرتۆشم برد، لە دلی خۆشدا هەستم بەپەرۆشییهکی بێ
پایان دەکرد بۆ ئەوەی بگەرێتمەوه لای خێزانەکەم، چەندە ئەوان شاگەشکە
دەبوون بەبێنیم و چەندە منیش خۆشحالی دەبووم بەدیداریان و هەمسرومان
نوقمی خۆشی و شادییهک دەبوون ئەوسەری نەبیتەوه و لە باسکردن نەبیت.

بەلام وا ئەبوو و هاتمەوه ناو ماسی چۆلوهۆل، ژنەکەم و منداڵەکانم لەوێ
نەبوون، ئای کە ج بەلایەک بوو! ئای کە ج دەرد و خاویک بوو! پیتیان وتم
تەواوی خێزانەکەم گەوتوو نەتە بەردەستی هێزەکانی نغفال لە عەمەلیاتی

نهفالد اکمرا له ناوچمی باکوردا به پرتوچروه، به فرماندهی هه فال علی حسن المجید. من هیچ له باره ی چاره نووسیانوه نازانم، کسانێ خیزانه کم نهمانه ی خواره ون:

۱- عه زیمه عه لی نه حمه د، له دایکیوی ۱۹۵۵، خیزانه.

۲- چرۆ عاسی مه تها، له دایکیوی ۱۹۷۹، کچه.

۳- فه ره ی دوون عاسی مه تها، له دایکیوی ۱۹۸۱، کورمه.

۴- پرووخۆش عاسی مه تها، له دایکیوی ۱۹۸۲، کورمه.

بعم جزو دهم داواکارییه دده ممه به رده ستان و نو میند ده کم به زه ی تان پیندا بیته ود و له باره ی چاره نووسیانوه ناگادارم بکه نه وه، داواکارم له خوا سه رگه وتن و پارێزگاریان پین ره وا بپین و له منیشه وه سو یاس و پیز

نیمزا - دیلی جارانی جهنگ

سه ر یازی یه ده گ- عاسی مه تها نه حمه د- بن مال و بن دالده، له

سلیمانیه - چه مچه مال

گه ره کی بیکه س- مزگه وتی حاجی نبیراهیم

۱۹۹۰ ی تشرینی یه کمه ی

وهلام

به ناوی خوا ی به خشنده و میهریان

کوتماری عیراق - دیوانی سه رۆکایه تی

ژماره: ش ع/ب/ل / ۱۶۵۶۵ - میژوو / ۱۰ ربيع الثاني / ۱۴۱۱ هـ

۲۹ ی تشرینی یه کمه ی ۱۹۹۰

به ریز / عاسی مه تها نه حمه د

پارێزگای سلیمانیه - قه زای چه مچه مال- گه ره کی بیکه س- مزگه وتی حاجی نبیراهیم

ناهازه به داواکارییه که ت له ۱۰ / ۱ / ۱۹۹۰، ژنه که ت و مندا له کانت له سه رده می عه مه لیاتی نه فالد، که وا له سالی ۱۹۸۸ له ناوچمی باکوردا نه مچامدرا، ون برون.

نیمزا - سعدون علوان مصلح

/ سه رۆکی دیوانی سه رۆکایه تی

قمره داغ له گهڙل دابینکردنی هیزی پاراستی ناسمانی له کاتی نهجماندانی
کرداره که که پوژی ۱۹۸۸/۴/۲۰ دانراوه بو نهجماندانی (۰). کوتایی هات.

نیمزا - عمیدی پروکن - عهدنان ناجی

سرژکی هیزی خالید بن ولید

۱۹۸۸/۴/۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امه مهیه واحد
ذات رساله خالد

واژه الدفاع
ذات رکن الجیش
تباده التهلل اول

من / باده نسل ۶ - قوات خالد بن الولید

الی / باده نسل ۱

تا به الانحصار

رقم النسخه

۱۹۸۸ / ۴ / ۱۵

۱۶۶

(۰) برحق تا به من (۸) ثانیه طائرات هیلیکپتریم ۶۰ هسون
سهاره حمل لنقل اللوا ۳۹ من منطقه بیوه بکون الی منطقه
قودا مع طلب تا به من حیاة جویه للمسلحه الی تم تعدیسه
بم ۱۹۸۸ / ۴ / ۲۰ لتفیدها (۰) انحصار

عبدنان ناجی

العید الرکن

عهدنان ناجی

قائد قوات خالد بن الولید

۱۹۸۸/۴/۱۵

به ناوی خوی بهخشنده و میهره بان

وه زاره تی بهرگری نه توده به کی عمره بی به کگرتو

سه رزگایه تی نه رگانی سویا خاوه ن په یامینکی نمر

سه رزگایه تی فه به لقی بهک

له / فه یله قی بهک

بۆ/ سه رزگایه تی گشتی هیزی چه کداره کان

ژماره ی نووسراو میژووی نووسراو

۱۹۸۸/۴/۲۰ ۱۴۲

(۰) له کاتی پاککردنه وه ی ناوچه ی قهره داغ (۲۵۰۰) دوو ههزار و پینج سه د
تینکده ر و به کرتیگراو له ژن و پیاو گیراون له گه له ده سه به سه ر داگرتی هه ندیک
چهک و ته قه مه منی له ناوچه ی قوی قهره داغ که به م شتیه به ی خواره وه به .

۱- ۱۰ ده ناریچی / ۷

۲- ۲۰۰ دوو سه د کلاشینکوف.

۳- ۱۰۰۰ ههزار پرومانه.

(۱) نیستا گیراو و چهک و ته قه مه نیه کان له باره گای فه یله ق دان له م
باره به وه چاره رتی رینما به کانتانین (۰). کوتایی هات.

نیمزا - لیوا روکن سولتان هاشم

سه رزگی فه یله قی بهک

۱۹۸۸/۴/۲۰

شماره / فصل ۱

پایه / شماره کتابخانه ملی

شماره کتاب

۱۹۸۸ / ۴ / ۲۰

شماره کتاب

۱۱۱

(۱۰) کتاب "تأثیر منطقه فوداج بر سلامت انسان" اثر دکتر محمد

محمدعلی و همکاران، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

موضوع: سلامت / طب / طب داخلی / طب عمومی / طب کودکان / طب زنان و زایمان / طب سالمندان / طب ورزش / طب اطفال / طب اورژانس / طب فیزیوتراپی / طب تغذیه / طب قانونی / طب اجتماعی / طب حرفه‌ای / طب باستان / طب باستان و طب مدرن

۱ - ۱۰۰ صفحه، اری، ج ۲

۲ - ۲۰۰ صفحه، کتابخانه ملی

۳ - ۱۰۰۰ صفحه، کتابخانه ملی

(۱۱) کتاب "تأثیر منطقه فوداج بر سلامت انسان" اثر دکتر محمد

محمدعلی و همکاران، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

۲

شماره کتاب

کتابخانه ملی

کتابخانه رساله ها

کتابخانه اسناد و کتابخانه ملی

۱۹۸۸ / ۴ / ۲۰

شماره کتاب

به‌ناوی خواجه به‌خشنود و میهرودیان

له / سرگردایه‌تی گشتی هیزه چه کدردگان نه‌تو و به‌یکی عمره‌بی یک‌گرتور

بؤ / سرگردایه‌تی فه‌یلعه‌قی یک خاوه‌ن په‌یامینکی نه‌مر

میترووی نوسراو

ژماره‌ی نوسراو

۱۹۸۸ / ۴ / ۲۳

م / ۲

(۱۰) نام‌های نه‌تینی و به‌یله‌تان ۱۴۲ له ۱۹۸۸ / ۴ / ۲۰ تیکده‌ر و

به‌کرتیگیراودگان که ژماره‌یان (۲۵۰۰) دوو هزار و پینج صد که‌سه به‌م

شیتویه‌ی خواروده دابه‌ش ده‌کرتین. (۱) پیساو ره‌وانه‌ی سرگردایه‌تی

فه‌یلعه‌قی (۴) ده‌کرتین (۱) نافرته بؤ سرگردایه‌تی فه‌یلعه‌قی (۳) ره‌وانه

ده‌کرتین (+) مندال ره‌وانه‌ی سرپازگه‌ی زرتیپوش له تکریت ده‌کرتین (۱)

به ناوی خوای به خشنده و میهره بان

وهزاره تی بهرگری نه ته و دپه کی عه ره بی به کگرتو

سه رو کایه تی نه رکانی سویا خاودن په یامیکی نه مر

له / وهزاره تی بهرگری - هژی بهی ناسایش

بو: بهرپوه بهرایه تی ناسایشی سه ریازی

بو زانیاری - سه رکردایه تی فه یله قی ۱

ژماره ی نووسراو میژووی نووسراو

۴۸ ۱۹۸۸/۴/۲۱

(۰) داوا ده که بین لیژنه په کی ناسایش له بهرپوه بهرایه تی به که تان بو سه رکردایه تی فه یله قی / ۱ بنیرن، بو نه نجاسدانی چند نه رکیکتی تایه ت که له ماوه ی (۲۰) کاتژمیر کوتایی پیبیت (۰) ناگادارمان بکه نه ود.

هه ریژین بو راژه ی حزب و شوپش

نیمزا - عه مید عه بدولقادر نه لدوری

بهرپوه بهری هژی بهی ناسایشی سه ریازی

۱۹۸۸/۴/۲۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أسند مبرية ولحدود
بأن رسالة عالمة

وزارة الدفاع
وزارة اركان الجيش

من / وزارة الدفاع / عمدة الاسس
الى / دائرة الاسس العسكري
للعمليات / تمهيد / ١ /

تاريخ الانعقاد

١٩٨٨ / ١ / ٢١

رقم التعمير

٤٨

(٠) تطلب ارسال لتعمير بقية من دائرتكم الى لباد

من / ١ / للقيام بواجبات خاصة نجز المهمة خلال

٢٠ ساعة (٠) انموذنا

ود من في خدمة المزمع والثورة

كشفت

المهندس

معد المشاور راجد وري

مدير تسمية الاسس العسكري

١٩٨٨ / ١ / ٢١

یاسای بزربووه‌کان له هه‌لمه‌ته‌کانی له‌ناوبردنی به‌کۆمه‌لی گه‌لی کوردستانی عێراق

به‌ناوی خوای به‌خشته و میهره‌بان

به‌ناوی گه‌ل

نه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عێراق

ژماره‌ی به‌پیار: 5

میژووی به‌پیار: ۱۹۹۹/۴/۲۸

به‌پیار

پشت به‌و ده‌سه‌لانه‌ی که به‌ پیتی برگه (۳)ی ماده‌ده (۲) له یاسای ژماره (۱۰) سالی ۱۹۷۷ پیمان دراوه و له‌سه‌ر نه‌و به‌مه‌مایه‌ی که نه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عێراق له‌ دانیشتی رۆژی ۱۹۹۹/۴/۲۴ ی‌دا یاسا کاری کرد وه به‌پیری ده‌ره‌یتانی نه‌م یاسایه‌مان دا:

ژماره (۳)ی سالی ۱۹۹۹

یاسای بزربووه‌کان له هه‌لمه‌ته‌کانی له‌ناوبردنی به‌کۆمه‌لی گه‌لی کوردستانی عێراق

ماده‌دی یه‌که‌م: حوکمه‌کانی نه‌م یاسایه‌ی بزربووه‌کان نه‌م حاله‌تانه‌ی خواره‌وه ده‌گره‌وه:

- ۱- نه‌وانه‌ی له‌ ماوه‌ی هه‌لمه‌ته‌ی کۆچ پین کردنی کورده فه‌یلیه‌کان له‌ لایه‌ن حکومه‌تی ناوه‌ندی عێراقه‌وه له‌ سالی ۱۹۸۰دا بزر بوون، ۱۹۸۰/۱۲/۳۱ به‌ میژووی جار‌دانی بزربوونیان داده‌نری و گه‌ران به‌دوای چاره‌نووسیان له‌ رووی هۆیه‌کانی و کات و مه‌به‌سته‌که‌ی به‌ تێپه‌رپوونی چوار سال به‌سه‌ر بزربوونیاندا کۆتایی هاتوه.
- ۲- نه‌وانه‌ی له‌ ماوه‌ی هه‌لمه‌ته‌ی له‌ناوبردنی کورده بارزانییه‌کان له‌ لایه‌ن حکومه‌تی ناوه‌ندی عێراقه‌وه له‌ سالی ۱۹۸۳دا بزر بوون و رۆژی ۱۹۸۳/۱۲/۳۱ به‌ میژوویه‌ک داده‌نری بۆ جار‌دانی بزربوونیان و گه‌ران به‌دوای چاره‌نووسیاندا له‌ رووی هۆیه‌کانی و کات و مه‌به‌سته‌که‌ی به‌ تێپه‌رپوونی چوار سال به‌سه‌ر بزربوونیاندا کۆتایی هاتوه.

- ۳- نه‌وانه‌ی له‌ ماوه‌ی هه‌لمه‌ته‌ی له‌ناوبردنی خه‌لکی شاری هه‌له‌به‌جه‌ی شه‌هید به‌چه‌کی کیمیایی له‌ لایه‌ن حکومه‌تی ناوه‌ندی عێراقه‌وه که له‌ ۱۹۸۶/۳/۱۶دا بزربوون و، رۆژی کاره‌ساته‌که به‌ میژوویه‌ک داده‌نری بۆ جار‌دانی بزربوونیان و گه‌ران به‌دوای چاره‌نووسیان، له‌رووی هۆیه‌کانی و کات و مه‌به‌سته‌که‌ی، به‌ تێپه‌رپوونی چوار سال به‌سه‌ر بزربوونه‌که‌یاندا کۆتایی هاتوه.

- ۴- نه‌وانه‌ی له‌ ماوه‌ی هه‌لمه‌ته‌ی له‌ناوبردن، که پیتیان ده‌گوتری (نه‌نفال)، له‌ سالی ۱۹۸۸دا بزر بوون، ۱۹۸۸/۱۲/۳۱ به‌ میژوویه‌ک داده‌نری بۆ جار‌دانی

بزریونیان و گه‌ران به‌دوای چاره‌نوسیان، له پرووی هۆیه‌کانی و کات و مه‌به‌سته‌که‌یان، به‌تیپه‌په‌رونی چوار سال به‌سه‌ر بزریونه‌که‌یاندا کۆتایی هاتوه.

5- نه‌وانهی له‌ ماوه‌ی راپه‌رینه‌که‌ی ناداری ۱۹۹۱ و کۆژوهه‌ میلیۆنیه‌که‌ی که‌ به‌دوای داها‌ت بزریون، ۱۹۹۱/۱۲/۳۱ به‌ می‌ژوویه‌ک داده‌نری بۆ جار‌دانی بزریونیان و گه‌ران به‌دوای چاره‌نوسیان، له‌ پرووی هۆیه‌کانی و کات و مه‌به‌سته‌که‌یان، به‌ تیپه‌په‌رونی چوار سال به‌سه‌ر بزریونه‌که‌یاندا کۆتایی هاتوه.

مادده‌ی دووهم:

ا. تیپه‌په‌رونی نه‌و ماوانه‌ی که‌ له‌ مادده‌ی یه‌که‌مه‌دا هاتون دهبه‌ قه‌رینه‌ و به‌ هوکمی‌ک داده‌نری بۆ مردنی بزریوه‌که‌ی که‌ نه‌م یاسایه‌ ده‌یگرته‌وه.

ب. نه‌گه‌ر ژنه‌که‌ بزر بو‌یته‌ به‌لگه‌ی وه‌فاتنامه‌ی به‌ هوکم بۆ ده‌رچوو، نه‌وا می‌ترده‌که‌ی بۆی نیسه‌ خوشکی ژنه‌که‌ی یا نه‌وانه‌ی ناتوانن له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌که‌ی خۆی کۆیان بکاته‌وه‌ به‌هیتی تاکو به‌ته‌واوی چاره‌نوسه‌که‌ی دیار ده‌که‌ویت.

مادده‌ی سێیه‌م:

ا. دادگای تایبه‌ت به‌لگه‌ی مردنی نه‌و بزریوه‌ی که‌ نه‌م یاسایه‌ ده‌یگرته‌وه‌ ده‌رده‌چوونی له‌سه‌ر دا‌وا‌یه‌کی پیشک‌ش کرا‌و له‌ لایه‌ن یه‌کی‌ک له‌ خزمه‌کانی تاکو راده‌ی پله‌ی چواره‌م و نه‌وه‌ش دوای په‌یدا‌کردنی به‌لگه‌ی شایه‌دییه‌، له‌ لایه‌نیکی کارگه‌یه‌ری تایبه‌ت، که‌ پیشگیری بکات و دهنیشانی یه‌کی‌ک له‌و حاله‌تانه‌ بکات که‌ بزریوه‌که‌ ده‌گرنه‌وه‌ و له‌ مادده‌ی یه‌که‌می نه‌م یاسایه‌دا هاتون.

ب. له‌کاتی نه‌بوونی خاوه‌نی په‌یوه‌ندی له‌و پلانه‌ی که‌ له‌ به‌رگه‌ (۱) باس کرا‌ون، له‌م باره‌دا هه‌موو خاوه‌ن به‌رژوه‌ندییه‌ک یان لایه‌نیکی حکومه‌تی بۆیان هه‌یه‌ دوای ده‌رچواندنی به‌لگه‌ی وه‌فاتنامه‌ به‌پیتی نه‌وانه‌ی سه‌ره‌وه‌ بکات.

مادده‌ی چواره‌م: دادگای شۆرتی دانیشتی دا‌وا‌کاری به‌لگه‌ وه‌فاتنامه‌ یان شۆرتی بوونی نه‌و لایه‌نه‌ حکومه‌تییه‌ی که‌ دا‌وا‌ی به‌لگه‌که‌ ده‌کات، به‌ دادگای تایبه‌ته‌ندی ده‌رچواندنی به‌لگه‌ی وه‌فاتنامه‌ی بزریوه‌که‌ داده‌نری، که‌ نه‌م یاسایه‌ ده‌یگرته‌وه‌، هه‌روه‌ها قه‌سامی شه‌ری یاسایی که‌ به‌پیتی به‌لگه‌ی نا‌وبرا‌و ده‌رچوونرا‌ون نه‌مه‌ش به‌ ده‌ره‌ له‌ هوکمه‌کانی به‌رگه‌ی یه‌که‌می مادده‌ی (۳۰۵)ی دادگاییکردنی شارستانی ژماره‌ (۸۳)ی سالی ۱۹۹۹.

مادده‌ی پینجه‌م: رۆژی ده‌رچواندنی به‌لگه‌ی وه‌فاتنامه‌ به‌می‌ژووێک داده‌نری بۆ مردنی نه‌و بزریوه‌ی که‌ نه‌م یاسایه‌ ده‌یگرته‌وه‌ وه‌ک هوکمی‌ک و، ژنی بزریوه‌که‌ش پینۆسه‌ خۆی به‌ (عه‌یده‌ی مردن) به‌ستته‌وه‌ که‌ چوار مانگ و (ده‌) رۆژه‌ له‌ می‌ژووی ده‌رچوونی به‌لگه‌که‌وه‌.

ماددهی شه‌شم: له بارتکدا که نیسات بوو له پاش دەرچوونی به‌لگهی مردنه‌که‌ی، بزربووه‌که زیندووه، ئەوا حوکمه‌کانی ماددهی یه‌که‌می یاسای باری که‌سایه‌تی ژماره (۱۸۸) ی سالی ۱۹۵۹ی هه‌موار کراو و حوکمه‌کانی یاسای چاودیری ناکام‌له‌کانی (قاصرین)ی ژماره (۷۸)ی سالی ۱۹۸۰ی به‌سهردا دسه‌پیتری.

ماددهی چه‌وتهم: به‌لگهی نه‌و وه‌فاتنامه‌یه‌ی که به‌پیتی نه‌م یاسایه دەرچروه، ده‌که‌ویته به‌ر یتگه‌کانی تانوت لیتدان که له فسه‌لی دووم و ماددهی (۲۱۶)ی یاسای دادگاییکردنی شارستانی ژماره (۸۳)ی سالی ۱۹۶۹ی هه‌موارکرداودا هاتون.

ماددهی هه‌شته‌م:

۱. دوو دینار رهم له تۆمارکردنی به‌لگهی وه‌فاتنامه وه‌رده‌گیری که به‌پیتی نه‌م یاسایه دەرچرود.

۲. به‌لگهی وه‌فاتنامه‌ی دەرچرتراو له رهمی پوول و نه‌و غه‌رامه‌یه‌ی که له یاسا کاریتکراوه‌کاندا هاتووه دهبوردری.

۳. قه‌سامی شه‌رعی و یاسایی که به‌گوێره‌ی به‌لگهی وه‌فاتنامه یتکخراون و به‌پیتی نه‌م یاسایه دەرچرون، له رهمه‌کانی دادوهری دهبوردرین.

کار به‌هیچ ده‌قیکی یاسایی ناکریت که له‌گه‌ل حوکمه‌کانی نه‌م یاسایه‌دا ناکۆگ بیت.

ماددهی ده‌یه‌م: ده‌بن وه‌زاره‌ته‌کانی داد و ناوخز یتنمایی پتیوست بو جیبه‌جی کردنی نه‌م یاسایه هه‌ر یه‌که‌یان به‌پیتی تایبه‌تمندی خزی دهریکات.

ماددهی یازده‌یه‌م: ده‌بن نه‌نجوومه‌نی وه‌زیران حوکمه‌کانی نه‌م یاسایه جیبه‌جی بکه‌ن.

ماددهی دوازه‌یه‌م: نه‌م یاسایه له رۆزی دەرچوونییه‌وه جیبه‌جی ده‌کریت و له رۆژنامه‌ی رهمیشدا بلاو ده‌کریته‌وه.

جوهر نامق سالم

سه‌رۆکی نه‌نجوومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عیراق

۱/ سەرچاوەکان بەزمانی کوردی:

- ۱- قورنانی پیروژ
- ۲- ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیجی عێراق و سیکۆچکەمی بەعیان، تەرجیل تەعرب تەبەیس، چاپی دوووە سلیمانی.
- ۳- نێسماعیل بێشکچی، کوردستان کۆلۆنیەکانی نێووەولەتی، وەرگێترانی لە نینگلیزییەوه پیتیوار پەشید، هەولێر / ۱۹۹۳.
- ۴- برهان قانع، بێچینە کۆمەلایەتیەکانی نافەرتهی لادئ نیشی کوردەواری، بەغدا - ۱۹۷۹.
- ۵- تیشکێک لەسەر نرگە و نالەمی بەناو ئەنفالەکان، لە بلازکراوەکانی بزووتنەوهی نیلامی لە کوردستانی عێراقدا.
- ۶- (MEW)، جینۆساید لە عێراقدا و پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، وەرگێترانی سیامەندی موختی زاده، سلیمانی - ۱۹۹۹.
- ۷- جیاکاری دژی ژن، ناوەندی مافەکانی مرۆفی نەتەوه بەکگرتوووەکان، هەولێر - ۲۰۰۰.
- ۸- حوسێن محەممەد عەزیز، کورد و شۆرش و هەلی میژوویی، سلیمانی - ۲۰۰۰.
- ۹- د. ئەحمەد بابکر میراودەلی، لە گازیاراندکردنی هەلەبجەدا کئ تاوانبارە، گۆفاری سەرخۆبوون، ژمارە (۸،۷) هاوین و پایزی - ۲۰۰۱.
- ۱۰- د. پەشاد میران، یوسف دزەبی، گۆفاری سەنتەری براپەتی، ژمارە (۱۹) ی بەهاری ۲۰۰۱.
- ۱۱- د. کەمال مەزھەر، نافەرته لە میژوودا، کورته باسینکی میژوویی و کۆمەلایەتی، بەغدا - ۱۹۷۹.
- ۱۲- رۆژنامە ی کوردستانی نوێ، ژمارە (۶۹) رۆژی ۱۷/۴ / ۱۹۹۲.
- ۱۳- رۆژنامە ی هاوالاتی، ژمارە (۴۳) رۆژی ۷/ ۱۰- ۱۱ ایلول، ۲۰۰۱.
- ۱۴- راپۆرتی ASK بۆ مافەکانی مرۆف لە کوردستان سالی ۲۰۰۰، ج (۱۱) - ۲۰۰۱.
- ۱۵- زیاد عەبدولرەحمان، تونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لە بەلگەنامەکانی رۆژێدا، تەرێز - ۱۹۹۵.

- ۱۶- ستران عهبدوللا، رازدگانی ته‌عرب و ږاگواستن
- ۱۷- شیلان مستفا، نافرته و ږۆلی کاریگه‌ری له کۆمه‌لدا، گۆډاری قه‌ره‌چوڅ ژماره (۵) به‌هاری - ۲۰۰۰
- ۱۸- گۆډاری نه‌فغال، ژماره (۱)، سالی ۲۰۰۰.
- ۱۹- گۆډاری به‌ریانگ، ژماره (۸۷) سالی ۱۲، سټوکه‌ږلهم، ۱۹۹۳
- ۲۰- گۆډاری هه‌فته‌نامه‌ی گولان ژ (۲۱۸)، ږۆزی ۲۰/۳/۱۹۹۹
- ۲۱- عه‌بدوللا که‌ریم مه‌حسروود، چاره‌نووسټیکی نادیار، چه‌ند دیمه‌نیک له نه‌فغاله‌کانه‌وه - ۱۹۹۳.
- ۲۲- عملی به‌ندی، نه‌فغالکرنا به‌هدینان، ج (۱) ده‌وک، ۲۰۰۱
- ۳۲- فه‌رید نه‌سه‌سرد، کورد و مه‌سه‌له‌کانی نه‌منی قه‌ومی.
- ۲۴- فه‌یسه‌ل دېهاتی، کورد له سیسته‌می نوتی جیهاندا، کوردستان هه‌ولتیر - ۲۰۰۱
- ۲۵- مه‌حمود مه‌لا عه‌ززه‌ت بازنه‌کانی له‌ملاتی و ستراتیجی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی کورد - ۱۹۹۸
- ۲۶- مه‌لا شاخی، نه‌فغالی خالخالان، سلیمانی - ۲۰۰۱
- ۲۷- مه‌مه‌د که‌ریم شه‌یدا، نه‌خۆشیه‌ ده‌روونییه‌کان و ده‌روون له‌شیه‌کان (سایکۆماتی) به‌کان، سلیمانی - ۲۰۰۰
- ۲۸- نه‌جات هه‌مید، گۆډاری ده‌نگی نافرته، ژماره (۱۵)، سالی ۱۹۹۸.
- ۲۹- هه‌ژاری عه‌زیز سورمه‌ن، کورد و جینه‌ساید و نییاده‌کردن، هه‌لوټستی یاسیی نیتوده‌وله‌تی - ۱۹۹۸
- ۳۰- هیوا تاله‌بانی، به‌عس و میلیتاریزه‌کردنی عیراق، گۆډاری سه‌نته‌ری لیکۆلینه‌وه‌ی ستراتیجی سیاسه‌تی ده‌ولی، ژ (۲) سالی چواره‌م، ته‌موزی - ۱۹۹۵
- ۳۱- یوسف دزه‌یی، نه‌فغال کاره‌سات نه‌نجام و ږده‌نده‌کانی، هه‌ولتیر - ۲۰۰۱.

ب/ سه‌رچاوه‌کان به‌زمانی عه‌ره‌یی:

- ۳۲- ابو جعفر محمد جریر الطبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن ط ۲، شرکه ومطبعة مصطفی الحلبي - ۱۹۵۴.
- ۳۳- ابو عبدالله محمد بن احمد الانصاري القرطبي، الجامع لاحکام القرآن، دار احبا. التراث العربي، بیروت لبنان - ۱۹۶۵.
- ۳۴- ابو هلال العسكري، الفروق فی اللغة، ط ۶، دار العربیة لکتاب، ۱۹۸۳.

- ٣٥- الامام العلامة محمد جمال الدين القاسمي. المسمى محاسن التأويل. ط١. بيروت لبنان - ١٩٦٥.
- ٣٦- خليل بن احمد الفراهيدي. كتاب العين. ط٢. مؤسسة دار الهجرة - ١٩٩٠.
- ٣٧- د. محمد احمد كقرنزي، حكم زوجات المفقودين في كارثة ما يسمى بالانفغال.
- ٣٨- د. نوال السعداوي، الانثى هي الاصل، المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ٣٩- رضا زبير زبياري، الانفغال والرحلة الشاقة. دهوك - ١٩٩٥.
- ٤٠- قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني العراق، من جرائم القتل العاه في كردستان عام ١٩٨٨، شباط - ١٩٨٩.
- ٤١- كنعان مكبة، القوة والصمت، الحرب والطفيان والانتفاضة في العالم العربي، أربيل - ١٩٩٦
- ٤٢- محمد احسان، كردستان ودوامه الحرب، دار ناراس للطباعة والنشر ط٢، اربيل كردستان - ٢٠٠١

پیرایات

- 5 ..... * پینشەکی
- 7 ..... * بەشی یەكەم
- 7 ..... یەكەم: مانا و چەمکی نەنقال لە روانگی نایینی نیلامدا
- 13 ..... دووم: نەنقال یان قەرکردنی بەكۆمەڵ (جینۆساید)
- 19 ..... سێهەم: كورد و مێژووی جینۆساید
- 27 ..... * بەشی دووم: كیسیاباران سەرەتایەك یۆ نەنجامدانی نەنقال
- 39 ..... * بەشی سێهەم: ستراتیژی پۆتیعی عێراق لە نەنجامدانی پرۆسە نەنقالدا
- 51 ..... * بەشی چوارەم: قوتانەكانی شالۆی نەنقال (جینۆساید)
- 53 ..... نەنقالی یەكەم: لە 23ی شووبات تا 19ی ناداری 1998 (1)
- 57 ..... نەنقالی دووم: هێرشەكان بۆ سەر ناوچەی قەرەداغ لە 24ی نادار تا 1ی نیسانی 1988 ...
- 62 ..... نەنقالی سێهەم: هێرش كۆندە سەر ناوچەی گەرمیان لە 7 تا 20ی نیسانی 1988
- 71 ..... شالۆهكانی نەنقالی چوارەم: هێرش بۆ سەر دۆلی زنی بچووك لە 3 تا 9ی مایسی 1988 ...
- 77 ..... شالۆی نەنقالی پینچەم و شەشەم و هەوتەم
قوتانگی دووهمی نەنقال - شالۆهكانی نەنقالی هەشتمە (نەنقالی كۆتایی)
- 82 ..... نەنقالی بادینان 25ی ئاب تا 6ی ئەیلوولی 1988
- 89 ..... * بەشی پینچەم: نافرەت لە كۆمەڵی كوردەواریدا
- 97 ..... * بەشی شەشەم: نامانگی پۆتیعی عێراق لە نەنقالکردنی نافرەتدا
- ..... * بەشی هەوتەم: نەنجام و کاریگەریهكانی پرۆسە نەنقال
- 107 ..... لەسەر باری كۆمەڵایەتی نافرەتی كورد
- 115 ..... * نەنجام
- 119 ..... * پاشكۆ: شالۆهكانی نەنقال لە بەلگەنامەكانی پۆتیعیدا
- 131 ..... * سەرچاوهكان

